

ЁШЛК 2,88

ЎЗБЕКИСТОН ЛКСМ
МАРКАЗИЙ
КОМИТЕТИ ВА
ЎЗБЕКИСТОН ССР
ЁЗУВЧИЛАР
СОЮЗИНИНГ
ОРГАНИ

[74]
Февраль

Ойлик
адабий-бадий,
ижтимоий-
сиёсий
журнал

1982 йилдан
чиқа бошлаган

Бош редактор:

Омон МАТЖОН

Редакция: коллегия:

Эркин АЪЗАМОВ,
Эркин ВОҲИДОВ,
Андрей ДЕМЕНТЬЕВ,
Баҳодир ЖАЛОЛОВ,
Гулчеҳра ЖУРАЕВА,
Жиянбой ИЗБОСКАНОВ
Муроджон МАНСУРОВ
(бош редактор ўринбосари),
Улуғбек МУСАЕВ,
Фарҳод МУСАЖОНОВ,
Насриддин МУҲАММАДИЕВ
(масъул секретарь),
Урие ЭДЕМОВА,
Абдуқодир ЭРГАШЕВ,
Ғаффор ҲОТАМОВ.

Тошкент
«Ёш гвардия» нашриёти

Мундарижа

ЮЗМА-ЮЗ

Сўзни малҳам деб билган даҳо. Шоир Эркин
Воҳидов билан сўхбат 3

НАСР

Абдураҳмон КАРИМОВ. Аллома Иблнинг ха-
тоси. Қисса 12
Муҳаббат ЙҮЛДОШЕВА. Ситоранинг кўзла-
ри. Фантастик ҳикоя 26
Бобомурод ТОШЕВ. Камалак. Сочмалар 57
Жаббор ЭШОНҚУЛОВ. Турсунқулнинг туш-
лари 61

НАЗМ

Эшқобил ШУКУРОВ 7
Шукур СОДИҚ 8
Саидолим ХАЙДАРОВ. Шеърлар 9
Омон МАТЖОН. Минг бир ёғду. Маърифий
достон 36
Равшан ФАЙЗИЕВ. Сажда 74

БУЮКЛАР ДАРСИ

И. В. ПЕТРЯНОВ — СОКОЛОВ. Келажак ав-
лод изтопарларига 10

ПУБЛИЦИСТИКА

Ҳазрат ҲАМГАР. Улуғ инсондўст 33
Умарқул ЭГАМОВ. Болаларимиз покми,
яхшилар? 76

МУМТОЗ АДАБИЁТДАН САБОҚЛАР

Нажмиддин КОМИЛОВ. Шоҳ ва дарвеш
ҳикмати 53

АДАБИЙ ТАНҚИД

Неъматилла ОТАЖОНОВ. Энг фикри ўткир 63
Шавкат КАРИМОВ. Жаҳонгашта шеърят 64
Ботирхон ВАЛИХУЖАЕВ. Навоий Самарқанд-
да 65

АДАБИЙ МЕРОС

ФОНИЙ (НАВОИЙ). Ғазал ва қитъалар 32
БЕРДАҚ. Шеърлар 75

САНЪАТ

Шохалил ШОЕҚУБОВ. Беҳзод изидан 49

«ЁШЛИК» АНКЕТАСИ

«Сиз Навоийни биласизми?» 67
Мусурмон НОМОЗОВ. «Меҳр кўп кўргуз-
дим аммо...» 72
Афтондил ЭРКИНОВ. Машаққатсиз роҳат
бўлмас 72
Муртазо ҚАРШИБОВЕВ. «Навосиз улуснинг
навобахши» бўлайлик 73

ЕЛПИҒИЧ

Муродбой НИЗОНОВ. Кўйлак учун мав-
зу. Ҳажвия 78

Алишер Навоий таваллудининг 547 йиллигига

УЛКАН ЗАМОНДОШ ШОИРЛАРИМИЗ ЭҲТИРОМИ

Алишер Навоий буюк шоир, у ҳақ-
да бирор бемаъни гап айтиб қўйиш-
дан кўрқаман.

Навоийнинг минг йилларга татирли
аҳамияти бор. Айни чоқда, у бизга
ҳар куни керак. Унинг шеърияти ма-
шаққатларни энгиб ўтишнинг ва му-
ҳаббатнинг ёрқин тимсолидир. Мен
ўзимнинг «Шояд» дostonимни ўқи-
ётганимда кўз ўнгимда Алишер На-
воий яратган ошиқ-маъшуқ қад
ростлаб турган эдилар. Токи ошуфта
қалбларнинг буюк муҳаббати бар-
ҳаёт экан, муҳаббат ҳам абадий
барҳаётдир.

Андрей ВОЗНЕСЕНСКИЙ,
Москва.

Алишер Навоий умуминсониятга
тегишли. Чинакам шоирнинг ижо-
ди — инсоний маданият иқлимида
тоза ҳаводек гап. Навоийнинг ҳаққо-
ний шеърияти юрак ва онглари-
миз нафас олаётган заҳарланган ҳавони
бугун ҳам тозартириб турибди.

Улжас СУЛАЙМОНОВ,
Олмаота.

кўпроқ учрайди. Навоий сўзни малҳам деб тушунган, биз уни қилич деб англаймиз.

Яна бир хотира. Мушоира кечасида «гумбурлатиб» шеър ўқиган шоир ҳақида нозиктаъб бир шеърхон шундай деган эди: «Вамисоли саҳнада ўтин ёргандай бўлди». Навоийдан узоқлашиш, афсуски, шеърятимизга ҳам хос белги бўлиб қолди. Аксар шоирларнинг шеърини ўқийману уларнинг умрида Навоий китобини очиб кўрганига шубҳа қиламан.

Навоийни ўқиш эси бор ишқибозга шеър ёзишнигина эмас, шеър ёзмасликни ҳам ўргатади.

Навоийни ўқимай қўйиш — уни йўқотиш билан баробар. Навоийни йўқотиш эса, халқимиз учун ўзликни йўқотиш демакдир. Негаки у — асл ўзагимиз, томиримиз, узоқ тарихимиз жам бўлган қомусимиз, руҳий неъматимиз.

Навоийнинг тантлиги, теранлиги, улуглиги — аввало ўзбекнинг қалбига хос, сўнг умум жаҳонники.

Уни йўқотишга ҳаққимиз йўқ.

— *Утган асрда яшаб ўтган машҳур мижоз сайёҳи, Урта Осий, жумладан Ўзбекистон тарихини ўрганишда жуда катта хизмат қилган йирик олим Ҳерман Вамбери ўрни келганда Алишер Навоий ижоди хусусида ёзиб туриб, бир ҳолдан ажабланади. Гапи сўзма-сўз ёдимда йўқ, лекин адашмасам, у бундай дейди: Алишер Навоий асарлари оддий халққа кам тушунарли эканига қарамай, Урта Осийда, айниқса ўзбеклар орасида ҳамон маълум ва машҳурдир; кечалари тўпланишиб унинг асарларини ўқийдилар; шоирлар деярли барчаси уни ўзига устоз деб билади...*

Эркин ака, Сиз буни қандай шарҳлайсиз? Умуман, Навоий ва халқ муносабатида доир мулоҳазаларингизни айтсангиз.

— Вамбери айтган навоийхонлик давралари ҳам, афсуски, ўтмиш бўлиб қолмоқда. Бундай давраларни қўриш бизга тенгдош бўлганларга насиб этган. Улфатчилик расми қадимдан шундай эди: таомдан сўнг «амри маъруф», яъни маърифат амрини адо этиш, билимдон кишилар суҳбатини эшитиш, китобхонлик, баҳсу мунозара бўлар эди. Бундай ўлтиришнинг «гап» деб аталиши ҳам шундан.

Эсимда бор, тоғамнинг улфатларига чой ташиб хизмат қилиб юриб уларнинг шунақа ажойиб суҳбатларидан кўп баҳраманд бўлганман. Алихон Соғуний, Чустий, Маъруфхўжа Ваҳодиров, ака-ука Шожалиловлар қатнашадиган бу улфатчилик Навоий, Фузулий, Оғахий, Машраб шеърларини талқин қилиш билан ўтар эди. Мен бу даврага ўзим мағзини чақолмаган байтларни тайёрлаб қўярдим, кўпчилик бўлиб улар бу байтларни шарҳ қилишар эди.

Йўл-йўлакай, мавзудан андак чекиниб бўлса ҳам, шу улфатчилик билан боғлиқ икки воқеани айтиб берай.

Фузулий девонида бир байт бор:

**Банмиким ғамларим вордир, бийрин устина
қўйсанг,
Чиқар кофир жаҳаннамдан, кулиб аҳли азоб ўйнар.**

Мазмуни бундай: Менинг шундай ғамларим борки, уларни туянинг устига қўйсанг, кофир жаҳаннамдан чиқади, азоб чекканлар кулади, ўйнайди... Ажабо, дейман, ғамни туянинг устига қўйиш нимаси-ю, кофирнинг жаҳаннамдан чиқиши нимаси? Буларнинг қандай алоқаси бор? Хаттотнинг хатосимикни? Ундай десам, ҳамма девонларда шундай ёзилган. Байтни ўқиб берганимда уни ҳеч ким шарҳ қи-

лолмади. Мажлис тўрида Алихон Соғуний улфатларни имтиҳон қилгандай жилмайиб ўтирар эдилар. Ниҳоят у киши, қани бир қўлни очинглар, деб Фузулий ҳаққига узун дуо ўқиб, сўнг байтни шарҳ қилиб бердилар. Қуръонда ёзилишича, кофир абадул абад жаҳаннамда бўлади. Туя игнанинг тешигидан ўтса, кофир дўзахдан чиқади, яъни ҳеч қачон чиқмайди. Фузулий байти шу оятга ишора экан. Менинг шундай ғамларим борки, улар туянинг устига ортилса, туя ипдек озиб кетади ва игнанинг тешигидан ўтадиган қолга келадию кофир жаҳаннамдан чиқади...

Иккинчи воқеа.

Навбатдаги ўлтиришда мен ўзим янги машқ қилган ғазалимни ўқиб бердим. Ўлтирганлардан бирига бу ғазалинг бир байти маъқул келиб, уни мен сира хаёл қилмаган мазмунда шарҳлай бошлади. Мен, ёшлик — гўрлик, дегандай, у ҳурматли мўйсафидга эътироз билдирдим. Мен ундай демаганман, бундай деганман, деб ўзим кўзлаган мақсадни айтдим. Шунда тоғам мени койиган бўлиб: «Қулоқ солиб жим ўтир, сен бола нарса, нимани биласан?» деганлари ҳеч эсимдан чиқмайди...

Саволингизга қайтиб, Нурулло, шуни қўшимча қилмоқчиманки, Ҳерман Вамбери замонидаёқ Навоийдан узоқлашиш жараёни бошланган, оддий халқ аввало саводсизликдан, сўнг эса тилдаги ўзгаришлар натижасида Навоийни ҳар томонлама англаб етолмаган. Лекин зиёлилар орасида ўша вақтда шубҳасиз Навоийхон, Бедилхонлар кўп бўлган. Ҳозирги давр билан солиштириб бўлмаслик даражада кўп бўлган. У замондан ҳамма жиҳатдан ўзиб кетган бўлса ҳам, бу жиҳатдан орқадамиз. Балки Навоийнинг нашр қилиш, унинг номини ва асарларини тарғибташвиқ қилиш жиҳатдан юз йил аввалгига қараганда юз бор устундиримиз, лекин Навоийни ростмаъна билмаймиз, десак тўғри бўлар. Бу бизнинг қашшоқлигимиз.

Сабаб? Сабаб кўп. Аввало, биз улуг шоир яшаган давр тушунчаларидан жуда узоқдамиз. Тил деярли бошқа, алифбо бутунлай бошқа, образлар системаси тамоман ўзга. Боз устига, биз на қуръонни, на ҳадисни, на ислом тарихини, на ислом фалсафасини билamayмиз. Мансури Халлож ким, десалар, Ҳожа Исмоил Бухорий қандай асарлар ёзган, десалар, Машрабнинг фалсафий дунёқараши қандай бўлган, десалар, биз нима деб жавоб берамиз? Биз улардан кўра людовиклар, ричардлар тарихини дурустроқ биламиз. Бу манқуртликнинг ўзгинаси.

Ўз қадрини билмаган ўзганинг қадрини не билсин? Ўз юрти, ўз халқи тарихи билан қизиқмаган кишининг жаҳон тарихини билганидан не наф?

Ота-боболари сўзлашган тилни ҳис қилолмаган, улар ёзган хатни танимаган ўғлон ўғлонми?

Англияда бўлганимда, у ерлик маданият арбобларидан бирига савол бердим: нега инглизларнинг ёзуви билан ўқуви ўртасида шунча тафовут: «Опе» деб ёзасизлар-у, «ван» деб ўқийсизлар («бир» дегани), баъзан икки товуш билан айтиладиган сўзни тўртбеш ҳарф билан ёзасизлар (масалан «they» ёзилади «де» ўқилади)? Шуни оддий қилиб, қандай ўқилиб шундай ёзсангиз бўлмайдими? Шунда инглиз тилини ўрганиш ҳам осон бўларди, балки жаҳон тили бўлиб қоларди, дедим.

У жавоб қилди: ҳақиқатан бундай тафовут фақат чет эллик тил ўрганувчилар учун эмас, ўзимиз учун ҳам, ўзимизнинг болалар учун ҳам кўп мушкуллик туғдиради. Лекин биз ёзувимизни ўзгартирмаймиз.

Негаки, асрлар давомда яратилган маданиятимиз шу ёзувда битилган. Авлодларимиз бу ёзувдан ажралиб қолишини истамаймиз. Майли, инглиз тили жаҳон тили бўлмай қўяқолсин, деди у ҳазил аралаш.

Тошкентдаги шарқшунослик ва қўлёзмалар институтларининг фондида ҳали тахи бузилмаган, ҳеч ким ўқиб ўрганмаган, бу кетишда яқин юз йиллар ичида биров ўрганмайдиган қўлёзмаларнинг сони-саногини ўқ. Булар орасида Навоийнинг барҳаётлик вақтида кўчирилган, улуг шоир ўз қўли билан ушлаган дея тахмин қилинувчи девон ҳам бор.

Гоҳ қайғуга тушман, яна юз йилдан кейин бу асарларни биров ўқий оладими, деб юрагим эзилади.

— *Навоийшуносликнинг аҳволи, умуман, классик адабиётимизни ўқиш-ўқитиш хусусидаги фикрингизни ҳам билмоқчийдим... Виз олтмиш студент дорилфунуннинг адабиёт бўлимида беш йил (!) таҳсил кўрдик, лекин Алишер Навоийни билмай битириб кетавердик. Ҳатто навоийшуносликка ихтисослашиб олган муаллимларимизнинг ўзлари ҳам сабоққа муҳтож эканлар. Албатта, биз ҳам оппоқ эмасмиз, ўзимизда ҳам тиришқоқлик етишмагандир эҳтимол. Лекин барибир дарсларда Навоий ғояларининг ўта жўн талқин этилиши, образлар дунёсининг тўла очиб берилмаслиги қилар ишини қилди: биз Навоийни тушунишда мажруҳ авлод бўлиб вояга етдик. Камига, неча асрлар нарида шаклланган, бугунгача ўсиб, бир-бирини тўлдириб, тажриба орттириб келган Шарқ адабиётшунослиги намуналаридан етарли даражада баҳраманд эмасмиз. Қолаверса, Шарқ фалсафасини, унинг оқимларини билмасдан туриб мумкин адабиётимизни ҳис қилиш, тушуниш мумкин эмас. Шу маънода, муҳтарам олимларимиз Алибек Рустамов, Нажмиддин Комиловларнинг кейинги кўришларда матбуотда эълон қилинган мақолалари оқикқата сазовор. Ундай мақолаларнинг қиқизиши икки жиҳатдан ибратли бўлди: аввало, классик адабиётни аслига яқин тушуниш мумкинлигини кўрдик; иккинчидан, бу соҳада ҳали ҳеч нарсани билмаслигимизни ҳам билдик...*

— Биз мактабда ўқиган вақтимизда немис, инглиз, француз тилларига муносабат ўша тилларда сўзлашадиган аблаҳ империалистларга бўлган муносабатдек совуқ, белисанд бўлган. Шўрлик чет тили ўқитувчиларидай беобрў ўқитувчи бўлмас эди. Биз дарсда очикдан-очик тўполон қилиб ўтирардик ва бу билан гўё синфий душманга нафратимизни намоиш қилган бўлардик. Мактаб маъмурияти ҳам бизни ортиқ исканжага олмас, синф раҳбарларимиз «йўлига» гина уришиб қўйишарди. Шундай қилиб бизнинг авлод мактабда чет тилини ўрганомай қолган.

Айтмоқчиманки, ҳар бир фанни ўрганиш ўша фанга муносабатдан бошланади. Филолог студент Навоийни билмаса, осмон узилиб ерга тушармиди, муҳими гапнинг эга-кесимини, иккинчи даражали бўлақларини таҳлил қилолсин, мактабда дарс берганда аввало шу керак бўлади — мана шундай фикр маъмуриятда устивор бўлган жойда классик адабиёт ўрганилмайди. Қолаверса, домларнинг ўзи ҳам бу соҳада чуқур билимга эга эмаслиги маълум. Бунга ҳам ўша муносабат сабаб бўлган, улар ўқиган вақтларида ҳам... «осмон узилиб ерга тушмаган».

Классик адабиётни ўрганишнинг назарий асосларини қайта кўриб чиқиш керак. Аввалги суҳбатимизда айтган эдим, яна такрорлайман. (Аҳвол яхши томонга ўзгармагунча такрор-такрор гапиришнинг зиёни йўқ, менимча.) Биз ўтмиш ёзувчиларини

«бизникилар» ва «бегоналар» қилиб ажратиб, бўлиб чиққанмиз. Масалан, Навоий бизники, Ҳусайний — бегона, чунки у подшо бўлган. Нодира бизники, Амирий бегона, у ҳам подшо бўлган. Вазирга, маликага чидаш мумкин, подшога шафқат йўқ. Хон саройига яқин бўлган шоира Увайсий — бизники, у аёл, лекин Фазлий Намангоний — бегона. У — сарой шоири. Суфиёна шеърлар ёзган бир шоир — бизники, бошқаси бегона — у диний-мистик шоир ва ҳоказо ва ҳоказо. Классик адабиётни бундай стереотипларга бўйсундириш, миямиздаги қолипларга жойлаб чиқиш ўзи кулгули. Бундай муносабат бўлган жойда классик шеърятни холис ўрганиб бўладими?

Адабиётшуносликнинг тамға сандиғи катта экан, уни суфий, буни эпигон, яна бировни клерикал деб юз хил муҳр-тамғалар билан сийлаб чиқилган. Мен ҳам дорилфунунда тил-адабиёт факультетида ўқиганман. Лекин ҳали ҳануз Маҳзуна нега яхши-ю, Адо нега ёмонлигини билмайман.

Нега Навоий дostonларини нашр этганда «ҳамд» у «наът»лари, худога ва пайгамбарларга илтижо билан айтган сўзларини қисқартириш керак? Энг буюк фалсафий фикрлар, қолаверса, энг исёнкор туйғулар ўша ҳамду наътларда ифода этилган-ку!

Классик адабиётшунослигимиз ўз қолипларидан, ҳадиксираш одатидан қутулмагунча бу илмнинг ташвиқотини йўлга қўйиб бўлмайди, ахир бу сирли қулфга солинган калитнинг ўзи хато, у бошқа қулфники.

Кейинги вақтда Навоий ва бошқа шоирларнинг ғазаллари таҳлили газета-журналларда кўриниб турибди. Мен Алибек Рустамов, Нажмиддин Комиловларнинг таҳлилига ҳеч эътироз қилмайман. Улар билгич олимлар. Лекин шундай таҳлилларга кўзим тушадими, уларни ўқиганда беихтиёр: «Эй худо, бундай таҳлилдан ўзинг асра», дегим келади.

Ғазалнинг мазмунини жўн гапириб бериш — таҳлил эмас. Бу ғазални ечинтириш. Уни шоҳона либосдан холи қилиб, очик танасини кўрсатиш холос. Бундай таҳлил шеърхонни совутади, шоирни беобрў қилади.

Шеърят — математик теорема ёки кимёвий формула эмаски, уни қисм-қисмларга ажратиб ўрганилса, калла-почасини айириб тахланса. Шеър — сўз билан айтиб бўлмайдиган ҳиссиёт. Унда мусиқа бор, кўз илғамас товланишлар бор, ақл бовар қилмас сеҳр бор. Шеърни оддий сўз билан баён қилиб бўлмайди. Лекин бу гапдан, Навоий ғазалларини шарҳлаш керак эмас, деган фикр чиқмасин. Фақат, шарҳлаганда ғазалнинг гўзаллигини, санъатини, мўъжизавий қудратини ҳам оз бўлса-да ифода қилиш керак бўлади. Мен ҳам Навоийнинг бир-икки ғазалини шарҳ қилганман. Рост айтсам, шарҳлардан ўзимнинг кўнглим тўлмайди. Орзу қиламанки, Навоийни шарҳлайдиган одам аввало ўзида теран олимлик билан нозиктаёб шоирликни уйғун қилган одам бўлсаю у бор идрок ва ҳиссий иқтидорини сарф қилиб шу табаррук ишга киришса, Алишер Навоийни чинакам халқ мулкига айлантурса.

— *Мамлакатимиз ижтимоий ҳаётида рўй бераётган бугунги ижобий ўзгаришлар адабиётимиз тарихини ўрганишимизда ҳам янги имкониятлар яратиши табиий. Шу маънода, ўтмиш маданияти-мизга муносабатда қандай ўзгаришлар бўлишини истар эдингиз?*

— Биз яқин ўтмишда йўл қўйган хатолар ичида энг ёмони — ошкоралиқдан чекинганимиз, десак тўғ-

ри бўлар. Халқни коммунистик руҳда тарбиялашни биз фақат биртомонлама маълумот бериш деб тушундик. Ҳамфикрларимизни эшитдик, қарши томоннинг гапига мутлақо қулоқ солмадик, радиосини бўғдик, китобини яқинлаштирмадик. Бир сўз билан айтганда, одамларни фикр қилмасликка, хулосаларни тайёр ҳолда қабул қилишга ўргатдик.

Афсуски, бу ҳол ўтмиш адабиётини, фалсафасини ўрганишга ҳам таъсир кўрсатди. Биз, ҳали айтилгандек, шоирларни, файласуфларни «бизникилар» ва «беғоналар»га бўлиб чиқдик. Беғоналарга реакция, ғайриилмий, ғайримарксистик, деган тамғаларни босиб гўё бир сандиққа солиб қулфлаб қўйдик ва, бу сандиқда каттакон илон бор, очсанг — чақади, ўлдиради, деб одамларни кўрқитиб юрдик.

Ахир 1937 йилда бир одамни йўқ қилиб юбориш учун уйдан араб ёзувидаги китоб чиқиши кифоя эди. Бу китоб қуръонми, Або Муслим саргузаштими, Алишер Навоий девоними — бунинг аҳамияти йўқ эди.

Ана шундай қилиб биз ўтмишдан узилиб қолдик. «Ўтмишни соғиниш», «ўтмишни идеаллаштириш» қабилидаги тайёр айбномалар ўз ишини қилди. Биз бугун на диний ақидаларни, на тасаввуф асосларини биламиз. Ҳа, билмаймиз ва билмаслигимиз билан керилиб қўямиз. Ваҳоланки, фақат жоҳилгина ўз жаҳолати билан мақтанади. Ваҳоланки, В. И. Ленин, дунё яратган барча билимларни эгалламай туриб коммунист бўлиш мумкин эмас, деган.

— *Эркин ака, бир оз ўнгайсиз бўлса-да, ўзингизнинг ёжодингизга тегишли мулоҳазамни ҳам айтсангиз. Гап «Ешлик девони» ва анъана хусусида. Мана, девон босмадан чиққанига йигирма йил бўлибди. Биздан битта-иккита кўйлақни ортиқ йирганларнинг гувоҳлик беришича, ўша йиллари «Ешлик девони» чалик машҳур китоб кам бўлган! Гарчи кейинги китобларингизда Сиз мутлақо бошқа шоир сифатида кўринган бўлсангиз ҳам, руҳан барибир классик адабиётимиз анъаналарига содиқ қолавердингиз. Шеърий интизом, оҳанг, муסיқавийлик, фикрий тегаранлик, донишмандона назар, боринги, фалсафа — барчаси шарқона. Шунинг учун мен Сизни ижод томирларида Шарқ шеъриясининг қони оқиб турган йирик ҳамда (афсуски) сўнгги вакил деб биларман. Ажабки, Навоий, Фузулий, Бобур ғазалларига бор-йўғи биттадан мухаммас боғлангиз. Муайян шоирлар ижодига салафларининг таъсири масаласини унга боғланган мухаммасларнинг сони ва умуман шарқ шеъриясида тез-тез қўлланилиб турадиган образларнинг нечоғлик кўп учраши билан ўлчайдиган адабиётшунослик назарида...*

— Нимага шама қилаётганингизни тушундим. Аввало шунга айтишим керакки, агар мен Шарқ шеърияси руҳини ўзига сингдирган сўнгги шоир бўлсам, дунёда энг бахтсиз шоир бўлар эдим. Шукрки, бундай эмас.

Яқинда Тоҳир Қаҳҳорнинг бир туркум ғазалларини ўқидим. Астойдил қувондим. Ғазалнинг ўлмаслигига яна бир бор амин бўлдим. Тоҳир бу кўҳна вазнга янги руҳ, янги ўй, янги жон берибди.

Йигирма йил илгари ёзган ғазалларим бир китобча бўлиб чиққач, анчагача ғазал ёзолмай юрдим. Баъзи ёзганларимдан кўнглим тўлмади. Улар нари борса «Ешлик девони» даражасида эди. Билмадим, буни шухратпарастлик дейсизми, қарсакталаблик дейсизми, мен ҳарқалай ҳар бир янги ёзган китобим аввалгиларини қай жиҳатданир такрорламайдиган, бирор хусусияти билан бошқачароқ бўлса, дейман.

Яна битта «Ешлик девони» ёки яна бир «Тирик сайёралар» ёзгим келмайди.

Шарқ классик шеърияси мурғак хаёлим бешигини тебратган, десам янглишмасман. Сут билан кирган жон билан чиқади. Мен нима ёзмай, қай жанрда куч синамай бу меҳр, бу таъсир албатта намоён бўлади. Шарқ классик шеърияси таъсирида бўлиш дегани албатта аруз вазнида ёзиш ёки шарқона образларни кўп қўллашни билдирмайди. Таъсир фикр қилиш тарзида, ҳис қилиш тарзида кўринади. Навоийнинг ғазалига мухаммас боғлаган шоир унга эргашган-у, боғламагани эргашмаган деган гап ижодий таъсирни жуда жўн тушуниш, жўнгина эмас, хато тушуниш демакдир.

— *Эркин ака, охири саволим эркин мавзуда. Алишер Навоий туғилган кун баҳона кўнглингизда биз ёшларга аталган яна қандай гапларингиз бор?*

— Биз мақтанчоқ одамлармиз. Ўзимизни жуда маърифатли, салафларга қараганда бекиёс олға кетган, комил одамлар деб ўйлаймиз. Адабиётимиз ҳақида гапирганда ҳам фақат унинг ривожини, тараққиётини сўзлаймиз. Ўз кўнглимизда биз олдинда-миз-у, беш аср наридаги шоирлар орқада.

Менда савол туғилади. Биз Навоийдан қайси жиҳатимиз билан ўзиб кетдик? Маҳоратдами? Мутлақо! Ниятимизнинг улўғлиги ва поклигидами? Шубҳам бор. Инсон қалбини англаб етишдами? Инсонпарварлик ғоясидами? Яна шубҳам бор. Навоий ҳар жиҳатдан бизга қараганда покрок, улўғрок, олижаноброк. У инсонга меҳрни кўйлади, одамлар ўртасида улар қайси гуруҳга мансуб бўлмасин, ни-фоқ эмас, биродарлик бўлишини орзу қилди. У одамзод қалбига илоҳият даражасидаги муқаддас буюклик деб мурожаат қилди.

Биз Алишер Навоийни яхши кўрамыз, яхши кўрганга ҳам бошқалардан қизганиб, у бизники, деган яхши кўрамыз. Лекин шу муҳаббатимиз, қизганишимиз даражасида уни биламизми?

Югославияда Струга шаҳридаги мушоира кунларида қизиқ бир воқеа бўлди. Анқаралик бир турк шоири билан танишиб қолдик. Ўта миллатпарвар йигит экан. Туркий тилда яратилган барча адабиёт усмонли туркники деган эътиқодини яширмади. Айниқса, Фузулийни жуда яхши кўрар экан. «Нега Фузулий озарбойжонники бўлади, у ахир усмонли турк тилида ёзган-ку», деб туриб олди. Қарасам, уни бу фикрдан қайтаришнинг иложи йўқ. Фузулийдан байтлар ўқий бошладим, у давом эттирди. Сўнг у бошқа байтнинг ўқиди, мен ғазални давом эттирдим. Шу кун кечгача Фузулийхонлик қилдик. Тун ярмига бориб шу нарса маълум бўлдики, мен Фузулий ғазалларини кўпроқ ёд билар эканман. Мақтаниб қўяй, турк шоиридан Фузулийни ютиб олдим. У икки қўлини кўтариб: «Эркин, Фузулий саниндир! Фузулий санин!» яъни, Фузулий сеникидир, деди.

Эртасига навоийхонлик қиладиган бўлдик. Лекин тонгда бизнинг сафар йўлимиз бошқа-бошқа ёққа тушиб қолди. Бир ҳисобда бундан суюндим. Турк шоирига Навоийни ютқазиб қўйишим ҳеч гап эмас эди. Бундай ҳолни ҳеч бир ўзбекнинг бошига солмасин.

Ахир, ер ишлаганники, шоир ўқиганники-да.

Эшқобил
Шукуров

Муҳаббат

Манглайимнинг ўртасида
Сочлари тилло юлдуз.
Ёнар икки чаккасида
Ойдин тун, сарғиш кундуз.

Бир ўчоқ олов ютдим,
Дил чисирлаб ёнди-я.
Ойга осиб, кунга тутдим,
Юлдузим уйғонди-я.

Кўзларим қорасида
Сочлари тилло юлдуз.
Дарзли дил орасидан
Дилдираб қарар бир қиз.

Қизга шафақни ёпдим,
Чайқалади чимилдик.
Қиз билан чимилдиқда
Тилла сочга кўмилдик.

Оқ парда сув устида
Оқар. Юлдузлар қуяр.
Энди юрак остига
Булбуллар уя қўяр.

Ўтмиш билан мулоқот

Қачон гулдирайсан, қачон тегирмон,
Мунғайиб жавдирар бўшаган саноч?..
Юрагим, юрагим, бўла қолгин дон,
Қушлар чирқирайди... Қара, қушлар оч.

Эплай олмадик-ку биронта шеърни,
Ширин ваъдаларни ичганмиз олдин.
Қушлар чирқирайди куйдириб ёрни,
Юрагим, юрагим, дон бўла қолгин.

Анграяр фалакнинг икки палласи,
Гулдиратар тушларимни тегирмон,
Қарсиллаб турибди қишнинг чилласи,
Юрагим, юрагим, бўла қолгин дон.

Орол

«Ҳамиша оқади оққан дарёлар»,
Деб ҳикмат айтганлар ўтган боболар.
Ўзанини бузиб оқмаса гар халқ,
Оқмай қўяр экан оққан дарёлар.

Илтижо

Бир қарвон булут бергин,
Дарё бер тизим-тизим.
Бир қатрон музлик бергин,
Ўзинг тўзим бер, тўзим...

Бағримга ўт ташлашган
Тангриларни михлатай.
Тафтида қуёш пишган
Юрагимни яхлатай.

Минг кўзли булоқ бергин,
Кўз ёш бер қатор-қатор.
Бу дунёнгни кўп кўрдим —
Ўт сочиб, сўнг сув сотар.

Тилимни тилиб учган
Нолаларни ухлатай,
Тафтида қишлар пишган
Юрагимни яхлатай.

Майна Ҳасанова

Тилимни кесдилар, арзу додимга
Етмади юраги йиртилган фалак.
Бир халқ йиғлаб қолди менинг ортимда,
Момоларим қолди дардимни элаб.
Тилимни кесдилар, фиғонларимга
Худо сарак-сарак қилди бошини.
Бир Ватан бўялди қонларимга.
Боболарим қолди қарғаб ёшини.
Қонжалоқда сўзлар излар элимни
Шаҳид қабри узра яловдай сағир.
Кўнгил дарёсига чайиб тилимни
Куйламоқ истардим, куйламоқ... Ахир...
О, сен қайлардасан, заҳматкаш элим,
Бир кўйин минг кўйли бойга олдирган,
Кафтингда турсам-да, кесилди тилим —
Тиниқ аллаларга чоғланиб турган.
Розиман, бошингдан қон эмас, гулоб
Сепганча кетурман энди ўлимга.
Фақат ўтинчим бор сенга, инқилоб,
Кесилган тилимни қайтар элимга.

Ўттизинчи йиллар

Кафтларим тошга тўла,
Отолмаган тошларим...
Кимга отай? Кимга отай?

Кўзларим ёшга тўла,
Тўқолмаган ёшларим...
Кимга сотай? Кимга сотай?

Кифтларим бошга тўла,
Дўстан қолган бошларим...
Қайга кетай? Қайга кетай?

Кўйним қуёшга тўла
Ўздан қолган қуёшларим...
Энди нетай? Энди нетай?

И. В. Петрянов-Соколов

Келажак авлод изтопарларига

Келажак авлод изтопарлари... Ҳали сизлар кашф қиладиган сирлар жуда кўп. Олимлар қанақа қобилиятга эга бўлиши зарур?

Фанда кашфиёт яратган арбоблар ҳақида: «Улар илмий жасорат кўрсатишди», дейишади. Ана шундай ажойиб кашфиётчилар ҳақида гап кетганда, кўпинча Мария Склодовская-Кюрини ёдга олишади. Ҳақиқатан ҳам, бу олим илмий изланишда сабот ва чидам намунасини кўрсатган. У оддий уй ишлари билан шуғулланарди, лекин билимга бўлган иштиёқи чексиз эди. Опасига ёрдам бериш мақсадида олти йил давомида хизматкор бўлиб ишлади. У врач бўлиб етишгач, ўқиш навбати Марияга келди. У ташландиқ болаҳонада ярим оч яшаган бўлса ҳам икки факультетни тамомлади. Кейинчалик томидан чакка ўтиб турадиган саройда қора иш билан шуғулланди: уран рудасидан нодир радий заррачаларини излаб топиш мақсадида қанчадан-қанча қазилмаларни эринмасдан тозалаб ювди, аралаштирди, қиздирди, кейин совутди. Буларнинг ҳаммаси кўз илғамас радий моддасини ажратиб олиш учун қилинган машаққатли меҳнат эди. «Бир грамм учун йиллаб тер тўкиш керак», деган эди Маяковский. Буни жасорат деса бўлади. Бу жасорат — сабот-матонат, камтарлик ва қатъиятлик рамзи.

Эрнест Резерфорд аслида саботсиз инсон эди. Бунга қарши ўлароқ кескин, тиришқоқ, кўполлик қилиб бўлса ҳам ўз лабораторияси манфаатларини ҳимоя қиларди. Харақтери бутунлай бошқача, лекин илмий жасорати Кюридан қолишмасди.

Д. И. Менделеев шиддаткор, тиниб-тинчимас, завқ-шавқ билан ишларди. У ҳар қандай масалани тез ҳал қиларди.

Нильс Бор эса ҳар бир ишни шошмасдан, пухта ўйлаб бажарарди. У ҳаддан ташқари назокатли бўлиб, ўзгалар фикрини, айниқса, ўз илмий изланишларини тўғри деб қаровчи ёшларнинг фикрини диққат билан эшитарди. У ҳар сафар ёшлар билан бўладиган сўхбатда: «Биз сиздан кўп қизиқ нарсаларни эшитамиз деб умид қиламиз», деб мурожаат қиларди. Нильс Бор Европа физиклари мактабининг сардори эди!

Совет физиклар мактабини А. Ф. Иоффе яратган. У истиқболли порлоқ ишларни ва бу ишлар йўлида меҳнат қилаётган олимларнинг самара бериши мумкин бўлган фикрларини тезда илғаб оларди.

Ана шу мактабдан И. В. Курчатов етишиб чиқди. У ғайратли ташкилотчи эди. Оғир уруш йилларида ҳеч қандай яроқли

пойдевори бўлмаган бўш жойда янги соҳани, янги саноатни яратишга муваффақ бўлди. Курчатовда ташкилотчиға хос ажойиб хислатлар кўп эди. У арзимаган майда-чуйда нарсалар орасидан энг асосли бўғинни билиб оларди-да, ана шу масалани ижобий ҳал қилиш учун одамларни илҳомлантирарди — унда оммани сафарбар этиш фазилати бор эди.

Фидокорлик, ташкилотчилик, камтарлик, жўшқинлик, одамшавандалик — буларнинг ҳаммаси талантили олимларга хос фазилат.

Улар ўз мактабларини яратишди. Тарихда буюк аллома деган ном қолдиришди.

Бундай ўйлаб қарасак, фан учун истеъдодли олимлар жуда зарур. Истеъдодли олимларни муштарак бир фазилат ажратиб туради — улар буюк заҳматкашлардир.

Ҳар бир янгилик коллектив томонидан яратилади. Фан ҳам коллектив меҳнат. Айниқса, бунинг асрада яқин кўриш мумкин. Якка ҳолда китоб, мақола, диссертация ёзилади. Лекин диссертация ҳам ўзидан олдинги фанлар эришган ютуқлар, фикрлар, назариялар асосида юзага келади. Янги автор ўзидан нимадир қўшади; кўп қаватли «Фан саройига» яна бир фишт қўяди. Ҳатто буюк олимнинг ҳам ёрдамчиларсиз ишти битмайди. Буюк олимни тоғ чўққиларини забт этувчи алпинистга ўхшатиш мумкин. Ана шу фан чўққисини эгаллаган олим қаҳрамонга айланади. Ҳа, у ҳақиқатан ҳам қаҳрамон. Лекин бу қаҳрамонлиқни тоғ ёнбағирларида палаткалар қуриб, озиқ-овқат ва керакли хом ашёларни келтирган, сўнги чўққини эгаллаш йўлида барча шароитлар яратиб берган ўнлаб илмий ходимлар, бир сўз билан айтганда, коллектив хизматисиз тасаввур қилиб бўлмайди.

Мен сизга ўзим хизмат қилаётган коллектив ҳақида ҳикоя қилиб бермоқчиман. Биз мураккаб асбоблар ёрдамида илмий текширишлар ўтказамиз. Тажрибаларнинг муваффақиятли чиқиши учун ўйлаш-фикрлаш керак, турли хил аппаратлар яратиш лозим. Янги аппаратларни лойиҳалаш, бир-бирига пайванд қилиш зарур. Келажакда зарур бўладиган барча асбоб-анжомлар буюртма қилинади. Ана шундан кейин илмий ишлар бошланиб кетади. Ҳар бир янгиликни физика ва математика нуқти назаридан ҳисоб-китоб қилиш даркор. Бунинг учун турли касб эгалари: физиклар, химиклар, конструкторлар, ҳисобчилар, техниклар, кузатувчилар энг шимариб ишлайдилар. Мутахассисларнинг ҳар бири ўзига хос қобилиятга эга. Улар олиб борилётган тажрибаларни мантиқан, математик, конструкторлик, техник томондан ҳисоблаб боришлари керак. Бу ўринда кимнингдир қобилияти, кимнингдир кузатувчанлик фазилати, кимнингдир таланти, синчковлиги, ақл-заковати иш беради. Устига устак, фанда турли характердаги кишилар зарур. Чунки, кимнингдир камчилигини кимнингдир қобилияти тўлдириши мумкин.

Мен чуқур билим эгаси бўлган, кутилмаганда янги муаммони янги усулда ўртага ташловчи кўплаб олимларни биларман. Лекин уларнинг дадиллиги қалам учнда қотиб қолган ҳолос. Фидокор олимлар ношуд фаррошларга камчиликни кўрсатишга ҳам журъат этолмайдилар. Ана шу буюк олимларга ҳатто директор қабулхонасидаги ҳукмдор секретарь аёллар ҳам жуда катта тўсиқ ҳисобланган.

Назаримда, буюк олимлар билан ёнма-ён ташкилотчи кишилар ишлаши зарур. Улар қувноқ бўлиши, одамлар билан мулоқот қилганда ҳеч қандай муаммо туғдирмаслиги керак.

Бизни лабораториямизда баҳоси йўқ ташкилотчи бор. Унга ҳар қандай ишни ишониб топширса бўлади, у бутун бошли бир заводни ишга тушириши мумкин. У лойиҳа тузади, тегишли ташкилотлар билан келишади, зарур материалларни топади, керакли одамларни жой-жойига қўяди. Лекин унинг битта камчилиги бор: ўз қадрини билмайди. Унга: «Ишлаб чиқаришни ташкил қил», деб айtilса, шу ондаёқ ундан, «Кўлимдан келмайди, бажаролмайман. Кучим етмайди...» деган эътирозларни эшитасиз. Катта вазифани у ўз олдиға мақсад қилиб қўймайди. Шунинг учун бундай кишининг ёнида етакчи бўлиши даркор. Ана шу кимса бу вазифани кўради, аниқлайди, уни чамалаб чиқади, бўғин-бўғинга ажратади-да, ташкилотчининг олдиға биринчи, кейин иккинчи, сўнгра учинчи поғонани эгаллашни таклиф қилади...

Бизни коллективда ҳар бир ишга шубҳа билан қаровчи, бажарилётган ишда кўплаб камчиликлар ва хатоларни кўрувчи, муваффақиятга ишонмовчи, шунинг учун бўлса керак, тез-тез эътирозли фикрларни баён этувчи ходимлар ҳам йўқ

эмас. Уларни коллективга нима кераги бор? Қачон қарасанг ўзаро жанжаллашади, ишни жадъл равишда ҳал қилишга тўсқинлик қилишади. Уларга, қани қўлингдан келса қилиб кўрчи, десанг елкаларини қисишади. Лекин улар ҳам изланиш учун керакли шахслар. Улар — бизнинг оппонентларимиз. Яна бошқача қилиб айтганда, илм соҳасидаги прокурорлар. Чунки илмий суд биргина химоячиларни қўллаб-қувватлаши билан тугалланмайди. Шунинг учун шубҳа бандалари илмий изланишга жуда зарур. Шубҳа бандаси камчиликларни аниқлайди, йўл кўрсаткичларни бартараф қилишни кўрсатиб беради. Бирок, мана шу йўлга кириб қолишингизни маслаҳат бермайман. Бадгумон кимса илмий ишда пуч бўлса ҳам, лекин у фойдали шахс.

Илм-фанда шундай олимлар борки, улар ўзлари-ўзларидан шубҳа қилишади, ҳамма нарсани текшириб кўришади. Янги-янги тажрибалар ўтказиб, илмий ишларини сынаб куришади. Текшириш оқибатида янги-янги натижалар қўлга киритилади. Буларни бир қисми тушунари бўлса, бир қисми жумбоқлигича қолади — илмий изланиш давоми йўқдек кўринади.

Ана шундай ўз ишига шубҳа билан қаровчи, синчков олим ёнида қатъиятли шахс туриши зарур. Бу шахс қўрқмасдан: «Бас, етар! Шу ерда тўхтатамиз! Мана бу фактларни ҳисобга оламиз, мана бунисининг эса кераги йўқ, ташлаб юборамиз, изланишда олға давом этамиз!» дейдиган бўлиши керак.

Лекин дадиллик олдида ўртамеъналик ҳам лозим. Коллективда ҳаддан ташқари ўзига ишонган, ўзини ҳар қандай масалани ҳал қилишга қодирман деб ҳисоблайдиган шахслар ҳам йўқ эмас. Бундай шахслар гоҳ бир масалага, гоҳ иккинчи масалага қўл уради, ниманидир бошлагандек бўлади, лекин ўзи бошлаган ишни охирига етказолмай, аросатда қолдириб кетишга мажбур бўлади. Оқибатда ҳам ўзига, ҳам коллективга зарар етказади. Чунки мустақил ишлай олмайди. Лекин бир бутун коллективда бундайларнинг ҳам ўзларига яраша ўринлари бор.

Қарама-қаршилик бир-бирига ўхшаб кетади. Топширилган иш доирасидаги вазифани энг камтар, меҳнатсевар кузатувчи олимлар бажарадилар. Уларнинг аксарияти нафосатли, ўз ишини сидқиқидилдан бажарувчи қизлар ва аёллардир. Улар журналларга ўзлари кузатаётган иш натижаларини ёзиб беришади, турли-туман ўлчовларини амалга оширишади, ҳар хил ҳадвал устунларига рақамларни ёзишади. Аёллар фан учун энг ишончли, энг керакли ходимлардир! Уларга бирдан-бир эътирозимиз, ишни ўз вақтида бажарсалар-да, баъзан кутилмаган янгиликларни сезишмай қолишади. Ва ниҳоят, ана шу маъқул ходимлар қаторига сабр-тоқатсиз, ўз вазифасига лоқайд қаровчи, лекин қизқувчан, илмий изланиш олиб бораётган олимларнинг ишларини синчковлик билан кузатувчи, ҳар бир масалани атрофлича муҳокама қилувчи, умуман, фан ҳақида баҳс юритувчи одамларни қўйшимиз мумкин. Худди мана шу кузатувчи ходимлар бўлажак янгиликларни аниқлай оладилар.

Юқорида мен илмга ўз умрини бағишлаган шахсларнинг ажойиб фазилатларини санаб ўтдим. Уларнинг коллективда ўз ўрни бор; ташкилотчию чуқур фикр юритувчилар, келажакка ишонч билан қаровчи ва иккиланувчилар, ўз ишига ишонувчию ҳар бир ишдан шубҳаланувчилар, ҳар бир ишни сабр-тоқат билан кузатувчию бўлаётган кузатув ишини охирига етгунга қадар кутмасдан жўр солувчилар, хуллас, улар жуда хилма-хил мавқега эга.

Фақат фан заҳматкашлари билан чекиш пайтида футбол ҳақида баҳс юритувчи кишиларни бир-бирдан ажратиш лозим. Бундан ташқари, коллективда меҳнатсевар ходимни фақат ўзи учун жон куйдирадиган ходимдан фарқлай олиш керак. «Ўзи учун» меҳнат қилувчи сабр-тоқатли, ҳаракатчан, ҳатто маҳсулдор бўлади. Маҳсулотни бундай шахслар кўп яратадилар, лекин... фақат ўзларининг манфаатлари учун яратадилар.

Кўз олдингизга бир нарсани келтиринг: битта бригадага раҳбар қазиб топширилган, дейлик. Куннинг охирига келиб, раҳбар манзара аниқ кўзга ташланади: бир киши ўз нормасини икки ҳисса ортиғи билан бажарибди. Лекин у юмшоқ жойни кавлаган. Шунинг учун ҳам кубометрлар осонликча қўлга киритилган. Бунинг устига, белгиланган мўлжалдан озгина четга чиққан. Натижада қилган ишлари зое кетган.

Менга эътироз билдиришингиз мумкин: «Ер қазувчига ишни тўғри тақсимлаш сиз раҳбарнинг иши-ку». Лекин илм йўлида-

ги кенг майдонга жойлашган ишларни белгилаш, топшириқ бериш гоьтда мураккаб. Бу ерда одамларнинг виждони ва фаҳм-фаросати катта аҳамиятга молик. Бизга физик қонунлардан маълумки, двигател тезкорлик билан ишлайдими ёки паст оборотда ишлайдими, барибир энергия сарфланади. Бироқ, паст оборотда сарфланган энергия бекорга кетади. Шунга ачинасан киши.

Яхшиямки, бахил одамлар орамизда унчалик кўп эмас.

...Фанда кўпинча бир нарсани излайсан-у, лекин бутунлай бошқа нарсани топасан. Топилган янгилик ҳатто жуда қимматли бўлиб чиқади. Бундай мисолларни кўплаб учратиш мумкин. Колумб ҳам шунақа аҳволга тушиб қолган эди; у Ҳиндистон томон йўлга чиқиб, Американи кашф қилди. Рентген ҳам худди шундай қилган эди. У бўш трубкада ёруғликини излади. Вахоланки, кўз илғамас нурларни кашф этди. Ундан кейин Беккерель қандайдир нурларни қидирди. Унинг ўрнига радиоактив нурларини топди.

Ана шундан кейин атом тўғрисидаги сирли тилсимотлар бирин-кетин кашф қилина бошланди.

Қадим замонларда қимматбаҳо зеб-зийнатларга шакл берувчи ўткир зеҳнли кишилар бўлган. Улар нодир тошларга бир-бирдан аниқроқ, яхшироқ, силлиқроқ, чиройлироқ шакл беришга ҳаракат қилишган. Эҳтимол, уларни майда-чуйда нарсаларни яша билан овора бўлаясизлар, деб мазаҳ қилишгандир. Лекин ана шу тошга сайқал берувчи қўли гул заргарларнинг меҳнати туфайли кейинчалик ойнани силлиқлаш, унга шакл бериш бошланган. Натижада линзалар, япаски ойналар, кўзойнақлар, телескоплар, микроскоплар яратилди. Телескоплар коинотни ўрганишга катта ёрдам берди, микроскоплар бўлса, кўз илғамас жонли мавжудотларни кўришга ёрдамлашди. Кўриниб турибдики, ўша заргарлар, усталар бойвучча аёллар учун зеб-зийнатлар яратиш билан бир қаторда, хилма-хил юқумли микробларни кашф этишу уларга қарши курашиш йўлларини белгилашда ёрдам берди.

Мана шундай воқеа бизнинг лабораториямизда ҳам бўлган эди. Мен илгари айтиб ўтганимдек, биз аэрозоллар билан шуғулланардик. Сизларга маълумки, ер остидан қазиб олинмаётган газда хилма-хил моддалар аралашмаси мавжуд. Оддий қилиб айтганда, қазиб олинаётган газ миқдоридан олтингургурт моддаси бор. Мана шу моддаларни бир-бирдан ажратиш олиш учун бизга филтрлар қўл келади. Бу филтрлар кўз илғамас чангларни ушлаб қолишга ҳам қодир. Биз янада мураккаброқ, янада сифатли, ишлатишда янада қулай филтрлар яратиш устида иш олиб бордик. Натижада филтр яратишининг янги усулларини топдик — филтр ясаш учун энг юпқа, оддий ўргимчак уясида ҳам юзлик линзаларни кашф қилдик. Уларни усталик билан бир-бирига жойладик. Ҳозир биз яратган линзалар қатлами ниҳоятда юпқа. Уларни яратишда пахта толаси сингари ингичка шиша толаларидан фойдаланилмоқда.

Ана шу филтр халқ хўжалигининг турли соҳаларида қўл келмоқда. Саноат корхоналарида вужудга келётган турли хил чиқиндиларни ушлаб қолишда бу филтр иш бермоқда. Демак, атроф-муҳит тоза бўлиши мумкин. Эндиликда шарбат тайёрлаш учун суяқликини ҳаво кирмайдиган идишларга қўйиш шарт эмас. Идишларни у ёқдан-бу ёққа ташишининг кераги йўқ. Бутун бошли цистернани шарбатга тўлдирилса, филтрлар уни микроблардан асрайверади. Филтр энг тоза ҳисобланган асбоб — ярим ўтказкич тайёрлашда ҳам зарур. Бундан ташқари, филтрларнинг янги қирралари намоён бўлмоқда. Улар шовқин-суронга тўсиқ эканлиги амалда исботланди. Филтр шимолий минтақаларда меҳнат қилаётган кишиларни иссиқ сақлаши мумкин. Филтр дориларни турли хил нарсдан тозалашга ҳам қодир экан. Шундай қилиб, филтрларимиз доврўги оламга ёйилди. Бизнинг хаёлимизга ҳам келмаган, кутилмаган жойлардан буюртмалар келмоқда. Бу мавзу сершоҳ дарахт каби гуркираб авж олмақда. Тўсатдан илмий изланишимиз янгиликка, кашфиётга олиб келиши мумкин. Бўлажак ишни олдиндан кўра билиш қандай яхши. Лекин хаёлимизга келмаган янгилик, кашфиёт бу янгиликдан ҳам яхшироқ, бойроқ бўлса-чи? Бу ўринда кузатувчи кўзлар қанчалик кўп бўлса, шунчалик яхши.

Ҳали фанда теша тегмаган, қўл урилмаган соҳалар кўп. Уларни излаб топиш ва ҳаётга тадбиқ этиш сизнинг вазифангиз. Шунинг учун зийрак бўлинг. Кулиб боқмоқчи бўлган омадини қўлдан бой берманг.

— Эҳ, муҳтарам дўстим, қанийди, мен ҳам севилсам! Хафа бўлманг, бу ҳолат кўп ишлаб толиқиш оқибати. Мана саёҳатга кетяпсиз, дилхираликлар ҳам барҳам топади, айтганча, сафарга қачон жўнамоқчисиз?

— Бугун.

— Мен сизни кузатиб қўяман.

— Раҳмат, Ру, ҳожати йўқ. Портга ўзим ҳам етиб тамам. Машина кўп-ку.

— Кўйсангиз-чи, муҳтарам Од, мен сиз билан тагин бирор соат ҳамсуҳбат бўлишни истасам-у... Яна икки ойдан сўнг кўришамиз, ахир.

Од соҳибжамол дўстининг таънасидан хижолат чекиб шоша-пиша кечирим сўради:

— Шунчаки ташвишга қўйгим келмаяпти. Очиғи, сиз билан бирга бўлиш жудаям ёқимли.

— Бу бошқа гап,— деди қиз садафдек тишларини ярақлатиб жилмайганча.— Менимча сафарга тайёр бўлсангиз керак?

— Ҳа, кийимларим солинган чамадонимни олсам кифоя.

— Яхши. Мен ҳам аллома Иблнинг ишхонасига биров кириб чиқаман.

Улар кўрғон ҳовлисига кирганларида ранги заҳил ҳарбий кишига ва қовоқлари салқиган, сочлари сийрак кекса одамга дуч келишди.

— Капитан Азро ташриф буюрибдилар-ку! — дея хитоб қилди қиз. — Нептун салтанатида қандай янгиликлар бор?

— Салтанат тинч ва осойишта, муҳтарама хоним,— деб жавоб берди ҳарбий киши заҳил юзига мос табассум билан.— Гарчи у салтанатнинг зулмат диёри ўнгилоҷар Еримишга ўхшамаса-да, бугуноқ ўша ёққа жўнашга мажбурман.

— Яна пича чидашингизга тўғри келади,— дея йўлга қўшилди унинг ҳамроҳи аллома Ибл. Унинг овози димоғи битгандек манқаланиб чиқарди.— Мақсадга эришиш учун озгина вақт қолди. Ушанда хизматларингиз муносиб тақдирланади. Ҳозирча эса, чидайсиз, азизим, қандайсиз. Хўш, муҳтарам Од, дам олишга бугун жўнапсизми?

— Ҳа.

— Сизга ҳавасим келади,— деди капитан,— денгизда сайру саёҳат қиласиз, турли шаҳарларни кўрасиз, оқшомларни гўзал хонимлар билан ўтказасиз. Ҳеч кимнинг пешонасига сув ости кемасининг капитани бўлишдек қисмат ёзилмасин экан. Хўп, омон бўлинглар! Сизга эса, йигитча, кўнгилли дам олишни тилайман! — Капитан Однинг қўлини қисди-да, кўрғон ҳовлисини кесиб ўтиб, эшиклардан бирига кириб кетди. Қиз эса аллома Иблга мурожаат этди:

— Агар рухсат берсангиз, муҳтарам Одни машинамда портга элиб қўйсам?

— Ҳа, ҳа, бемалол,— дея пўнғиллади Ибл,— Тушгача бўшсиз. Тушдан сўнг баъзи бир ҳужжатларимни машинада кўчириб берарсиз.

— Хўп бўлади.

Од билан Ру капитан Азро кириб кетган эшик томон юришди. Бу эшикдан кичикроқ залга, залдан эса лифт кабинасига ўтишди. Тезюрар лифт ҳаял ўтмай уларни ер қаърига олиб тушиб кетди. Яна бир неча дақиқадан сўнг улар ғоятда улкан ғорга кириб боришди. Ғорнинг асосий қисми ер ости кўлидан иборат эди. Кўлда иккита сув ости кемаси ёнма-ён бўлиб турарди. Кўтарма кранлар ёрдамида ихчамгина ракеталар кемаларга жойланмоқда эди. Тош ётқизилган кўл бўйида матрослар, тажрибахона ходимлари ва ер остида жойлашган махфий завод ишчилари турли юмуш-

лар билан банд эди. Капитан Азро қовоғидан қор ёғиб, рация орқали кимгадир жаҳл билан гапирарди. Ғорнинг нотекис шифтига ўрнатилган сон-саноксиз чироқлар ва прожекторлар нури кўзни қамаштирар, кўлнинг мавжланаётган юзасида жимир-жимир қиларди. Ракеталар юклар бўлингач, кемалар кўлнинг тубига чуқиши ва сув ости йўллари орқали ўн қақирим наридаги денгизга чиқиб кетишлари керак эди.

Қиз ҳамроҳига ўн дақиқалардан сўнг кўрғон дарбозаси олдида ҳозир бўлишини айтди-да, ўзи аллома Иблнинг хонасига йўл олди.

Қабулхонага кириб, иш столининг тортмасини очди. У ердан жажжигина магнитофонни олиб, апил-тапил сумкасига беркитди. Сўнг кўрқувни энгши учун пича ўтирди-да, бир оздан кейин деворга яширин тарзда ўрнатилган жавонни очди. Қатор турган шишаларни кўздан кечириб, ўзи ёқтирган винодан бир қадаҳ қуйиб ичди. Боши қизиб, анча дадиллашгач, ҳеч иккиланмай аллома Ибл ишлайдиган хонага кирди. Аллақачондан бери кўз остига олиб юрган, жавонга ўхшаб бу ҳам девор ичига ўрнатилган пўлат сандиқ олдига борди. Аммо ўзи истаган нарса Иблнинг ёзув столида ётганини кўриб ҳайрон бўлди. Аллома ақсарият илм кишилари сингари паришонхотир бўлса-да, бунақа нарсани хаёлдан фаромуш этиши ажабланарли эди. «Бунинг нимаси ажабланарли,— деб ўйлади у,— бу ерга фақат мен кира олишимни у билади-ку. Мендан бошқа одам хонага қадам қўйиши биланоқ сигнал системаси ишга тушиши тайин. Қолаверса, соат браслетининг сиридан хабардорлигимни эса билмайди. Хуллас, у менинг садоқатли эканимга ишонади, ишонади-ю, аммо ҳар эҳтимолга қарши гумдон қилишга қарор қилган. Қойил!..» Қиз аламли иршайиб қўйди. У кумуш браслетли соатни қўлига олди. Соат одатдагидан хийла оғирроқ эди. Ру уни сумкачасига солаётганда телефон жириглади. Қиз чўчиб тушди. Телефон иккинчи марта жириглагач, ноилож трубкани кўтарди:

— Алло, эшитаман.

Трубкада Иблнинг манқа овози пўнғиллади:

— Муҳтарама Ру, мен бугун бўлмайман. Айтмоқчиманки, сиз ҳам бугун бўшсиз. Эртага соат ўнда хонамда ҳозир бўлинг!

— Тушунарли, муҳтарам Ибл,— деди қиз қувончини сездирмасликка тиришиб ва трубкани авайлаб жойига қўйди-да, сумкачасини кўлтиғига маҳкам қисганича хонадан чиқиб кетди.

Улар кўрғон дарбозаси олдида учрашиб, машинага ўтирдилар. Йўлга тушганларидан кейин анчага довури суҳбатлари қовуша қолмади. Йўл дам-бадам кескин бурилишлар, пастликка энишлар-у, яна юқорига кўтарилишлардан иборат бўлса-да, атрофдаги манзара деярли бир хил, зерикарли эди.

— Муҳтарам Од, мундоқ очилиб ўтирсангиз-чи. Ахир дам олгани кетяпсиз-ку! Капитан Азро айтгандек, сизни, денгиз ва гўзал хонимлар кутяпти,— деди бир пайт қиз жимликни бузиб.

— Ҳа, гапингиз тўғри,— деди Од хиёл жилмайиб.— Аслини олганда, норози бўлишга тузукроқ ваз ҳам йўқ. Дунёда омади юришмаганлар, тирикчилик учун ҳар қандай қора ишга рози бўлиб юрганлар озми! Ахир ўзим ҳам атиги икки йил олдин ночор эдим-ку. Кўлимда дипломим билан тентираб юрувдим. Сиз туфайли ишли бўлдим. Тўғри, Ҳаводан айрилдим. Начора, бир мири кам дунё, деганлар-ку! Одам ҳеч қачон тўлиқ бахтли ва омадли бўлолмайди.

— Ҳа, албатта.

— Лекин ана шу оддий ҳақиқатни билганим ҳолда барибир юрагим сиқилаверади, беҳуд бўлавераман.

Шу кўраётган кунимга шукр қилмайман. Афтидан, ўзим ношукр банда бўлсам керак.

— Ҳаммамиз ҳам ношукр бандамиз, муҳтарам Од,— деди қиз жилмайиб ва машина дарё кўпригидан ўтгач, рулни ўнга бурди. Қирғоқни қоплаб ётган чакалакзорлар оралаб пича юришгач, Ру машинани тўхтатди. Од ҳайрон бўлиб қизга қаради. Қиз нима учундир шаҳодат бармоғини лабига босиб, жим бўлиш ишорасини қилди. Кейин машинадан тушди ва йигитни ҳам имлаб, қирғоқ томон юрди. Қирғоқ бу ерда баланд ва тик бўлиб, фақат сал нарироқда пастга тушса бўладиган зинапоясимон сўқмоқ бор эди. Улар сўқмоқдан пастга тушиб, тагин бир оз юрдилар. Баҳорги тошқинда сув ювиб камар ҳосил қилган жойга бориб тўхтадилар.

Қиз камар олдида сочилиб ётган тошлардан бирига ўтириб, Одни ҳам ўтиришга таклиф этди.

— Энди бемалол гаплашиб олсак бўлади,— деди у энгил хўрсиниб. Қизнинг ғалати хатти-ҳаракатларидан боши қотган йигит ўтираркан, ҳамроҳининг кўзларига тикилди.

— Демак бундай,— дея гап бошлади қиз,— сизни бу жойга бошлаб келишимдан мақсад — машинага яширин микромагнитофон ва радиопередатчик ўрнатилган. Бу ерда кўп қолиб кетсак, шубҳаланишлари мумкин.

Тамомила ҳайратда қолган Од бошини қимирлатиб қўйди. Қиз эса сўзлашда давом этди.

— Қисқаси, аллома Ибл «Жодугар» ҳамда «Арвоҳ»ларни яратишда иштирок этган барча илмий ходимларни, шу жумладан мени ҳам йўқ қилдирмоқчи, тушунарлими? — Ру йигитнинг эътироз билдиришини кутиб унинг юзига тикилди. Од эса индамади.

— Агар ишонмасангиз, мана буни эшитиб кўришангиз мумкин,— деди қиз сумкачасидан микромагнитофони олиб.

— Йўқ, ишонаман,— дея шоша-пиша қизнинг қўлини ушлади йигит.— Мен сизга ишонаман, Ру! Қолаверса, мени қандай қисмат кутаётганлигини сал-пал бўлса-да, сезиб юрардим.

— Мени тўғри тушунганингиз учун раҳмат, лекин гап фақат бизнинг қисматимиз тўғрисида эмас, аллома Ибл миллионлаб кишиларнинг бошига фалокат ёғдиришга тайёрланяпти. Капитан Азронинг шошилини сафарга жўнашининг ҳам сабаби шу.

— Хўш, мен нима қилишим керак?

Қиз бирпас жим қолди. Кейин микромагнитофонни Одага тутқазиб деди:

— Бу магнитофонда Иблнинг кирдикорларини фош қиладиган суҳбатлар ёзилган. Яна манави медальонни ҳам олинг, — деди қиз ва сумкачасидан олтин медальон чиқазиб йигитнинг бўйнига илиб қўйди.— Бунинг ичида микроплёнка бор. Махфий ҳужжатларнинг суратлари туширилган плёнка. Тушундингизми?

— Ҳа.

— Гапимни ерда қолдирмаслигингизни билардим.— Шунинг учун ҳам ўшанда сизни тажрибаҳонага ишга тавсия этганман...

— Тушундим, ҳаммасига тушундим, Ру!

— Энди гапнинг бу ёғини эшитинг. Улар сизни Зумрад оролига етиб борилгандан сўнг ўлдиришмоқчи. Сиз эса, йўлда тушиб қоласиз. Кема Олтинбошоқ ярим оролида икки соатдан мўлроқ вақт тўхтаб ўтади. Сиз портни айланган киши бўласиз-да, такси ушлаб, шаҳарга жўнаб қоласиз. Кейин тўппа-тўғри марказий майдонга боринг-да, болалар ўйинчоқлари сотиладиган дўконга кириңг. Дўкондор менинг бобом бўлади. Магнитофон билан медальонни унга топшириңг. Тушунарлими?

— Ҳа.

— Унда яхши,— деди қиз энгил тин олиб.— Лекин... Ҳозирдан бошлаб, токи бобомга рўпара бўлмагунча ўртамиздаги сир ҳатто хаёлингизда ҳам намоён бўлмасин, ишончим комилки, кемада Иблнинг айғоқчилари бор. Хўш, энди соатингизни менга беринг.

Од соатини билагидан ечиб қизга узатди. Ру уни олди-да, дарёнинг ўртасига улоқтирди.

— Бу соатнинг сизга кераги йўқ энди,— деди у ва сумкачасидан бояги соатни чиқазди.— Эси гизда бўлсин, бу соатни ухласангиз ҳам, чўмилсангиз ҳам қўлингиздан ечиб қўйманг!

Орага бир муддат жимлик чўкди. Кейин қиз ўрнидан турди. Йигит ҳам жойидан қўзғалди.

— Хўп, кетдик бўлмаса,— деди қиз чуқур хўрсиниб.

Аллома Ибл ишхонасига кираркан, димоғига урилган вино ҳиди уни андак таажжублантирди. Котибасининг столида турган биллур қадаҳни кўриб елкасини учирди.

— Қизиқ?...— дея пўнғиллади у. Сўнг қабулхонасини тарк этиб, ўз хонасига ўтди. Ишдан чарчаган пайтлари дам оладиган жойига — экрани хона деворининг учдан бирини эгаллаб турган видеомагнитофон рўпарасига бориб ўтирди.

Аллома Ибл чарчаган, зериккан пайтлари икки хил эрмак билан ўзини-ўзи овуларди. Қачонлардир, қайси бир журналда юз мушаклари машқ қилиниб турилса, тери силлиқ ва таранг бўлади, деган маслаҳатни ўқиб қолганди. Шу сабаб бўш қолди дегунча кўзгу қаршисига борар, аввал эллик марта «Т», яна эллик марта «Ц» ҳарфларини талаффуз этарди. Сўнг пастки жағини у ёқ, бу ёққа қимирлата бошлар, лунжини учирарди. Бу машқлар такомиллашгани сари кўзгуда завқи тошган шимпанзенинг турқ-атвори намоён бўла борарди.

Унинг иккинчи эрмаги — ўзи ўтирган курсининг чап томонидаги ўнлаб видеокассеталарни тўлдирган олдиқочди, шаҳвоний фильмларни томоша қилиш эди. Айниқса, томошабиннинг ҳирсини кўзғайдиган саҳналар унга олам-олам завқ берарди. У яна, котибаси Рунинг яланғоч тасвирларини ҳам қайта-қайта томоша қиларди. Чунки қизнинг ҳобгоҳи, оромгоҳи, чўмилиб, ўзига оро берадиган ҳамма жойларга яширин телекамералар ўрнатиб ташланган эдики, (умуман, тажрибаҳонадаги бирорта ходим ҳам бундай назоратдан холи эмасди) Ибл хоҳлаган пайтда уни кузатиши ва хатти-ҳаракатларини видеомагнитофон лентасига ёзиб олиш имконига эга эди.

Ибл кассеталардан бирини видеомагнитофонга ўрнатди. Экранда кўчалик кийимларини ечаётган Ру кўринди. Иблнинг сабри чидамай, лентани олдинга ўтказиб, магнитофонни қайта қўйди. Энди Ру душ остида ҳузур қилиб чўмиларди. Ибл, оғзининг суви келиб тамшаниб қўйди. Котибасига анчадан бери кўнгли суст кетиб юрарди. Бироқ қиз рўпара бўлиши биланоқ негадир ланжлиги тутар ва бундай нозаниннинг кўнглини овлашдек машаққатдан воз кечиб, беминнат хизмат кўрсатувчи исловатхонага жўнаб қоларди.

Нижоят Иблнинг қорни очқаб ўрнидан турди. Вақтни билиш мақсадида билагига қаради. Соатини эрталаб иш столида унутиб қолдиргани эсига тушиб, ўша ёққа ўгирилди-ю, илон чаққандек бир сапчиб тушди.

Од қиз билан хайрлашиб, бандаргоҳда турган кема палубасига кўтарилди. Изма-из келаётган ҳаммолнинг қўлига пул тутқазиб, каюта номерини айтди. Ҳаммол миннатдорчилик билдирди ва юкларни кўтариб, кеманинг пастки қаватларига олиб тушувчи трап томонга юрди. У букчайганча кетиб бораётган ҳаммолнинг ортидан қараб турди-да, кейин кемани кўздан кечира

бошлади. Кема эски эди, лекин йўловчиларни мумкин қадар жалб қиладиган даражада жиҳозланганди. Палубада чўмилиш бассейни, дансинг ва бошқа хил кўн-гилочар жойлар бор эди. Аммо йўловчилар кўринмас, ҳамма дим ҳаводан қочиб, салқин каюталарда дам оларди.

У палуба панжарасига суянди. Олисидаги кемалар, порт кранлари, уйлар тутун аралаш рутубатдан хира-эшиб кўзга ташланар, юк тушираётган кранларнинг оғир гижирлаши, шатакчи кемаларнинг чўзиқ гудоги ҳамда шу жойдан ҳам эшитилаётган шаҳар шовқини ҳорғин бир оҳанг касб этиб унинг юрагини ғашлан-тирарди.

— Бу ерда акула борми? — деди кимдир ингичка овозда.

Бехосдан берилган бу савол хаёл оғушида турган Одни чўчитиб юборди. Ёнида шарпадек пайдо бўлган болага нохуш назар ташлади. Бола кўлидаги яримлаб қолган шарбатни бир кўтаришда ичиб тугатди-да, шишани сувга улоқтирди. Од ҳар хил чиқиндилар сузиб юрган сувга, кейин боланинг шишадек кўкимтир кўзларига бирпас тикилиб турди, сўнг каютасига йўл олди.

Тердан баданига ёпишган кўйлагини ечиб диванга улоқтирди. Шимини ҳам апил-тапил ечди-да, ванна-хонага кирди. Чўмилиб бўлгач, тоза кийимларини кийди. Диванга ўтириб, йўлда олган журналлардан бирини варақлашга тушди. Сал ўтиб, уни уйқу босди.

Бир оз мизғиб олгач, ўзини анча бардам ҳис этди. Соқолини олиб, қайтадан кийинди. Палубага чиқди. Кема бандаргоҳни тарк этиб, ортида оппоқ из қол-дирганча сузиб борарди. Чор-атрофда мовий тўл-қинлар мавж урарди. У кеманинг тумшук қисмига кўйилган тўқима курсилардан бирига бориб ўтирар экан, палуба панжараси олдида уфққа кўз тикиб турган ўрта бўйли бўлиққина аёл ўгирилиб қаради...

Улар эс-ҳушларидан айрилган каби бир аҳволда қотиб қолишди. Ва алқисса Од базўр ўзини қўлга олиб пичирлади:

— Ҳаво!..

Аёл нола чекканча у томонга талпинди. Од сакраб ўрнидан турди, лекин тиззалари қалтирар, тили кали-мага келмасди. У аёлнинг қўлларини қўлларига олиб, лабига босди.

— Хўш, аҳволларинг қандай? — деб сўради йигит. Бу пайтда улар тўқима курсиларда рўпарама-рўпара бў-либ ўтиришар, ҳаяжонлари пича босилган, аммо ни-гоҳлар бояги-боягидек соғинч ва меҳрга тўлиқ эди.

— Ёмон эмас, — дея жавоб берди аёл эрқаланган овозда. — Узинг-чи?

Од индамади, зеро, савол унга диққинафас ва ғамбо-да кунларини эслатган, бу ҳақда эса гапирини хоҳла-масди. Шундай бўлса-да, сал ўтиб деди:

— Сен кетганингдан кейин иш топдим. Тажрибахона-да ишляпман.

— Қанақа тажрибахона?

Од аламли жилмайди:

— Шундай, бир тажрибахона-да. Электромагнит тўлқинларининг қаттиқ жисмларда ютилишини ўргана-диган тажрибахона.

— Сенинг илмий, олимона гапларингни тушунавер-майман, — деб кулимсиради Ҳаво. — Жудаям чарчаб-сан. Отпускага чиқдингми?

— Ҳа. Хўш, ўзинг-чи? Турмушинг яхшими?

Аёлнинг юзи бирдан тундлашди.

— Тинчликми? — деди Од. — Нима, ҳозир ёлғизми-сан?

— Ҳа.

— У қаерда?

— У йўқ энди, — деб жавоб берди аёл баттар тум-шайиб.

— Ҳаво, тушунтириброқ гапирсанг-чи.

— Мен турмушга чиққан одам муттаҳам экан, вас-салом. Кел, ўтмишни эсламайлик. Муҳими, биз яна то-пшидик-ку!

Од аёлнинг қўлини маҳкам қисди. Аини пайтда Ру-нинг топшириғи, ўзининг ҳаёти хавф остида эканлиги тўғрисидаги хаёллар уни безовта қилаётганди.

— Энди мен сеникиман, — деб шивирлади аёл бо-шини унинг елкасига қўйиб.

Сувошти кемаси океаннинг зулмат қўйнида афсона-вий махлуқ янглиғ сузиб борарди. Кеманинг тинч, осо-йишта каюталарида, бошқариш рубкасида ва бошқа хоналарида сукунат ҳукмрон. Фақат ҳар замонда ре-продукторлардан буйруқ ва кўрсатмалар эълон қили-нар, сўнг яна сув сепгандек бўлиб қоларди. Машина бў-лимида бир меъёрда гувиллаётган двигателлар товуши ҳам овоз ўтказмайдиган деворларга сингиб кетарди.

Капитан Азро рубкада навбатчилик қилишни ёрдам-чисига топшириб, каютасига йўл олди. Одатига кўра, ухлашдан олдин шошилмай ювинди. Пахмоқ сочиқ билан обдан артинди. Сўнг пижамасини кийди. Уринга ётгач, роҳат қилиб эснади. Бирпасдан сўнг уйқу ара-лаш тепасида ноаниқ бир шарпа ҳозир бўлганини ҳис этди. Уни чангалларини ёзиб турган ялмоғизга ҳам, тиш-лари иржайган жинга ҳам ўхшатса бўларди. Шуниси қизиқ эдики, у ўзининг ухлаётганини, тепасида ялмо-ғиз ёки жин турмаганлигини аниқ идрок этар, аммо сабабсиз ваҳимадан борган сайин кўрқувга тушаётган эди. Назарида уйғонмаса бўлмайдигандек, яна озгина ухласа ўлиб қоладигандек туюлаверди. У илгари ҳам бундай ҳолни бошидан кечирганини, уйғониш учун эса, қўли ёки оёғини қимирлатиши лозимлигини хотирла-ди. Шунда қадам товушлари эшитила бошлади. Гўё кимдир бир-бир одимлаб унинг каютасига яқинлашиб келаверди. Капитан зўр бериб, эшик қулф ёки қулф эмаслигини ўйлай бошлади. Бу орада эшик ғийч этиб очилди. У қора терга ботди. Қўлини қимирлатишга ҳа-ракат қилди. Кема деворлари товуш ўтказмаслигини, коридордаги одамнинг қадам товуши ичкарига эшитил-маслигини у яхши англаб ётарди. Бундан ташқари каю-та эшиги ҳеч қачон ғийчиллаб очилмасди. Аммо бари-бир уйғониш истагида оёғи ёки қўлини қимирлатишга уриниб ётаркан, қадам товушлари яна эшитилиб, каюта эшиги очилди ва кимдир кириб келди. У кимса мавҳум шарпага айланиб, яқинлаша бошлади. Капитан қора терга тушиб, жон-жаҳди билан қўлини кўтарди. Юра-гда ғоят ёқимсиз зўриқишни ҳис этиб, муздек бир нарса танаси бўйлаб ёйилди.

Азро кўксини уқалаб, сигарет тутатди. Кофеин ичди, бироқ фойдаси бўлмади. Қайтага юрагининг ғашлиги ортди. Ортиқ ухлай олмаслигини англаб, селектор туг-масини босди. Рубка номерини терди.

— Алло, Фиг эшитяпсизми?

— Эшитяпман, капитан. Яхши дам олдингизми?

— Жин урсин, ухлалмаяпман. Кофеин ҳам таъсир қилмаяпти. У ерда нима гап?

— Ҳаммаси жойида. «Жодугар»лар тинч, «Арвоҳ»-лар ҳам. Фақат ажина жонимга тегяпти.

— Қанақа ажина?

— Мана ёнимда ўтирибди. Ҳеч кетмайди.

— Фиг, героинни камроқ олинг.

— Гап героинда эмас, капитан. У ростдан ҳам ёним-да ўтирибди. Узи чиройлигина ажина. Ёш, келишган, Фақат сочини тарайди. Яланғоч.

— Яланғоч?.. Фиг, нималар деб валдираяпсиз?!
— Ким билсин, капитан, балки бу галлюцинация-дир!.. Лекин у жудаям жонли-да. Рости құрқяпман.
— Ҳозир олдингизга бораман.

У тез кийиниб рубкага йўл олди. Йўлақда юриб бораркан, кема ҳақида ўйларди. Сирасини айтганда, нима бўлаётганига у тушунмаётган эди. Тўғри, кема осон бошқарилар, жуда мукамал электрон ҳисоблаш машиналари билан жиҳозланганди. Аммо баъзан кема жонли мавжудотга ўхшаб туюлар, исталган дақиқада унинг измидан чиқиб кетадигандек эди. «Бу лаънати кемада ҳар балони бошдан кечириш мумкин, — деб ўйлади у. — Менинг тушимга қаёқдаги шарпалар кирса, Фигнинг кўзига ажина кўринса?.. Яна, анови ракеталарнинг номи-чи... «Арвоҳ», «Жодугар»... Бу кетишда ақлдан озиш ҳеч гапмас».

Каюот-компанияда карта ўйнаб ўтирган тўрт матрос у кириши билан ирғиб ўринларидан туришди.

— Утиринглар, ўтиринглар, йигитлар, — деди капитан, сўнг рубкага элтувчи йўлакка ўтди. Бу йўлакнинг икки томонига ракета учирилувчи старт қудуқлари жойлашган бўлиб, ўнг томондаги қудуқларда «Жодугар», чап томонда эса «Арвоҳ» деб номланган янги турдаги ракеталар ўрнаштирилганди. Азро рубкага олиб чиқувчи зинага етай деганда ғалати ҳисдан эти жимираб кетди. Гўё орқасидан оппоқ кафанга ўралган арвоҳлар қараб қолгандек, жодугарларнинг тирноқлари қайрилган ориқ панжалари у томон чўзилаётгандек туюлди. Юришдан тўхтаб, орқасига қаради. Хира ёритилган йўлак кимсасиз. «Ҳамма бало ракеталарнинг номланишида, — деб ўйлади у. — Бетамизлар, «Арвоҳ», «Жодугар»дан бўлак исм қуриб кетган эканми. Шунчаки рақамлаб қўйса ҳам тушунарли-ку. Йўқ, албатта ваҳимали, жарангдор ном бўлиши шарт у олифталарга. Ҳаммасини жин урсин!» Азро жаҳл билан тупуриб зинапояга оёқ қўйди.

Капитан ёрдамчиси Фиг уни хурсанд бўлиб қаршилади:

— Келдингизми, капитан?! Мана у!

Курсида ўтирган ажинани кўриб Азро ҳам довдираб қолди. Ажина ростдан ҳам ёш, келишган қоматли аёлга ўхшарди. У энди сочини тарамас, қўлларини тиззалари устида қовуштириб жимгина ўтирарди. Уртага сукунат чўкди. Озроқ ўтиб Фиг уйқусираётгандек ғўлдираб қўйди. Капитан эса, нима қиларини билмасди. Айниқса, ажинанинг рухсорида сезилиб турган малоҳат уни ҳам ажаблантириб, ҳам ташвишга солмоқда эди. Гарчи ажина тумансимон вужуддек идрок этилса-да, унинг ортидаги буюмлар аниқ кўриниб турса-да, ажинанинг баданини, момиқ билаклари, сўлим сийналарини, елкаларида тўзгиган тилларанг соч толаларини ҳис этишга ҳалал бермасди. Хаёлотнинг бундайин жумбоқ ўйини капитанни борган сари маҳлиё этар ва айни пайтда юрагидаги хавотирлик зўраймоқда эди. Ниҳоят, у, жонли кимсага мурожаат этгандек, лекин андак ўнғайсизланиб гап бошлади:

— Кечирасиз, хоним, биз билан гаплаша оласизми? Узингизни таништиролмайсизми?

Ажина ҳам орадаги ноқулай вазиятни энди тўсатдан пайқагандек бир қўзғалиб қўйди, сўнг кулимсиради.

— Биз суҳбатлашиб бўлдик, капитан, — деди у ва кўздан ғойиб бўлди. Орага яна сукунат чўкди. Кейин капитан ўзини қўлга олиб Фиг томон юзланди.

— У билан нималар ҳақида суҳбатлашдингиз?

— Эслолмайман. Нималарни гаплашганимиз ёдимда йўқ. Фақат, фақат... чамамда «Жодугар» ҳақида гаплашдик шекилли. Худди алаҳсираётганга ўхшайман. Капитан, нималар бўляпти ўзи?

Нималар бўлаётганлигига капитаннинг ҳам ақли етмасди. У ракеталар тизмаси оралиғидаги йўлакни, орқасидан тикилган «Арвоҳ»ларни, қўл чўзган «Жодугар»ларни эслади. Лекин бу туйғу ўзи тўғри фаҳмлагандек ибтидоий ваҳмдан бошқа нарса эмас эди. Ҳозир кўздан ғойиб бўлган ажина эса, мутлақо бўлакча синоат. Ажинани шунчаки галлюцинацияга йўғиси келмас, энг муҳими, ажина кимгадир жуда-жуда ўхшаб кетар, аммо бунини мушоҳада қилишга капитаннинг мажболи йўқ эди. Ана шунда аснода ҳалокат сигнали янгради. Қизил чироқлар ёниб-ўча бошлади. Бошқариш системасининг овоз модулятори тилга кирди:

— Диққат! Диққат!.. Фавқулудда ҳолат эълон қилман!.. Ун учинчи старт қудуғидаги «Жодугар»нинг жанговар тумшуғи иш ҳолатида!.. Жанговар тумшуқ иш ҳолатида!..

Капитан билан ёрдамчи даҳшатдан серрайиб қолишди. Уларнинг назарида кема ҳозир парча-парча бўлиб кетадигандек эди. Лекин «Жодугар» ҳам, «Арвоҳ» ҳам аллома Ибл қайта-қайта таъкидлагандек, бағоят маданий қурол эди, бинобарин портлаш юз бермади.

Каюот-компанияда карта ўйнаб ўтирган матрослардан бири муаллақ сузиб келаётган ҳаворанг шарни кўриб анграйиб қолди.

— Бридди, ухлаяпсанми? — деди унинг ёнида ўтирган ўртоғи турткилаб. — Сенинг навбатинг.

Бридди жавоб бермай, қўли билан шарни кўрсатди. Қолган матрослар ҳам ҳайратга тушиб, шарнинг ҳаракатини кузата бошлашди.

— Шарсимон яшин-ку, — деди кимдир.

— Бридди, у қаердан пайдо бўлди?

Бридди елкасини қисди.

— Сувости кемасида шарсимон яшин нима қилди? — дея эътироз билдирди бошқа бир матрос. Худди унинг гапини тасдиқлагандек шар ҳавога сингиб кўздан йўқолди.

— Йигитлар, бу ҳеч қандай шарсимон яшин эмас, — деди Бридди аллақандай ҳадиксираган овозда, сўнг талвасага тушиб қичқирди. — Бу яшин эмас!..

— Бридди! Ақлдан оздингми? Нега бақирасан?

— Биз ҳалок бўлдик!!! — деб қичқирди у. — Бу «Жодугар!»... Эшитяпсизларми, бу «Жоду... — Бридди гапини тугатишга улгурмади. Нимадир бўғиқ гумбирлади. Каюот-компания зангори нурга кўмилди. Ҳамма нарса хира тортиб, шарпалар мисоли кўрина бошлади. Бу ҳол икки дақиқача давом этгач, нур сўнди. Матрослар эса, ҳеч қандай ҳодиса юз бермагандек, яна жой-жойларига ўтиришди.

Зангори шарлар рубкага ташриф буюрган чоғда капитан Азро эс-ҳушини йиғиб олган ва қандай ҳодиса юз бераётганини тушунган эди. У гарчи ҳожати бўлмаसा-да, билагидаги кумуш браслетли соатини чангаллаб олди. Сўнг бу ерда ҳам каюот-компаниядаги ҳодиса такрорланди.

Орадан дақиқалар ўтди. Кемага қайтадан осойишталик чўкди. Аммо бу мудҳиш осойишталик эди. Капитан Азро меровланиб ўтирган ёрдамчисига назар ташлаб юраги орқасига тортиб кетди. У ақлдан озган экипаж ичида ёлғиз қолганини англай бошлаган эди.

— Фиг! — дея қақирди у титроғини босишга уриниб. — Фиг, мени эшитяпсизми?

Ёрдамчи унга анқовсираб тикилди. Азро ёрдамчисининг сўниқ нигоҳидан кўзларини олиб қочиб деди:

— Тажрибахона билан уланинг! Ибл билан гаплашмоқчиман.

Фиг унинг буйруғини сўзсиз бажарди-да, жойига бориб ўтирди. Экранда эса, аллома Иблнинг башараси намоён бўлди.

— Саломатмисиз, капитан Азро? Сафар қандай кетяпти? — деди у зўрма-зўраки илжайиб.

— Ишлар ёмон, муҳтарам Ибл. Ўн учинчи «Жодугар» портлаб кетди. Мендан бошқа ҳамма матрослар ақлдан озган!

Алломанинг ранги бўзарди.

— Сабаб?!

— Сабаб!.. — заҳарханда қилди Азро. — Сабабини аз биласиз, муҳтарам Ибл! Бу лаънати қуроолларнинг фазилатлари тўғрисида оғиз кўпиртирган ҳам сиз!

— Капитан Азро! Буюрарман сизга, ваҳима қилманг! Ўзингизни қўлга олинг! Яхшилаб ўйланг-чи, кемада ҳеч бир ҳодиса юз бергани йўқми?

Шунда капитан бояги шарпани эслади.

— Бу ерда қандайдир ажина пайдо бўлди. Мен галлюцинация деб ўйладим.

— У ажина эмас, арвоҳ, — деди Ибл.

— Арвоҳ?!

— Ҳа, майли, буни кейин тушунтираман. Сиздан илтимос, капитан, оғир бўлинг. Аҳволингизни тушуниб турибман, лекин ҳозир ёрдам беролмайман. Бу ерда ҳам баъзи чалкашликлар чиқиб қолди. Экипаждан кўп хавотир олманг, улар буйруғингизни сўзсиз бажаришади. Улар роботлардек гап... Такрор айтаман сизга қийин бўлади, лекин чиданг. Оз қолди. Ҳозир бошқа муҳим вазифа бор. Сиздан юз мил олисликда сузиб бораётган пассажир кемасини чўктириб юборишингиз керак. Унга иккита торпеда отасиз. Биринчиси «Арвоҳ» билан ўқланган бўлсин, иккинчиси эса, оддий портловчи модда билан. Буйруқ тушунарлими?

— Тушунарли, — деб жавоб берди Азро ҳирқираб.

— Бардам бўлинг, азизим, — дея пўнғиллади Ибл. — Сизни адмираллик унвони билан катта мукофот кутяпти!

Очиқ иллюминатордан салқин ҳаво уфуриб турган нимқоронғи каютада Однинг билагига бош қўйиб ётган Ҳаво маст уйқуда ором оларди. Од эса уйғоқ, тақдир ато этган бахтдан роҳатланиб ётарди.

У бундан буён қиладиган ишларини боя режалаштириб қўйган эди. Ҳавонинг адресини ёзиб олди. Рунинг кўрсатмасига амал қилиб, Олтинбошоқ ярим оролида тушиб қолишни аёлга айтмади. Барибир энди айриликми узоққа чўзилмади, — деб ўйлади у. — «Кейин унга ҳаммасини тушунтираман».

Шу пайт нимадир бортга зарб билан урилиб, кема сезиларли титраб кетди, каюта ғалати тарзда ёриша бошлади. Бу сувоти кемасидаги нурланишга ўхшар, аммо ўта ёрқинлиги ва ранг-баранглиги билан фарқ қиларди. Бир лаҳзада ҳамма нарса кўздан йўқолди. Бу орада уйғониб қолган Ҳаво додлаб юборди. Од унинг билагидан чангаллаб ўрнидан турди. Нур сўна бошлади. Улар йўлакка отилишди. Коридор саросимага тушган йўловчилар билан тўлганди. Ҳамма бир-биридан нима бўлаётганини суриштирарди. Шу пайт нимадир тўп этиб ерга тушди. Йўловчилар ўша ёққа қарашди. Чемоданини қўлтиқлаб, тунги халатда каютадан қочиб чиққан кекса бир киши одамларнинг кўзи ўнгида тумандек хиралашиб ғойиб бўлди. Семиз бир хоним ғалати чинқираб юборди, аммо шу лаҳзада унинг ўзи ҳам тумандек хиралаша бошлади. Шу тариқа йўловчиларнинг фарқлари бирин-кетин кўздан ғойиб бўлишди. Коридорни турли кийим-кечаклар босиб кетган эди.

Эркак билан аёл палубага олиб чиқувчи зинапояга югуришди. Аммо у ерда ҳам бирор тирик жондан асар йўқ эди.

Бошқарувсиз қолган кема йўналишни ўзгартира бошлади. Эркак югурганча ресторанга, узлуксиз ишлайди-

ган майхонага кириб чиқди. Столларда егуликлар, шиша ва бошқа идишлар қандай қўйилган бўлса шундайлигича турар, айрим тарелкалардан буғ кўтариларди. Ҳар қадамда бирорта кийим-бош оёққа илинар, одамлар эса, ҳеч қаерда йўқ эди. У яна палубага кўтариларкан, кема иккинчи марта титраб, бу сафар росмана торпеда гумбирлаб портлади. Кеманинг қуйруқ томонида аланга кўкка сапчиди. Однинг кўзи капитан кўприкчасида турган резинка қайиққа тушди. У қайиқни жаҳд ила кўтардию палуба панжарасидан ошириб сувга ташлади. Сўнг аёлга қичқирди:

— Сувга сакра!..

Гангиб қолган аёл ҳайкалдек қотиб тураверди. Бу пайтда кеманинг қуйруғи алангага бурканиб, ўрта қисмида ҳам нимадир, чамаси ёнилғи идишлари бўлса керак, гумбирлаб портлади. Атрофга учқунлар сачради. Бир тутам олов аёлнинг боши узра учиб ўтиб тўқима курсилар орасига бориб тушди. Энди тўқима курсилар ва яна қандайдир ашқол-дашқоллар тутаб ёна бошлади. Эркак аёлни даст кўтариб панжарадан оширди-да, сувга итариб юборди. Орқасидан ўзи ҳам сакради. Сув аёлни ҳушига келтирди шекилли, у апил-тапил сузганча резина қайиққа чиқди. Кейин эркакнинг қўлидан ушлаб торганча ёрдамлашди. Од қайиқ ичига маҳкамланган эшакларни олиб, тез-тез эшак тортишга киришди. Шунда кемадан кимдир қичқиргандек бўлди, бироқ гуриллаб ёнаётган ёнғин, вайрон бўлаётган буюмлар шовқини ичида бу одам товушими ёки бошқами англаш мушкул эди. Однинг кўз ўнгида кема гўё улкан машъалага айланган эди. У эшак тортишда давом этди. Кема эса қуйруғи билан сувга ботиб борар, ёнғин энди унинг тумшук қисмида авж олаётганди.

У эшак тортишдан тўхтаб зим-зиё бўшлиққа аланглаб қаради. Ёнғин шуъласи майда-майда тўлқинлар мавжидида жимирларди. Бу ҳол кўпга чўзилмади. Ҳаял ўтмай, кеманинг тумшук қисми сувдан азот кўтарилди, сўнг бир ёнга ағдарилди... Зулмат чўкди. Совуқ шабада уларнинг баданини ялаб ўтди. Од қаёққа қараб сузишни билмасди. У яна атрофга аланглаб, уфққа тикила бошлади. Шунда уфқдан пича кўтарилиб қолган ярим палла ой ёғдусида бир нима қорайиб кўринди. «Шубҳасиз, бу орол», — деб ўйлади у ва «қора»ни мўлжаллаб шошилмай эшак тортишга тушди. Аёл аста чўрсиниб нола қилди:

— Эй худойим!.. Одамлар нега ғойиб бўлишдийкин? Од...

— Ким билади дейсан. Ўзим ҳам ҳеч нимани тушунганим йўқ, — деди Од.

Кўзланган манзилга тонг бўзарганда етиб боришди. Бу сув юзасидан ўн метрлар чамаси бўй чўзган яланғоч қоя экан. Қояда балиқ суякларигина қалашиб ётар, тепасидан, тошлар орасидан қушларнинг чағиллаши қулоққа чалинарди.

Од балиқчи қушларнинг парвозини кузата бошлади.

— Энди нима қиламиз? — деб сўради аёл. — Янглишмасам, шу ўртада орол бўлиши керак, ахир қушлар ёлғиз қояда яшашмайди-ку?

— Гапинг тўғри. Бу қоя қушлар учун бир қўналға, холос. Эътибор бергин-а, қушлар кунчиқиш томондан учиб келиб, яна ўша ёққа учиб кетишяпти. Бу ўртада уларнинг емиши кўпроқ бўлса керак...

— Хўш, нима қиламиз? Ўша ёққа қуруқлик бор димоқчимисан?

— Бўлмасам-чи, — деди Од ишонч билан. — Фақат, олисроқ... Қушлар учун бу бир-икки соатлик йўл, албатта, лекин резина қайиқда кун бўйи сузишга тўғри келади-ёв... Хўп, кетдик бўлмасал!

Капитан Азро ёнаётган кемани перескоп орқали пича кузатиб тургач, сув остига тушиш тўғрисида буйруқ берди. Кейин рубкага кирди. Унинг жуда уйқуси келаётган эди. Аммо каютасига боришга юраги бетламади. У бошқариш пульти ёнидаги креслога ўтириб, бир оз мизгимоқчи бўлди. Афсуски, бу ҳам насиб этмади. Кўзи эндигина илинган пайтда, шундоққина орқасида кимдир турганини туйди. У ўтирган жойидан сапчиб туриб кетди. Кресло ортида Фиг кўзларини бақрайтирганча қаққайиб турарди.

— Нима?.. Нима қ-қиялпсиз? — деди капитан, чап лунжи пир-пир учиб. Фиг жавоб ўрнига иржайди ва бамайлихотир қўлларини чўзиб, унинг томоғидан бўғди. Азро жон аччиғида телбанинг қўлларига тармашди. Кучи етмади. Алқисса, дақиқа ўтмай хириллашга тушди. У бир амаллаб ўнг қўлини тўппонча қинига чўзди. Тўппонча милини Фигнинг қорнига тираб телкинни босди. Фиг бир тўлғониб, яна бўғишда давом этди. Азро тўппончани энди унинг чаккасига тиради. Уқ телбанинг энсасини ўпириб юборди. Жонсиз тана гурсиллаб йиқилди.

Азро тиши-тишига тегмай қалтираб, учиб кетгудек бир аҳволда алоқа тугмасини босди, тажрибахона билан уланди. Экранда Ибл кўриниши биланоқ кўзининг пахтаси чиқиб ўшқира кетди:

— Ахборотингиз учун, муҳтарам Ибл, сиз беозор деб айтган роботларингиздан бири ҳозиргина мени ўлдириб қўйишига сал қолди!..

— Учиринг товушингизни! — деди Ибл кўзларига қон тўлиб, унинг оғзи бир томонга қийшайиб қолган ва негадир ўнг қулоғи дам-бадам қимирлаб-қимирлаб кўярди. — Мен сизга чиданг дедим-ку! Чиданг!.. Буларнинг ҳаммаси арвоҳларнинг иши. Ҳисоб-китобда пича янглишганга ўхшайман...

— Арвоҳларингиз билан қўшмозор бўлинг! — дея бўкирди Азро. — Иблис!!!

Аллома қийшиқ оғзини иршайтирди:

— Йўқ, мен иблис эмасман. Сен ҳам азроил эмассан. Бизлар иблис билан азроилнинг малайларимиз! — Ибл шундай деб алоқани узиб қўйди.

Азро бошини чангаллаган кўйи бир оз ўтирди. Сўнг беихтиёр ўрнидан туриб рубкадан чиқди. Пастга, йўлакка олиб тушувчи зинапоёга бурилди. «Нима бўлсам ухлаш керак», — деб ўйлади у. — «Бўлмаса ақлдан озми ҳеч гап эмас». У «Арвоҳ»лар ва «Жодугар»лар жойлаштирилган йўлакка тушгач, хаёлидан кечган фикрни овоз чиқариб такрорлади:

— Ақлдан озми ҳеч гап эмас!

— Сиз, албатта, ақлдан озасиз, — деди кимдир орқасидан.

Азронинг оёқлари чалишиб кетди.

— Йўқ, у аллақачон ақлдан оза бошлаган, — деди бошқа бир овоз.

Йўлак ўртасида бояги ажина ёхуд аллома Иблнинг таъбири билан айтганда «арвоҳ» унга ваҳшиёна тикилиб турарди.

Резина қайиқ тўлқинларда қалқиб-қалқиб соҳилга яқинлашди. Улардек ҳолдан тойган Од билан аёл қайиқдан тушишди. Од қайиқни бир амаллаб соҳилга тортиб чиқарди-да, қумлоққа ўзини ташлади. Аёл ундан икки қадам нарида ёғжанак бўлиб ётарди.

Аёл ярим кечаси уйғониб кетди. Осмонда ярақлаётган юлдузларни кўриб, қаердалигини дафъатан англолмай пича гарангсираб ётди. Сўнг эслаб алам билан хўрсинди. У қаддини ростлаб, дуркун сийналарига ёпишган қумни сидириб ташлади. Шабада сочларини ҳилпиратиб юзига урди. Шу зайлда анча ўтирди. Кейин ни-

ма қиларини билмай Однинг елкасига туртди. Од нималардир деб гўлдиради-да, яна донг қотиб ухлайверди. Бир маромда пишқираётган океан аёлнинг кўнглига ваҳм солар, қоп-қора тошлар кўрқинчли ва сирли кўринарди. Худди мана ҳозир уларга жон кираётгандек, ўрниларидан силжиётгандек туйиларди. Фақат осмон чиройли ва осуда эди. У яна қумга чўзилди, лекин совқотиб қалтирай бошлади. Сўнг Однинг пинжига тикилди. Од уйқу аралаш уни аста кучоқлаб, бағрига тортиди.

Тун ярмидан оғиб тонг отиши яқинлашган сайин шамол зўрайди. Бир-бирларининг пинжига тикилиш ҳам фойда бермай қолди. Шунда Однинг эсига қайиқ тушди. Унинг ичига иккаласи базўр сиғишди, лекин бу уларга малол келмади. Аксинча бир-бирини маҳкамроқ кучоқлаб, ягона вужудга айланиш пайида эдилар.

Қоялар тепасида осмон оқарди. Шамол тинди, аммо унинг ўрнини тонг аёзи эгаллади. Қайиқ энди уларни совуқдан асрай олмас, резинанинг нам сирти қумдан баттар этни жунжиттирар эди.

— Эй худо, куёш тезроқ чиқа қолсайди... — деб нолинди аёл.

Од индамади, фақат тишларини ёғирлатиб қўйди. Ҳозир бировга гапиришга ҳам, бировнинг гапини тинглашга ҳам тоқати йўқ эди. Бу орада туман тушди. Юлдузлар хиралашди. Туман қалинлашган сайин илиқ ҳовур аёз шаштини қирқарди. Юлдузлар ҳам, қора шарпалардек қаққайган қоялар ҳам ҳарир парда ортига яширинишди. Од аёлни кучоқлаб ўпди...

Тонг отиб, қояларда қушлар бозори бошланди. Туман сийраклашди ва куёш нурларида эриб кетди. Од елкаси қичишиб кўзларини очди. Куёш анча кўтарилган, иккови ҳам жиққа терга ботиб ётишарди.

Од ўрnidан туриб, атрофни кузата бошлади. Ҳамма ёқ нурга кўмилган. Океан ҳам нур қўйнида чўмиларди. Чағалайлар ҳар кунги «рўзғор» ташвишларини бошлаб юришган. Олпоқ тўлқинлар узра балиқчи қушлар чарх уришарди.

Од бир қоя томон юрди. Тирмашиб унинг тепасига чиқди-да, оролни кўздан кечирди. Сийрак ўсган чакалакзорни, ундан нарида кичик бир кўлни, яна ҳам нарироқда яккам-дуккам дарахларни ва қумлоқ соҳилни кўрди. Қисқаси, орол, у четидан бу четига товух эшитиладиган бир парча қуруқликдан иборат эди. Кўлни кўриб, Од қовжираган лабларини ялади. Аёлни уйғотмоқчи бўлди-ю, чанқоғи зўр келиб, сабри чидамади. Қолаверса, аёлнинг уйқусини бузишга кўзи қиймади. Тезда қайтаман-ку, деган хаёлда кўл томонга ошиқди.

Кўл сувидан бир ҳўплам ичди, юзини ювди. Чанқоғи қонгач, шу пайтгача тинч ётган ичаклари қулдираб, чакалақлар орасидан учиб чиққан қушлар унинг кўзига энди бошқача бўлиб кўрина бошлади. Чакалакзорни айланар экан, дам-бадам бирорта қушни ҳуркитиб юборарди. Зора, битта-яримтасини ушлаб олсам, деган хом хаёлда буталар орасини диққат билан кузатар, аммо қушлар худди мазаб қилаётгандек, қанотларини потирлаганча шундоққина олдидан учиб ўтишар, у эса, беихтиёр талпиниб қолаверарди. Ахийри ғоз уясини топди. Уядаги тухумларнинг бир нечасини ўша заҳотиёқ ютди. Қолган иккитасини Ҳаво учун асраб, соҳилга жўнади.

Боя чанқоқ зўридан эътибор бермабди, кўлдан соҳилгача нақ бир ярим қақирим масофани босиб ўтишга тўғри келди. Бу оралиқ ҳам паст-баландлик ва тиканзорлардан иборат эди. Бир неча бор тўхтаб, товонига қадалган тиканларни олишга мажбур бўлди. Сўнги марта энгашиб, ярмигача кириб кетган тикани тирноқлари билан чимдиб сугурар экан, қайси гўрдандир

Расмни Х. Лутфуллаев ишлаган

пайдо бўлган қовоқари нақ думбасини чақиб олди. Узи фалокат ёғилса, кетма-кет ёғиларкан, бўлмаса океаннинг ўртасидаги кимсасиз оролчада қовоқарига бало борми? У жон аччиғида қаддини ростлаб, орқасини ушлади. Панжалари орасида ёғимиланаётган ари яна бир бор нишини санчишга улгурди. Оқибатда битта тухумни тушириб юборди. Арининг ниш урган ери кўп ўтмай ловуллаб ачиша бошлади.

У ҳар замонда орқасини ушлаб-ушлаб, оқсоқланганича соҳилни тўсиб турган тепаликка кўтарилди. Ва юзига урилган совуқ шамол унга тунги азобларни эслатди. Океан нотинч эди. Олисида қора булутлар тўда-тўда бўлиб сузиб юришарди. Однинг хаёли қочиб, соҳил томон бораркан, тўлқинлар орасида дам кўриниб, дам кўринмай кетаётган қайиққа кўзи тушдию тошдай қотиб қолди. Сўнг атрофга аланглаб аёлни излади. Соҳил бўмбўш эди. Юрагига ваҳм иниб, эрталабки қояга тирмашиб чиқди. Аёл қайиқ ичида узала тушиб ётганини кўргач, баттар гангиди. Қоядан сакраб яна пастга тушди. Нима қиларини билмай, сочларини чангаллади. Қорамтир тўлқинлар қояларга қаҳр билан урилиб, кўкка сапчир, муздек томчилар эркакиннинг яланғоч баданини аёвсиз саваларди. У қайиқчага бўлган масофани чамалаб, икки юз қулочдан кам эмаслигига кўзи етди. Беихтиёр ортига тисарилди. Бироқ жонсиз қояларга назар ташлар экан, кимсасиз оролда ёлғиз қолиш хавфи баданини музлатиб юборди... Узини сувга отди. Қутураётган тўлқинлар уни соҳилга итқитишди. У яна океан қучоғига интилди. Тўлқинлар билан олиша-олиша, қайиқни мўлжаллаб қулоч отаркан, дам тўлқин ўрқачига кўтарилиб қолар ва шу лаҳзада жазавага тушаётган сув саҳроси ярқ этиб кўзга ташланарди, дам тўлқинлар оралиғига тушиб кетар, бунда эса, атрофида сув девори шиддат билан тепага кўтарилиб, гўё мана ҳозир устидан босиб тушиб, океан қомига ютиб юборадигандек туюларди. Бир гал тўлқин ўрқачига кўтарилганида қайиққа кўзи тушди. Бу пайт орол тепасигача етиб келган қора булутлар бағрини тилиб яшин чақнади. Тўлқин ўрқачидан сирғалиб тушиб келаётган қайиқ ичида аёлнинг танаси оппоқ мрамардек ярақлаб кетди. Од бор кучи билан қайиқча интилди. Қайиқ ҳам тўлқин зарби билан унга келиб урилди. У эшак боғлаб қўйилган дастани чангаллади. Орқасидан урилган тўлқин зарби мадад бериб қайиқча чиқди.

Аёлнинг кўзлари очиқ эди, лекин устидан босиб тушган эркак залворини сезмай индамасдан ётаверди. Умуман у бўронга ҳам, қутураётган тўлқинларга ҳам бепарво эди. Фақат тўсатдан пайдо бўлган башарага пича ҳайрат ила тикилди, сўнг кулимсиради. Однинг бўйнидан қучоқлаб ўпди. Од ўлардек чарчаган бўлсада, унинг табассумини кўриб юраги шувиллаб кетди. Ҳолсизланиб аёлнинг сийнасига бош қўйди. Кўзларини юмди. Аёл бир текисида нафас олар, Однинг боши ҳам сийналарга қўшилиб хиёл кўтарилиб тушарди. Юракнинг оҳиста дукиллаши, сийналарнинг майин тафти ёқимли эди. Шу ҳолатда тўйиб-тўйиб ухлагиси келарди. Бироқ момоқалди роқ гулдираб у хушёр тортиди. Бахтига эшаклар қайиқ ичида эди. У тезроқ соҳилга чиқиб олиш учун жон-жаҳди билан эшак тортишга тушди. Соҳилга етгач, аёлни қумлоққа ётқизди. Қайиқни эса, анча нарига судраб борди. Од эрталаб ўзи устига чиққан қоянинг ўнгир жойини кўрганди, шуни эслаб, ўша ёққа юрди. Ўнгир катта бўлмаса-да, ёмғирдан, шамолдан асрарди. Мўҳими, икки одам бемалол чўзилиб ётиши мумкин эди. Ери ҳам юмшоқ — қумлоқ эди.

Од соҳилдаёқ ухлаб қолган аёлни ўша жойга олиб бориб, авайлаб ерга ётқизди. Ўзи ҳам унинг ёнига чўзилди.

Елкасида сезилган енгилгина оғриқ Однинг уйқусини қочирди. Ўнгир ичи қоронғилашиб қолган, шовқинсуронлар ҳам хийла пасайган эди. Юзига аёлнинг иссиқ нафаси урилди.

— Турсанг-чи, бир ўзим кўрқаяпман, — деди у шивирлаб, сўнг Однинг елкасини беозор тишлаб қўйди. Од сапчиб ўрнидан турди. Аёл ҳам ҳайрон бўлиб қаддини ростлади. У ўнгир оғзида турганидан юзи кўринмас, елкаси оша ёмғирнинг қалин пардаси ортида хиралашиб кўзга ташланаётган қоялар, соҳил ва тўлқинлар кишида нохуш кайфият туғдирар, юракни ғашлантирарди.

Од индамай тиз чўқди. Аёлнинг тиззаларини кучди. Ҳаво энгашиб, унинг сочларини силади, кейин ўтирди.

— Қорнинг очми? — деб сўради Од.

— Ҳа.

— Сен шу ерда ўтириб тур, анови ерда тухум бор эди.

— Ёмғир ёғяпти-ку...

— Ҳозир келаман.

— Узоққа кетма, кўрқаман.

— Яхши.

Эркак ўнгирдан чиқди. Оқшом тушиб қолганди. Ёмғир томчилари майдалашган бўлса-да, авжи ўша-ўша. У боя тепаликдан тушган жойни тусмоллаб юрди. Тухумни тепаликдан тушаётиб, шундоққина қумнинг устига қўйганди. Турган гапки, унинг изларини ёмғир ювиб кетган. Бунинг устига тухумни қўйган жойни ҳам унутган, чунки ўша атрофда бирор белги — бута ёки қоя-поя ҳам йўқ эди. Боши қотиб турган Од тахминлаб чапга бурилди. Етти-саккиз қадам юргач, қумда оқариб турган тухумни кўрди. Юраги ҳаприқиб, уни авайлаб қўлига олди. Сўнг ўнгирга югурди. Югуриб бораркан совуқ соҳилда эмас, иссиқда кетаётгандек бадани қизиб, уч-тўрт дақиқалик масофани босиб ўтгунча аёлнинг қиёфаси бир неча бор кўз ўнгида гавдаланди ва ҳар сафар вужудида ёқимли жимирлашни ҳис этарди. Айни пайтда бутун борлиқ нимаси биландир сирли ва жозибали кўринарди. У қадамни янада тезлатди. Бироқ ўнгирга етай деганда тўсатдан қорни санчиб оғрий бошлади. Бўш қўли билан биқинини чангаллаб, букчайиб қолди. Ичида алланима буралиб, ўқтин-ўқтин санчиқ турарди. Пешонасидан муздек тер қуйилди. Вужудидаги ҳарорат сўниб, ёмғир томчилари икки кураги оралиғидан оқиб туша бошлади. Оғриқ унинг яланғочлигини, ҳимоясизлигини эслатганди.

Оғриқ сусайгач, Од яна йўлга тушди. Энди у аёлнинг сўлими бадани тўғрисида эхтирос билан ўйлай олмас, бошини эгган қўйи ғамга ботиб борарди.

Ўнгирга кирди. Олдига чиққан аёлга тухумни шошапиша тутқазиб, яна букчайди. Аёл тухумни деворга уриб чақди. Ютоққонча оқсилени сўрди. Кейин тухумдаги тешикни бармоғи билан кенгайтириб, саригини ютди. Ҳузур қилиб тамшанди. Сўнгра тухум пўчоғини ташқарига улоқтириб, Од томонга ўгирилди.

— Сенга нима бўлди?

— Қорним оғрияпти.

Од ерга чўзилди.

Аёл унинг ёнига чўккалаб ўтирди.

— Қаттиқ оғрияптими?

Од бошини қимирлатди. Аёл унинг қорнини силаб бошлади. Тиззалари толгач, оёқларини узатди. Кейин чўзилиб ётганча Однинг қорнини силайверди. Пича вақт ўтиб, силашлар қор қилибми, эркак чалқанча ётди. Яна бир оздан сўнг аёлнинг кафтини қўлига олиб сиқди. Лабларига босди.

Ёмғир ҳамон ёғар, тўлқинлар ҳамон жаҳл отига миниб жўш уришарди. Ора-сира яшин гумбирлаб қўярди.

Бепоен уммон қўйнида, жимитдек оролча соҳилида, шўппайган қоя бағрида икки юрак бир-бирига ҳам-ханг тепади...

Эрталаб аёл ўнгир оғзига келаркан, боши айланиб деворга суянди. Сирқираган белини ушлади. Қоятошнинг ёмғир суви тўпланган чуқурчаси олдида юзини юваётган Однинг норғул гавдасига меҳр билан тикилди. Бу эркак ўзи суяниб турган қоядек дағал ва бақувват, қуёшдек иссиқ ва ҳузурбахш эди.

— Ювиниб ол, — деди Од унга қараб. Аёл жилмайди. Сўнг океанга қаради. Феруза ранг тўлқинлар эркалаётгандек оҳиста чайқалишарди. Оппоқ чағалайлар осмон қўйнида чарх уришарди.

У салқин, шўртанг ҳаводан сибириб нафас олди. Од ювинган чуқурчадан ҳовучини сувга тўлдириб, кўксига сепди. Юзини ювди. Ҳорғинлик вужудини тарк этиб, руҳи энгил тортиди.

Кейин улар қўл томон кетдилар. Унгири қояни айланиб ўтиб майсазорга чиқишди. Ҳар бири кафтдек келадиган ранго-ранг капалаклар гул-чечаклар узра парвоз қилишарди. Митти қўшчалар вижирлашганча учиб ўтишарди. Океан тарафдан чағалайларнинг қичқирғи ора-сира қулоққа чалиниб қоларди. Турфа хил гулларга маҳлиё бўлган аёл дам-бадам кўзига чиройли кўринган чечакни узиб ҳидлар, кўнглига ёққанини сочи-га тақиб қўяр эди. Қуёшнинг илиқ нурлари аёлниң силлиқ, латиф баданини қучиб эркалар, шабада кўнғир сочларини тўзғитиб ўйнади.

Майсазор тугади. Жарликлар бошланди. Жарликларнинг чети, ичи қиррали тошларга тўла эди. Тошлар орасида ҳар хил тиканаклар ўсиб ётарди. Аёл лабларини буриб, Ода норози қиёфада қаради. Кейин тиканлар орасидан жарликнинг офтобруё жойи-га ўрмалаётган илонларни кўриб қичқириб юборди. Қиррадор тошларга панжалари билан ёпишиб олган қалтакесаклар нурсиз кўзларини бақрайтириб, тилларини чиқариб қўйишарди. Од аёлни кўтариб олди.

Жарликлардан сўнг яна майсазор бошланди. Аёл хурсанд бўлиб гуллар томон талпинди. Аммо у чиройли бир гулни узиш ниятида қўл чўзаркан, чаён чаққан-дек тортиб олди. Бармоқларини силай бошлади. Од унинг олдига югурди.

— Ҳа, нима бўлди?

— Ачишяпти. Тикани бор экан.

Эркак энгашиб гулни кўздан кечирди. Гулнинг тана-сида кўз илғамас тиканлар бор эди. Бехосдан унинг ҳам қўли тегиб кетганди, тикан кирган ери ловуллаб ачишди.

Улар қўл бўйига етиб келгач, чакалакзордан тухум излашди. Аёл ўтлар орасидаги индан толган ғоз тухумини қақиб ютар экан, сал ўтмай томирлари бўйлаб бутун танасига олов югургандек туюлди. У потирлашганча бир-бири билан ўйнашаётган паррандаларга ҳасад ила жилмайиб қаради. Кейин қўл бўйига бориб, катта-кон тош устига чиқиб энгашди, ўзини сувга отди. Муздек сув баданини сескантириб юборган бўлса-да, сал ўтмай жазиллаб турган вужудига хуш ёқа бошлади. Зилол сувда дам қулоч отиб, дам шўнғиб чўмилган сайин роҳатланарди. У чалқанчасига сузди. Тиниқ осмон, оппоқ парқу булутлар кўзларини қувонтирди. Завқи тоқиб қиқир-қиқир кулди. Кейин яна шўнғиди. Сув жуда тиниқ эди. Майда тошчалару митти балиқчалар — ҳаммаси яққол кўринарди. Бир пайт чалқанчасига сузиб бораркан, сув сезиларли даражада чайқалаётганини пайқади. Сўнгра кўлнинг ўртасида улкан қоятош сув юзасига кўтарилаётганини кўриб қолди. Қўрқиб кетган аёл ўзини орқага ташлади. Қоятош устидан замбарак қувурига ўхшаш алланарса ўсиб чиқди ва нима-

дир гумбирлаб кетди. Аёл беихтиёр қулоқларини беркитди. Мувозанатини йўқотиб сувга чўкди. Оғзи-бурнига сув кириб ўхчиди. У жон талвасасида қирғоққа қараб сузди. Азбаройи ҳовлиққанидан қирғоқ яқинлашиш ўрнига узоқлашиб бораётгандек кўринарди. Ниҳоят, боя ўзи сакраган қоятошга етиб олди-да, тармашиб устига чиқди. Қалт-қалт титраганча офтобда қизиган тошга кўксини бериб, ҳолсиз чўзилди. Сўнг бошини кўтарди. Қўрқа-писа орқасига қаради, қоятош кўринмади.

Однинг юраги беҳаловат дукиллар, ҳансираб нафас оларди. Аёл яқин атрофда кўринмас, бунга сари тоқат-сизлиги ошарди. Унинг вазоҳатидан бир-бири билан ўйнашаётган паррандалар чўчиб, бесаранжомлашди. Аммо у паррандаларга ҳам, оёғи остида топталаётган майсаларга ҳам, бута шохларининг синишига ҳам эътибор бермасди.

Шу пайт гумбирлаган товуш эшитилди. Қўл суви қирғоқдаги тошларга урилиб шалолади. Бу пайтда у қирғоқ яқинида турарди. Осмонга отилган нарсанинг оппоқ изини аниқ кўрди. Кейин қирғоқ томон сузиб келаётган аёлга кўзи тушди ва ўша ёққа югурди.

Тош устида чўзилиб ётган аёл қадам товушларини эшитиб, сапчиб ўрнидан турди-да, ўзини Однинг қучоғига ташлади.

— У ердан ракета о-отилиб чиқди, — деди у тили тугилиб.

— Ҳа, мен ҳам кўрдим. Орол тагида ҳарбий база жойлашган шекилли.

— Кимларники?

— Бунинг фарқи йўқ. Ўзимизники бўлгандаям барибир, бизга фойдаси тегмайди. Улар ўзларини бегоналар кўриб қолишини хоҳлашмайди.

— Энди нима қиламиз?

— Билмайман. Бошим қотди. Ҳозирча бирдан-бир йўли — уларнинг кўзига кўринмаслик, — деди Од.

— Жуда чарчадим, оёғим оғрияпти, — деб нолинди аёл жарликка етишганда.

— Ташвишланма, — деди эркак ва уни кўтариб олганча йўлда давом этди. Аёл эса унинг бўйнидан қучоқлад.

— Оғир эмасманми? — деб сўради Однинг иягидан беозор тишлаб.

— Йўқ, аксинча, қушдексан.

Ростдан ҳам Од унинг оғирлигини деярли сезмасди. Бироқ пича юришгач, аёл ўзини ёмон ҳис эта бошлади. У титраб-қақшаганча Однинг қучоғидан чиқишга ҳаракат қилди.

— Сенга нима бўлди?

— М-мени ерга қўй. Бирпас ё-ётай...

Од уни майсалар устига ётқизди. Бошини кафтлари орасига олиб, тиззасига қўйди. Пешонасини силади.

— Қаеринг оғрияпти?

— Оғриётгани йўқ... Ҳозир ўтиб кетади.

Аёл анча қийналди. Совуқ қотаётгандек тиши-тишига тегмай тақиллар, дам-бадам ерни таталаб қўярди. Од унинг нимадан азоб чекаётганини фаҳмлар, аммо қандай ёрдам беришни билмас, тобора жазавага тушаётган аёлни тинчитишга ҳаракат қиларди. Унинг юмдалашларига, тишлаб олишларига парво қилмай, бағрига босиб иситишга уринарди.

Аёл унинг қучоғидан юлқиниб чиқди. Оғзининг четиде кўпик кўринди. У ихраб, ҳирқираб бир нималар деб гўлдиради-да, орқасига ўгирилиб югуриб кетди. Ун беш қадамлар чамаси югургач, тўсатдан таққа тўхтади, сўнг шилқ этиб йиқилди. Од унинг олдига етиб борди. Қўлтиғидан олиб, туришига кўмаклашди. Аёл эса унинг кўксидан итариб юборди.

Шу тариқа аёл дам югуриб, дам маст одамдек чайкалиб, гандираклар ярим соатдан ошиқ қийналди. Од эса, унинг кетидан қолмас, қўлидан келганча тинчлантиришга ҳаракат қиларди.

Алқисса, Ҳаво чарчади. Узича минғирлаб, Одга маъносиз назар ташлади-да, ерга чўзилди. Кейин ухлаб қолди. Од унинг ёнига ўтирди. Қуриган ўтни юлиб, поясини чайнай бошлади. Қуёш нурида жимирлаб кўринаётган қояларга тикилди. Ҳазин куй чалиб эсаётган шамолга қулоқ тутди. Оғзида чайнаётган ўтнинг тахир таъмини туйиб, туфлаб ташлади. Оёғини чақётган чумолини ушлаб кўздан кечирди. Чумолининг мўйлаблари худди антеннадек икки томонга диккайган, жимитдек кўзчалари кишига гўё бир маъно билан қараётгандек туюларди. У Однинг бармоғини тишламоқчи бўлар, лекин жағлари дағаллашган терига ботмасди. Од уни кафтига қўйиб аста пуфлади.

Аёл кун оғиб, қуёш тафти анча пасайганда уйғонди. Тиззаларини кучиб бир оз ўтирди, кейин керишиб қўйди. Эрак нарироқда энгашиб нимадир қилаётганди.

— Од! — дея қичқирди аёл.

Од унга юзланиб кулимсираганча яқинлашди.

— Қалай, энди тузукмисан?

— Раҳмат, яхшиман, Од...

— Морфейни қаёқдан олгандинг?

— Қайиқдан. Матрослардан бири гиёванд шекилли, қайиққа яшириб қўйган экан. Кеча эрталаб уйғонсам, сен йўқсан. Қоя тепасига чиқиб, кўл бўйида юрганингни кўрдим. Кейин ёнингга бормоқчи бўлдим. Шунда қайиқ четида бир нима йилтираб кўринди. Бориб қарасам, ампула. Морфей. Ўзи яқинда даволанган эдим, аммо морфейни кўрдим-у... Билсанг, морфей иблисдан баттар. Қисқаси, ўзимни туюлмадим. Қайиқ ичини титкилашга тушдим. Эшак маҳкамланадиган боғич тасмаси остига халтача ўрнаштирилган экан. Халтачада эса, шприц турибди.

— Қандай қилиб ўргана қолувдинг морфейга.

— Ёлғизлик нималигини биласанми?

— Биламан.

— Энди морфейнинг ҳожати йўқ, фақат эсдан чиқариш қийин бўляпти.

— Зарари йўқ, кўникиб кетасан.

Улар тепаликка кўтарилаётганда аёл сув юзасида баҳайбат махлуқдек чайқалиб турган сувости кемасини кўриб, қичқириб юбораёзди. Од эса, ўзлари томон келаётган ҳарбий кишини кузатаркан, ҳайратдан донг қотди. Ҳарбий киши атрофга бефарқ аланглаганча, аллақандай куй оҳангида ҳуштак чалиб, бамайлихотир қадам ташлар, ҳар одимда камарига осиглиқ револьвер силкиниб қўярди. У қирғоқда, қайиқлар атрофида уймалашган матросларга нимадир деб қичқирди, сўнг аёлга жилмайиб честь берди ва қўлини ўпди. Од билан бош ирғаб саломлашди.

— Узимни таништиришга ижозат этгайлар! «Азроил» сувости кемасининг капитани Кал Азро!

Од уни таниганди, албатта, бироқ капитаннинг рафторидан ғирт телба эканлигини англаб, янада ҳайратга тушди.

— Хонимлар ва жаноблар! Гап бундай, сизлар билан меҳмоннавозлик қилишга фурсат йўқ, зеро, биз ҳали кўп халқларга ёрдам қўлини чўзимиз керак. Хуллас, ҳукуматингизнинг илтимосига кўра, сизларни исёнчилардан ҳимоя қилгани келдик.

Унинг валдирашларига оғзи очилиб турган аёл беихтиёр сўради:

— Қанақа исёнчилар?

Капитан индамади. Аёл автомат тутган матросларга

кўзи тушиб бадани музлади. Матрослар бўйчан ва бақувват йигитлар эди. Капитаннинг улар билан ортиқ иши бўлмади, матросларга орқасидан эргашишни буюрди. Улардан бири, шерикларига нисбатан барзангирогий автоматини бўйнига осаркан, аёлга қараб тиржайди. Ожизлик ва қаҳр-ғазабдан Однинг юзи бўғриқиб кетди.

— Нима қиламиз энди? — деди аёл ҳарбийлар узоклашгач, сўнг эрканнинг ёноғини силаб тасалли берди. — Қўй, хафа бўлма, жоним, ҳалиям худо бир асради бизни.

Қирғоқдаги матрослар сувости кемасидан ихчам, лекин зилдек оғир нарсаларни каттакон резина қайиқларга ортиб, ўнгир рўпарасига келтиришарди. Од у нарсаларнинг шаклига эътибор бериб, ўзича деди:

— Ахир булар «Жодугар»лар-ку!..

— Нима?! Жодугаринг нимаси?..

— Кейин тушунтираман. Ҳозирча ўнгирга бормай-миз.

Матрослар узунлиги икки қулоч келадиган қанотли ракеталарни қирғоқ бўйлаб ўрнатишга киришдилар.

— Булар оддий ракета эмасми, ахир?

— Кўринишдан шунақа, — деди Од, — аслида даҳшатли қурол. Уларга атом двигатели ўрнатилган. Тезлиги соатига ўн беш минг километрдан ошиқ. Ер юзасининг исталган нуқтасига уча олади.

— Сен қаердан биласан буларни?

— Кейин айтаман. Энди янги бошпана топишимизга тўғри келади. Қани, қирғоқ бўйлаб юрайлик-чи, бирор ғор-пор топилиб қолар.

Орол сув юзидан туртиб чиққан бир парча қуруқлик бўлгани учун энг баланд қоянинг баландлиги етти-саккиз метрдан ошмасди. Ҳамма ёқда харсанг тошлар сочилиб ётарди. Хуллас, бошпана бўлгулик ғор ҳам, бошқа бирор ўнгир ҳам топилмади. Фақат қош қорая бошлаган маҳалда аёл тўлқинлар қирғоққа чиқариб ташлаган қандайдир нарсани кўриб қолди. Унга яқин бориб қарашса, қайиқ экан. Қайиқнинг ёнида кўйлаги қонга беланган бир одам чўзилиб ётарди. Уни чалқанча ётқизишди. Бошининг тагига юк халтасини қўйишди. Қайиқда яна битта, бунисидан ҳам каттароқ юк халтаси ва ихчамгина чемодан бор эди. Од ярадорнинг жароҳатини боғлаш мақсадида дока ёки озроқ мато топилармикан деган хаёлда чемоданни очишга уннаганди, ярадор ҳирқираган овозда гапириб қолди:

— Сиз қидирган нарса юк халтасида... кичигида.

Аёл унинг боши остига иккинчи юк халтасини қўйиб, биринчисининг боғичини ечди. Халта ичидан дастлаб бир шиша коньякни олди. Кейин тўрт банка консерва, қоғозга ўроғлиқ нонни олиб коньякнинг ёнига қўйди. Бу неъматларни кўриб, икковининг ҳам кўзлари чақнаб кетди. Булардан сўнг бир сидра кийим ва дори-дармон солинган пластмасса қути чиқди. Аёл Однинг ёрдамида ярадорнинг юпка пиджаги билан қўйлагини ечди. Баданидаги қонни артди. Уқ унинг ўнг кураги остидан кириб, бўйни яқинидан чиқиб кетганди. Қўйлакнинг тоза еридан йиртиб олишди-да, қон оқишини тўхтатдиган дори шимдириб ярага босишди, сўнг дока билан боғлашди. Од коньякни очиб, уни ярадорнинг оғзига тутди.

— Раҳмат, биродар, — деди у хириллаб. — Сизлар ҳам олдинги кун чўкиб кетган кеманинг йўловчилари-римисиз?

— Ҳа, — деди Од. — Мен сизни, янглишмасам, респираторда кўргандим.

Ярадор бошини қимирлатиб қўйди.

— Қандай қилиб яраландингиз? — деб сўради аёл. — Сизни отишдимми?

— Ҳа, отишди. Сувошти кемасининг матроси ўқ узди менга. Ҳа, дарвоқе, биз икки киши эдик. Ёшгина йигит билан... Чемодан ўшаники.

— Узи қани?

— Юраги касал экан. Кеча, айни туш пайти жон берди. Сувимиз тугаган эди. Ҳаво иссиқ. Бошимиздан жигиллаб офтоб ўтиб кетяпти. Шунда юрак хуружи тутиб қолди. Юрагини уқаладим, фойдасиз. Ақалли, сув бўлгандай тирик қолармиди... Кейин кичик бир оролгач етиб олгач, уни ҳатто оролча дейишга ҳам арзимади, тош боғлаб сувга чўктирдим. Ёмғир сувларини ичиб жон сақлаб юрдим. Кейин қушларнинг учишини кузатиб бу томонни мўлжаллаб, таваккалига сузиб келавардим. Оролга яқинлашганда сувошти кемасини кўриб суюниб кетдим. Афсус, янглишган эканман. Кемага тахминан уч юз метр қолганда кўксимда бир нима жизиллагандай бўлди. У ёғини эслолмайман. Узимга келсам, қайиқ ичида қонга беланиб ётибман. Бир амаллаб бошимни кўтариб қарадим. Сувошти кемаси кўринмади. Кейин ҳуш-беҳуш ҳолда чап қўллаб эшак эшдим. Қирғоққа эндигина чиқувдим, сизлар келдингизлар. — Ярадор томоғи қуриб, лабларини ялади.

— Коньяқдан яна ичасизми?

— Йўқ, ўзларингиз ичинглар.

— Раҳмат, жаноб, лекин сиз ичганингиз маъқул, қувват бўлади.

— Йўқ, биродар, — деди ярадор ҳорғин кулимсираб, — энди мен учун қувватнинг ҳожати йўқ. Кўп қон йўқотдим шекилли, кўз олдим жимирлашиб, қоронғилашиб боряпти. Сиз, хоним, манави, менинг кийимларимни кийинг, сизга лойиқ келиб қолар, деб ўйлайман.

Бадани увишиб ўтирган аёл жонланиб, у айтган шим билан кўйлакни кўлига олди. Ярадор барваста одам эди, кийимлари аёлниг бўлиқ гавдасига лойиқ келди. Фақат бир оз узунлиги учун шимнинг почасини шимариб қўйди.

— Сиз чемоданни очинг. Ўлган йигитнинг гавдаси хипчароқ эди, зора кийими бўлса.

Од чемоданни очди. Дарҳақиқат, унда чўмилганда кийиладиган труси, жинси шим, енги калта кўйлак тахлаб қўйилганди. Од кийимларни олгач, матога яхшилаб ўралган нарсани кўрди. Матони очиб қарашса, қисмларга ажратилган пистолет-пулемёт экан.

— Шерингиз кимлигини билармидингиз?

— Йўқ.

— Бирорта мафияга алоқадар одам кўринади.

— Бўлиши мумкин. Ҳар ҳолда қурол топилгани яхши бўлди. Уқи борми?

— Бор. Учта обойма тўла. Яна икитасининг қутиси очилмаган.

Од кийимларни кийди. Пистолет-пулемётни йиғиб, обоймалардан бирини ўрнатди.

— Энди мана бу халтани очинг, — деди ярадор хириллаб. — Унда палатка бор. Яна бошқа асбоблар ҳам.

— Ҳа, айтганча, — деди аёл, — сизлар қандай тирик қолдингизлар? Ахир кемадаги ҳамма одамлар ғойиб бўлишганди-ку?

— Билмадим, — деди ярадор. — Мен ухлаб ётган эдим. Нимадир кемага урилиб, каюта ёришиб кетди. Урнимдан турсам, ҳамхонам йўқ. Сал ўтиб, у қайтиб келди. Гапига қараганда, одамлар эриб кетаётган эмиш. Биз нарсаларимизни йиғиштириб, пичадан сўнг таваккал қилганча каютадан чиқдик. Шу пайт торпеда портлади. Палубага кўтарилганимизда ҳаммаёқ ёнарди. Сизлар эса, анча илгарилаб кетдингизлар.

— Ушанда сиз чақирган экансиз-да? — деди Од ҳаяжонланиб.

— Ҳа. Кейин орқаларингдан сузиб келавардик. Лекин йўлда мўлжалдан адашдик.

— Хўш, палаткани қаерга ўрнатамиз?

— Менимча сал нарига, қоялар оралиғига ўрнатганингиз маъқул, — деб маслаҳат берди ярадор. — Иложи борица, кўздан панароқ бўлсин.

— Ҳа, гапингиз рост, — деди Од ва анжомларни кўтарди.

Улар атрофи паст-баланд қоятошлар билан ўралган майдончага палаткани ўрнатишди. Қуриган ўтлардан юлиб палатка ичига тўшади. Осмонда юлдузлар милтиллаб бошлаган маҳалда қайиқ ёнига йўл олишди.

— Жаноб, палатка тайёр бўлди. Энди сизни бир амаллаб у ерга олиб борсам, дам оламиз, — деди Од нарсаларни йиғиштираркан. Ярадор миқ этмади. Од энгашиб унинг юзига тикилди.

— Од, нима гап? — деб сўради аёл.

— Ўлиб қолибди, шекилли...

— Йўғ-е!..

Од унинг очиқ қолган кўзларини юмиб қўяркан:

— Сергаплигини кўриб, ўлади деб ўйламовдим, — деди.

— Энди уни қаерга кўмамиз, Од?

— Бу ерда гўрни нимада қазийсан? Яхшиси, сувга чўктирамыз.

Улар юк халтасидан чилвир топиб, марҳумнинг оёқларини жуфтлаб, унга оғир бир тошни ҳам қўшиб боғлашди. Сўнгра қайиққа ортишди.

Қайиқ қирғоқдан юз метрлар чамаси олислашгач, Од эшак тортишдан тўхтади. Марҳумнинг бўйнидан ушлаб кўтарди. Аллақачон совуб қотиб қолган тана уни сескантириб юборди ва беихтиёр жирканиш ҳиссини уйғотди. Шоша-пиша мурданинг бош томонини қайиқдан оширди. Тиззаси билан белидан сурди. Оғир юкдан бўшаган қайиқ чайқалди. Од уни қирғоқ томон буриб, тез-тез эшак тортди.

Од қирғоққа қадам қўйиб, аёлга рўпара бўлди. Аёл унинг бўйнидан қучоқлаб, юзига юзини суйкади. Кейин ёнма-ён юриб палаткага қайтишди, бориб илиққина қумга ўтиришди. Бир-икки қултумдан коньяк ичиб, озроқ нон ейишди. Консерва очишга иккаласи ҳам хоҳиш бўлмади.

— Бечора, яхши одам экан, — деди аёл.

— Ҳа, хушфеъл одам экан, — деди Од. — Тирик қолса-ку, анча мадад бўларди бизларга.

— Айтганча, капитаннинг гапларига эътибор бердингми? Соғ одамга ўхшамайди-ку?

— У телба. Афтидан бутун экипаж эс-ҳушидан айрилган.

— Қандай қилиб?

— Бу «Жодугар»нинг иши.

— Од, боя ҳам шу ҳақда гапиргандинг. «Жодугар»нинг нима ўзи?

Од аёлниг тиззасига бош қўйганча чўзилди. Қўлларини олиб юзига босди. Аёл бир қўлини авайлаб бўшатди-да, Однинг сочларини тўзғитиб ўйнай бошлади.

— Гап шундаки, мен «Жодугар»ни яратишда иштирок этганман, — деди Од паришон оҳангда.

— Қанақасига?!

— Сен кетгач, умидсизликка тушиб, бир неча марта ўзимни ўзим ўлдиarmoқчи бўлдим. Жон ширинлик қилди. Хуллас, бир куни йўлак четида қунишиб ўтиргандим. Ҳаво совуқ. Қорин оч. Йўл чеккасида машина тўхтади. Ундан тушган қиз ёнимдаги киоскадан газета олди. Сўнг яна машинасига ўтираркан, менга қараб

қўйди. Сал ўтмай машинадан чиқиб, олдимга яқинлашди.

— Кечирасиз, мабодо исмингиз Од эмасми? — деб сўради у.

«Ҳа» деб жавоб бердим.

— Танишиб кўрайлик, менинг исми Рубен. Сиз ҳақингизда собиқ курсдошингиз сўзлаб берганди. Суратингизни ҳам кўрсатган. Қобилиятли физик экансиз, — деди у кулимсираб.

— Хизматингизга тайёрман, хоним, — дедим ажабланиб.

У қўлимга адрес ёзилган қоғоз тутқазиб:

— Эртага шу жойга борасиз. Сизни ўзим кутиб оламан. Агар хоҳласангиз, аллома Иблнинг тажрибахонасида ишлашингиз мумкин, — деди.

Эртасига у айтган жойга бордим. Рубен мени ўзи айтган аллома билан таништирди. «Биз янги турдаги қурол устида ишлаймиз», деганди Ибл ўшанда дангал. Менга унинг гапириш оҳанги ҳам, қиёфаси ҳам негадир ёқмади. Лекин иложим қанча, оч эдим, бошпанасиз эдим. Таклифни рад этсам, ўрнига бошқа мутахассис топишар, Ибл айтган қурол барибир яратилар эди. Уша пайтда менинг фалсафам шу эди.

Шундай қилиб иш бошладик. Аллома Ибл бошлиғимиз эди. Қурол лойиҳаси ҳам унинг маҳсулоти эди. Маошимиз яхши, дам олиш кунлари кўнгул очишлар... Икки йилдан сўнг қурол яратилди. Аслида унинг назарий асослари Ибл томонидан аллақачон амалга оширилганди. Бизлар фақат ишлаб чиқариш технологиясини тайёрладик. Қуролга «Жодугар» деб ном беришди. «Жодугар»га одатдаги термохимик реактив двигатели эмас, ядро реактив двигатели ўрнатилганди. Бу эса, ракетанинг ҳажми ва оғирлигини кескин камайтиришга имкон берарди. Лекин гап ядро двигателида эмас. Ракетанинг тумшуғи мўлжалга олинган шаҳар тепасида портлагач, осмонда минглаб ёруғ шарчалар ҳосил бўлади. Улар атрофга тарқалишади, кейин пастлаб, ҳар бири алоҳида-алоҳида бўлиб портлайди. Сўнг зангори нур таралади. Бу нур зарарсиз, аммо айнан шу дақиқаларда тарала бошлаган бошқа хил нур одамларнинг миясига таъсир этади. Маълумки, миядаги асаб толалари, умуман, миянинг ўзи жуда мураккаб кимёвий моддалардан ташкил топган. Ибл шу кимёвий моддалар таркибини ўзгартирадиган нурланишни кашф этганди. Одамлар бундай ҳужумдан сўнг, бир неча дақиқа ичида ақлдан озадилар...

Яна такрор айтаман, у вақтларда мен қуролнинг тузилишини ҳам, сўнги оқибатларни ҳам билардим. Аммо билиш бошқа, ҳис этиш бошқа экан. Қандай жиноятга шерик бўлганлигимни фақат шу ерда, анови ақлдан озган матросларни кўргач, англаб етдим. Боя эътибор бердингми, уларнинг эркаклик сиёғи ҳам қолмаган. Сенга тиржайиб қараган анови матросни ҳисобга олмасак.

Аёл жунжикиб, Одни қучоқлаганча пичирлади:

— Қўй, эсламайлик ўшаларни.

Од аёлнинг кўз ёшларини артиди, сўнг унга Рубен билан қилган сўхбатини, унинг топшириғини сўзлаб берди:

— Хайрлашув чоғи Рубен манови соатни билагимга тақиб, ҳеч қачон қўлдан қўймаслигимни қайта-қайта таъкидлади. Демак, у ҳаммасини олдиндан сезган экан. Бу соат «Арвоҳ» ва «Жодугар»нинг ҳужумидан ҳимоя қилувчи мослама экан. Тушундингми? Афтидан, соат қандайдир майдон ҳосил қилиб, нурланиш кучини қирқади шекилли. Бояги одам ва унинг ҳамроҳи бизга қўшни каютада ётишган. Демак, соатнинг таъсир майдони улар ётган ерни ҳам қамраб олган.

Тун салқини баданларни увиштирди. Янги бошпанга кириб, пичанга чўзилишди. Ёмғирда ивиб, иссиқда обдан қуриган пичаннинг хушбўй ҳиди димоққа урилди.

Бугун океан одатдан ташқари тинч бўлди. Осмон ҳам булутсиз, лекин юлдузлар хира милтирайди. Тонга яқин осмонни тумансизмон булут қоплаб, ёмғир томчилла бошлади. Аёл уйғонганида ёмғир чодирни майингина чертаётган эди. Од эса уйғоқ бўлиб, унинг уйқусини бузгиси келмай хаёл суриб ётарди. Аёл қаддини тиклаб ўтирди.

— Яхши дам олдингми, азизим? — деб сўради у сочларини силкитганча.

— Раҳмат.

— Биласанми, тушимда фарзандлик бўлибмиз.

— Ростданми? Демак, бугун омад кулиб боқади бизларга. Сен шу ерда ўтира тургин. Мен соҳилдан бир хабар олай-чи, балки анови телбалар кетишгандир.

— У ерга бормаганинг маъқул, — деди аёл.

— Биламан, лекин биқиниб ўтираверишимиздан ҳам фойда йўқ-да.

— Хўш, бориб нима қиласан, улар ахир ақлдан озган ёвуз махлуқлар-ку!

— Мен олдиларига бормоқчи эмасман. Уларни олисдан туриб кузатаман. Ахир ҳеч бўлмаса егулик ғамини ейишим керак-ку. Тўрт банка консерва билан иш битадимми?

— Утинаман, жоним, эҳтиёт бўл!

— Яхши, мендан хавотир олма. Ўзингни асрасанг бўлгани. Қийналсанг ҳам бу ердан кўзгалма. Майлими?

— Хўп бўлади, жоним, — дея аёл уни астагина ўпиб ташқаригача кузатиб қўйди.

Од обоймали камарни белига боғлади. Пистолет пулемётни елкасига илди. Сўнг қоялар оралаб эски манзилгоҳ тарафга юриб кетди.

Соҳилда ҳеч ким кўринмас эди. Сувошти кемаси ҳам йўқ. Кеча матрослар ўрнатган учта қанотли ракета тумшуқларини турли томонга қаратганча шумшайиб туришарди. Од атрофга назар ташлаб, консерва бангалари, бўшаган шишалар, сочилиб ётган сигарет қолдиқлари орасида қумга қоришган бир бўлак нонга кўзи тушди. Чўккалаганча нонни қўлларига олиб тўйиб ҳидлади. Сўнг қўйнига тикди. Яна бирор егулик топиш умидида ён-верини синчиклаб кўздан кечиришда давом этди. Қанча изламасин, бўлак ҳеч нима топа олмади. Ҳам шунчаки қизиқиб, ҳам матрослар балки озиқ-овқатларини яшириб қўйишмаганмикан деган хаёлда ўнгирга кирди. Ўнгир эса, бўм-бўш бўлиб, фақат ҳаммаёқни бирин-бирининг излари босиб кетган эди. Ниманингдир вишиллаган товуши уни чўчитиб юборди. Ўнгирнинг қоқ ўртасида йўғонлиги биладек келадиган илон билангалаганча у томон ўрмаламоқда эди. Од илоннинг бошини мўлжалга олиб, тепкинни босди. Илон думи билан ерни бир-икки савалаб тинчиди. У ташқарига чиқди. Ўнгирдан ўн қадамлар узоқлашувдики, бежирим тумшуғи хира йилтираётган ракетанинг қаноти устида кулча бўлиб ётган яна битта илонга кўзи тушди. Од тушуниб бўлмайдиган бир дилғашлик исканжасида турганда кимдир қақиргандай бўлди.

— Од!..

У океан томон ўгирилди ва ўзига тикилиб турган яланғоч аёлни кўрди-ю, титраб кетди.

— Од, мени танимадингми?

— Ру?!

— Ҳа, бу менман.

— Сиз... Қандай қилиб?..

— Аслида мен йўқман. Сен ҳозир Рубеннинг арвоҳи билан гаплашяпсан.

Од беихтиёр икки қадам орқага тисарилди.

— Арвоҳ?!

— Ҳа. Сени кузатиб, тажрибахонага қайтишим биланоқ мени қўлга олишди.

— Кейин-чи?

— Кейин «Арвоҳ»нинг тажрибахона модели турган хонага олиб боришди-да, мени нурлантиришди, вассалом.

— Демак, кемадаги йўловчилар ҳам...

— Ҳа, улар ҳам арвоҳларга айланишган. Иблга сен тўғрингда оғиз очмадим. Аммо у ҳар эҳтимолга қарши, сени манзилга етиб боришингни кутиб ўтирмасдан, кемани чўктириб қўяқолган.

— Бир мени деб шунча одамни қурбон қилибди-да?

— Ибл учун бу арзимас иш. У сенинг баҳонангда қуролини яна бир бор синаб кўрмоқчи бўлган.

— Тушунарли.

— Магнитофон билан медальон ўзингдами?

— Магнитофон йўқ. Буюмларни олишга улгуролмадик. Медальонни асраяпман.

— Яхши, шуниси ҳам кифоя. Демак, топшириқни бажарасан!

— Албатта. Менга айт-чи, — деди Од беихтиёр сенсираб. — «Арвоҳ» ҳақида бирор нима биласанми? Ахир кўп ҳужжатлар сенинг қўлингдан ўтган. Фақат, илтимос, бир бошидан тушунтир, бўлмаса миям ғовлаб кетяпти.

— Хўп, унда диққат билан қулоқ сол. Сен Иблнинг кашфиётини, унинг моҳиятини ҳарҳолда тасаввур этоласан. Ўрни, атрофимизни ўраб турган борлиқ тўғрисида етарлича тасаввурга эгасан. Иблнинг фикрича, биз яшаётган олам инсон бевосита ҳис эта оладиган билвосита англайдиган етти унсурдан иборат. Булар: қаттиқ жисмлар, суюқлик, газ, электромагнит тўлқинлари, гравитацион майдон, плазма, еттинчиси... хўш... Хуллас, одамлар ана шу етти унсурдан иборат оламда мавжуддирлар. — Руниинг арвоҳи шундай дея жим қолди. Афтидан, у Однинг бемалол мулоҳаза юритиши учун имкон бермоқчи эди.

Од аллома Ибл билан қилган суҳбатини эслади. Ушанда «Жодугар» ҳақида гап кетганди. Од лойиҳадаги асосий ишлардан бирини амалга ошираётганига қарамай қуролнинг моҳиятига тушунмас, бу нурланиш мия нейронларига шикаст етказишинигина юзаки тасаввур этарди. У улкан ва мураккаб механизмнинг бир мурвати эканлигини фаҳмларди. Бўлаётган ишни яхлит ҳолда таҳлил қилиш, тасаввур этиш аллома Иблнинггина ҳуқуқи эди. Шундай бўлса ҳам ўшанда нурланиш моҳияти тўғрисида савол берганида, Ибл истеҳзо аралаш жилмайиб насихат қилган: «Дўстим, сиз ўзингизга тегишли бўлган нарсаларнигина билишингиз лозим». Кейин мақтангиси келиб қолдими, қўшимча қилиб шундай деганди:

— Мени ҳамиша саккизинчи унсур қизиқтириб келган. Саккизинчи унсур!.. Уни ҳали ҳеч бир инсон зоти тасаввур этолмайди. Керак бўлса, мен ҳатто арвоҳларни ҳам ярата оламан!

Ушанда Иблнинг гапларини Од ҳазилга йўйганди. «Демак у сўзининг устидан чиқибди-да?!»

— Ибл оламнинг тўққизинчи, ўнинчи ва ўн биринчи унсурларини ҳам кашф қилди, — деди арвоҳ.

— Сен қайси унсур кўринишидасан? — деб сўради Од.

— Ўн биринчисида.

— Уни изоҳлай оласанми?

— Ҳа, маълум даражада, албатта. Ўзингга маълум, Иблнинг котибаси эдим, барча қўлёзмаларни мен оққа кўчирганман. Қисқаси, сизлар «Жодугар» билан

банд бўлганларингда Ибл тўққизинчи, ўнинчи ва ўн биринчи унсурларни ҳам кашф этди. Ибл айтадики, фазо билан вақт чексиз бўлганлиги каби, борлиқнинг турли кўринишлари ҳам чексиздир.

— Демак, борлиқнинг биз ўргани қолган етти хил кўринишидан ташқари, яъни етти хил унсурдан ташқари юзлаб, балки минглаб хил кўринишлари мавжуд экан-да?

— Ҳа, шундай. Ўн биринчи унсурга хос нурланиш одамни айнан шу унсур оламига ўтказиб юборади.

— Қандай қилиб?

— Билмайман, мен мутахассис эмасман. Мен ҳатто ҳозир ўзимнинг қанақа эканлигимни ҳам тасаввур этолмайман.

Од зўр бериб, «Жодугар»ни яратишда қилган ишларини эслаб бошлади, аммо бундан натижа чиқмади. Ҳарқанча уринмасин, «Жодугар» портлагандан сўнг одамлар ақлдан озадилар, деган хулосадан бошқасини хотирлай олмаслигини фаҳмлади. Демак, улар менга ҳам ишлов беришибди, деб ўйлади у, демак, менинг миямни ҳам нурлантириб, буюрилган иш тўғрисида фикрлайдиган, кейинроқ ҳаммасини унутиб юборадиган биологик роботга айлантиришибди. Бу қизни эса, бутунлай йўқотишмоқчи бўлишган, чунки у менга қараганда жуда кўп сирлардан хабардор. Лекин улар ниманидир ҳисобга олишмаган кўринади.

— Янги қуролнинг номини нима дегандинг?

— «Арвоҳ», оти ҳам ўзига мос, — деб кулимсиради қиз. — Ростдан ҳам у одамларни арвоҳларга айлантиради.

— Ўн биринчи унсур қанақа олам ўзи?

— Очиғи, билмайман. Фақат, у одатдаги оламга ўхшаб атом ва молекулалардан тузилмаганлигини англай оламан, холос. Яна, бу олам гравитацион майдонга ўхшаш бир майдондан иборатлигини ҳам сал-пал фаҳмлайман.

— Гравитацион майдонга ўхшаган?.. Балки шунинг ўзидир?

— Йўқ. Ахир гап ўн биринчи унсур тўғрисида кетяпти-ку. Гравитацион майдонга ўхшаш деяпман. Аслида, мен мавжуд бўлган олам билан унинг ўртасида мутлақо мутаносиблик йўқ.

— Лекин у, сен фаҳмлагандек қандайдир майдондан иборат бўлса, нима биландир боғлиқ, ёки нимаиндир маҳсули бўлиши керак-да? Айтилик, фазодаги ҳар бир жисм гравитацион майдонга эга. Худди шу туфайли Ой Ернинг атрофида айланади. Космик кемалар етарли тезликка эга бўлмаса, Ернинг тортиш кучини, яъни гравитацион майдон кучини енга олмайди. Шунга кўра, Ер ва бошқа сайёралар қуёш атрофида айланишади. Энди сенинг оламингга келсак, у ниманинг маҳсули?.. Балки, Ер сайёраси гравитацион ҳамда магнит майдонига эга бўлишдан ташқари ўн биринчи кўринишдаги майдонга ҳам эгадир?

— Балки шундайдир, — деди арвоҳ елкасини қисиб.

— Қизиқ, мени энди бошқа нарса ўйлантиряпти. Гарчи сен биз учун арвоҳ ҳисоблансанг ҳам, лекин ўз оламинг учун жонли мавжудотсан, чунки ҳамма каби фикрлай оласан, мулоқотда бўласан. Шундай экан, нима биландир озиқланишинг керак, тўғрими?

Арвоҳ яна елкасини қисди, кейин пича ўйланиб туриб деди:

— Мен бу ҳақда ҳеч бош қотирганим йўқ. Ўзимнинг қанақадир майдонда мавжудлигимни биламан, холос.

— Балки, бир пайтлар ибтидоий одам ҳам ўзининг мавжудлигини шундай тасаввур этгандир, — деб қўшимча қилди Од. У ўзини анча тутиб олган, арвоҳ энди боягидек юрагига ғулу солмас, муҳими, кўп

нарсаларнинг фаҳмига ета бошлаганди. — Сен у оламда қандай кўринишдасан?

— Ҳеч қандай. Мен шаклсиз мавжудотман.

— Балки, тананг у ерда қолгандир? Балки, ўлмагандирсан?

— Нималар деяпсан, ҳеч қанақа тана-пана йўқ. «Арвоҳ» нурлана бошлаганда одамнинг жасади қолмайди, ўн биринчи унсур оламга ўтиб, арвоҳга айланади. Аммо Ибл бир нарсени, арвоҳлар тирик одамларнинг фикрлашига таъсир эта билишларини ҳисобга олмаган. Тўғри, бу айб эмас. Негаки, ҳар қандай кашфиётнинг салбий томонларини олдиндан кўриб бўлмайди. Аммо бу хато Иблнинг барча мақсадларини пучга чиқазди.

— Тушунмадим.

— Ҳозир тушунтираман. Масалан, сен мени кўраётганинг йўқ, тасаввур этияпсан, холос. Худди телепатияга ўхшайди. Қолаверса, одамларнинг миясига таъсир ўтказиб, иродамга бўйсундириб олишим мумкин. Шу усулда сувости кемасининг капитани ёрдамчисига таъсир ўтказдим. «Жодугар»лардан бирини кема ичида портлатишни буюрдим. Чунки ақлдан озган одамларга таъсир қилиш осонроқ. Оқибатда экипаж кемани чўктириб юборди.

— Нима учун сувости кемаси бу ерга келди? Бундан бирор мақсадни кўзлаганинг йўқми?

— Сен орол остидаги ҳарбий базани назарда тутиб сўраяпсанми? — деди арвоҳ. — Ҳа, тўғри фаҳмладинг. Бу ерда «Жодугар»ларнинг дастлабки гуруҳи сақланяпти. Энди уларни ҳам портлатиш керак.

— Ибл-чи?

— Арвоҳга айланган шерикларим Иблни аввал барча ҳужжатларни йўқ қилишга, сўнг ўз-ўзини ўлдиришга мажбур этишди. Энди сизлар кетишингиз керак, йўқса ҳалок бўласиз.

— Қаёққа ҳам кетардик, — деди Од, — резина қайиқда қаергача сузиб борамиз, ахир!

— Бунинг чорасини ўйлаб қўйибман. Шерикларим базадаги ходимларнинг бирига таъсир ўтказишди. У ходим, ҳув, анови қоя орқасидаги қўлтиққа моторли қайиқ келтириб қўйибди. Қайиқда озиқ-овқат ва икки кунга етадиган ёнилғи, компас ҳам бор. Шарқи-шимолни мўлжаллаб сузинглар, шунда юз чақирим наридаги оролга етиб оласизлар.

— Раҳмат сенга, Ру.

— Тезроқ йўлга тушинглар.

— Сен билан бошқа кўришамизми?

— Йўқ. Хўп, хайр. Сафарларинг бехатар бўлсин!

Арвоҳ тумандек хиралашиб кўздан йўқолди. Од бир қанча муддат гарангсираб турди. Назарида, буларнинг ҳаммаси тушида юз бергандек бир таассурот ўйотганди. У қиз айтган томонга борди ва қоя орқасига ўтиб, моторли қайиққа кўзи тушгач, биллагини қаттиқ чимчилади. Кейин Рунинг маслаҳатини эслаб палаткага югурди. Бошидан кечирган воқеаларни аёлга гапириб ўтирмади. Шунчаки, моторли қайиқ топгани, унинг ичидаги харитага қараб, шу яқин ўртада катта орол борлигини аниқлаганини тушунтирди.

Улар қайиқ турган жойга келишганда туш пайти бўлиб қолганди. Қайиққа ўтиришдан олдин Од бир лаҳза ўйланиб қолди. Негадир кўнгли алағда эди. У атрофга аланглаб, жонсиз қояларга бир-бир қараб чиқди. Кейин қўлидаги пистолет-пулемётни сувга улоқтирди. Уқ тўла обоймаларни ҳам сувга ташлади. Қайиққа ўтириб, моторни юргизди. Қайиқ оролчадан сал олислашгач, беҳтиёр орқасига қаради, қирғоқда ҳеч кимса кўринмади. Однинг юраги ғуссага тўлиб, кўзларида ёш ҳалқобланди. Қайиқ эса, мовий тўлқинлар узра сапчиганча бепоеън океан бағрида шитоб билан сузиб борарди.

Ситоранинг кўзлари

фантастик ҳикоя

Муҳаббат
Йўлдошева

Расми С. Салоҳиддинов ишлаган.

«Зевс қадрдон дўсти Хирон исмли кентаврни севарди ва ундан ажралишни истамай, осмонга — ўзи турган юлдузлар макониға кетди. Бу ерда, фалак буржида у гоҳ кўриниб, гоҳ сайёра-юлдузлар ортига яшинганча тақдирларимизнинг ҳал бўлишида иштирок этади, гарчи кейинги вақтларда камдан-кам одамлар кўзларини самоға тикиб, юлдузларни ўрганаётган бўлалар ҳам...»

Йўлак хира ёришиб турибди. Унга тўшалган оқиш рангли қоплама тутунсимон мавжланади. Қизча аста йўлакка оёқ босди. Оёғи бир зумда тиззасигача ботиб кетди, худди қуноқ туман ўраб олгандек кўринмай қолди. У ўзини гўё ҳавода муаллақ тургандай ҳис қилди. Оёғини кўтариши билан қоплама жойига тушиб, яна ўз ҳолиға қайтди. Иккинчи оёғини босди, яна шу ҳол қайтарилди.

Қизчаға бу эрмак қизиқ кўринди, у ўйинға берилиб кетганидан йўлакнинг охириға етганини ҳам сезмай қолди. Йўлак эшигида чироқчалар туссизгина милтиллаётган хонаға бориб, тақалиб туғаган. Бу ерға кириш мумкин эмас, чунки эшигида чироқчалари бор хоналарнинг яқиниға бормаслик кераклигини унга аввалда ноқ уқтиришган.

Қизча кичкина қўлчаларини аста эшикка теккизди. Эшик шу заҳоти очилди. Қизчанинг кўз ўнгида ёп-ёруғ, кенг хона пайдо бўлди. Бу ерда одамлар кўп эди. Улар қизчани сезишмади шекилли, қимир этишмади. Қизча теваарак-атрофиға қизиқиб назар солди. Қаердан тушаётгани номаълум бўлган кучли нур остида бу ердаги амакиларнинг кийимлари кўз олгудек шуълаланарди. Уларнинг бир-бирлариникиға ўхшаш бароқ қошлари, сочлари бахмалдек товланади. Оҳиста шиғиллаб ишлаётган асбобларнинг кўзгулари ярақлаб кетади.

Қизча олдинға бир қадам қўйиб, остонадан ўтдию эн томонға, амакилар тикилиб ўтиришган экранға қаради. У ерда яйдоқ боши ялтираб турган амакинни кўрди. Амаки чийилдоқ овозда тез-тез гапирар, ҳар бир сўздан сўнг қошини чимириб қўяр, чақчайиб турган киприксиз кўзларини пирпиратарди. Тепадан юзига тушиб турган ўткир нурда бир текис, оппоқ тишлари ялтиради.

— Такрор айтаманки, — чийилларди амаки, — табиий бойликларни ҳисоблаб чиқинг ва маҳаллий халқнинг онг даражасини аниқланглар. Яна... — ялтироқ бошли амаки гапини тугатмаёқ жим қолди, кўзлари қинидан чиққудек чақчайиб, юзига қон қуйилди.

Тўсатдан чинқириқ овоз эшитилди. Кимдир қизчани елкасидан ушлаб, эшик томонға ирғитди. Қизча учиб бориб, йўлакка гуп этиб тушди, елкаси чидаб бўлмас даражада оғриб, нафаси ичига тушиб, йиғламоқчи бўлди. Кўзидан бир-икки томчи ёш думалаб тушувди ҳамки, йиғлаганини ҳеч ким кўрмаслигини, ҳеч ким унга ёрдам бермаслигини тушунди. Кўзини артиб, яна очик эшикдан мўралади...

Ситора чўчиб кўзини очди. Соат тўққиз ярим. Отаонаси аллақачон ишға кетиб қолишган, уй жимжит. У шошиб ўридан турди, чой ичмаёқ дарсға югурди.

Ҳар доим одам тиқилинч бўладиган автобусға зўрға кириб олган Ситора тутқичға осилганча кўрган тушини қайта эслай бошлади. Худди битта қўшиқни қайта-қайта эшитгандек уч кундан бери шу тушни кўради. Аллақандай қизча, эшигида чироқчалари бор хона, афтиангори ғалати амаки... Қизча негадир кўзига иссиқ кўринади, худди танишдек. Аммо Ситора уни умрида кўрмаганлигини аниқ билади. Ҳар куни шу жойға келганда туш узиладию у уйғониб кетади.

Боши оғриб кетди. Бунинг устиға бугун гидравликадан лаборатория иши топшириши керак, у бўлса ҳатто кўлиға ҳам олиб кўргани йўқ.

Лабораторияға домла билан олдинма-кейин кириб келди.

— Ким биринчи ишни топширишға тайёр? — сўради Низомов лабораториянинг ҳар томонида шовиллаётган сувнинг товушини босиб кетгудек баланд овозда.

Катта лабораториянинг ўртасига қўйилган бир нечта партаға сиқилишиб ўтирган студентлардан миқ этган овоз чиқмади.

— Демак, ҳеч ким тайёр эмас? — негадир қониқиш билан таъкидлади Низомов ва сўради: — Хўш, нима қиламиз энди? Балки кеч қолганлардан бошлармиз, а?

Ситора ўридан туриб, домланинг қаршисидаги стулға бориб ўтирди. Домла ўзининг ишини текшираётганидан фойдаланиб, у ҳамдардлик билан тикилиб турган группадоларига ўгирилиб, кўзини қисиб қўйди.

— Хўш, бунинг тўғри бажарибсиз ҳам дейлик, — Низомов оқ оралаган сочларини силаб қўйди-да, Ситораға қаради. — Қани айтинг-чи, ламинар оқимға ҳаётдан мисол келтира оласизми?

Ана холос! Лабораторияға жимлик чўкди. Кеча Низомов шу биргина саволға жавоб бера олмаганлари учун бутун бир группадан лаборатория ишини қабул қилмай қайтариб юборганди. «Энди нима қиламиз?», — деган савол Ситораға тикилган кўзларда қотиб қолган эди.

Низомов унга тикилганча жавоб кутяпти. Ситора эса нима қилишини билмас, домланинг журналиға тикилганча индамай турарди. «Чойға қанд солганимизда, қанднинг капиллярлари бўйлаб сув кўтарилади. Худди мана шу сувнинг оқиши ламинар оқимға мисол бўлади. Айт, айтсанг-чи, наҳотки шу қийин бўлса?» — Ситора миясида тўсатдан пайдо бўлган бу фикрларни ҳайдаб юбориш учун қошини чимириди. Лекин бу сўзлар худди хира пашшаға ўхшаб миясида айланаверди.

— Чойға солинган қанднинг капиллярлари бўйлаб кўтарилган сувнинг оқиши ламинар оқимға мисол бўлади, — деди Ситора беихтиёр, ўзи ҳам кутмаган ҳолда.

— Ана-а, — хурсанд бўлиб кетди Низомов. — Ахир, ўқиса бўлар экан-ку!

У бошқа савол бериб ўтирмай, шартта Ситоранинг лаборатория ишиға қўл қўйди-да, одатига хилоф равишда деди:

— Ҳозир иккинчи ишни бажаринглар. Вақт қолса биринчи ишни дарс сўнгида топширасизлар.

Кун бўйи қозондек қизиб ётган шаҳар энди сал совиб, нафасини ростлаб дам олмоқда. Энди унинг муздек, тоза нафаси юзға урилади.

Сон-саноксиз чироқлар худди юлдузлардек чарақлайди.

Мунаввар еру осмонни тўлдириб юборган юлдузларға қарайди. Тўсатдан милтиллаб турган юлдузлардан бири узун из қолдириб учиб кетди. Мунавварнинг юраги гупуриб кетди. Кўз олди қоронғилашиб, боши айланди. Балкон панжарасини ушлаганча, бирпас турди. Анча бўлганди юлдуз учганини кўрмаганиға...

Ушанда ҳам худди шундай тун эди. Тун сокинлигини онда-сонда итларнинг ҳуриб қўйишлари бузарди, холос. Улар ҳовлидаги супада тоғлар ортидан тўлин ойнанинг кўтарилиб чиқишини кузатиб ўтиришарди.

— Тошкентға кўчиб кетамиз, — жимликини бузди Султон. — Болалар уйдан бирорта бола асраб оламиз...

Мунаввар индамади. Нимаям дейди ахир, бошқа иложлари йўқ-ку. У кўзини юлдузларга тикди.

— Нега индамайсан, ахир қачонгача қийналасан?

— Нима ҳам дейман, — дейди Мунаввар. — Бир гап бўлар.

Яна жимлик...

Агар Мунаввар эшикдан кириб келган аёлни кўрмаганида, ким билади, бу жимлик қачонгача чўзиларди. Аёл кўлида ухлаб ётган қизчани кўтарганча тўғри улар томон келарди. Мунаввар билан Султон то ўрнидан туриб супадан тушгунича аёл уларнинг олдига етиб келди.

Мунаввар бу қишлоқда яшовчиларга, умуман, бирон-бир танишига ўхшамаган бу аёлга қизиқсиниб разм солди. Аёлнинг эгнидаги узун кўйлак майин шуълалани турганидан гўё чироқ нурида эриб кетаётгандек кўринарди. Оқимтир олтин ранг сочлари елкиси узра қўнғироқ-қўнғироқ бўлиб тушган, узун, қоп-қора киприклари оппоқ, рангпар юзига соя ташлаган.

— Келинг, — деди Мунаввар ниҳоят ўзини ўнглаб олиб.

Нотаниш аёл кенг ҳовлини, гулзорни, супани бир-бир кўздан кечираркан, аста супанинг бир четига ўтирди. Кейин кўлидаги қизчасини кўрпача устига ётқизди-да, Султонга қаради.

— Фалокат юз берди, — деди у юмшоқ овозда. — То қайтиб келгунимизча, қизимни сизникида қолдирмоқчиман. Исми Ситора, тўғрироғи, Ердаги исмлардан фақат шугина унинг ўз отига тўғри келади. Чунки у юлдузлар орасида дунёга келган. Ҳозир ухлаяпти, кўзини очиши билан сизларни ўз ота-онаси деб танийди. Унинг хотирасига ўтмиши, яъни шу қишлоқда бўлган воқеалар киритилган. Қаттиқ ҳаяжонланишдан сақланг, бўлмаса ўз хотираси уйғониб қолиши мумкин ва у ҳеч нарсага тушунолмай қийналади...

— Тўхтанг, тўхтанг, — унинг гапини бўлди Султон. — Тушунтириброқ гапиринг, кимсиз ўзи? Нима мақсадда қизингизни қолдирмоқчисиз? Қаёққа кетяпсиз, айтсангиз-чи?

— Мени кечиринг, — аёл ғамгин жилмайди. Бу жилмайишдан кўз атрофларида ажинлар пайдо бўлди, у гўё ҳозир йиғлаб юборадигандай эди. — Бошқа бир оғиз ҳам сўз айтолмайман сизга. Қайтиб келганимдан кейин ҳаммасини тушунтираман...

Аёл ўрнидан турди, ҳайрон бўлганидан қотиб турган эр-хотинни четлаб ўтди-да, дарвоза томонга юрди. Бир зумда гўё қоронғилик қўйнига сингиб кетгандек ғойиб бўлди.

Султон нима қилишини билмай турган Мунавварга қаради. Мунаввар эса супадаги қизалоққа боқди. «Тушимми ё ўнгимми?» деб ўйларди иккови ҳам шу пайтда...

Ўн олти йил ўтибди шунга ҳам. Мунаввар оғир хўрсинди. Нега ҳам шу воқеани эслади, анча бўлувди-ку эсламаганига! Ҳа, айтмоқчи юлдуз учганини кўриб эсига тушди, шекилли.

У ичкарига кирганида эри билан қизи нима ҳақдадир гаплашишарди. Ситора онаси кириб келганини сезмади ҳам, гапида давом этди. Султон эса хотинига қандайдир ғалати қараб қўйди. Мунаввар эрини анчадан бери бундай жиддий қиёфада кўрмаганлиги учун негадир юраги ғашлана бошлади, беихтиёр қизининг гапига қулоқ солди.

— ...Қизча шундай таниш туюлди менга, — деди Ситора. — Уни қаердадир кўргандекман, лекин қаерда кўрганимни эслай олмадим.

— Балки биронта ўқиган китобинг тушингга киргандир, — деди Султон хотиржам гапиришга уриниб,

лекин Мунаввар унинг нимадандир хавотирланаётганини сезди. — Кейинги пайтда кўп китоб ўқияпсан, дарсларинг ҳам қолиб кетяпти, шекилли.

Ситора эътироз билдиришга улгурмади, телефон жиринглаб қолди. У чиқиб кетиши биланоқ Султон Мунавварга қаради:

— Эшитдингми гапини? Тушундингми бирон нарса?

Мунаввар савол назари билан эрига қаради.

— Менимча, нимадандир қаттиқ ҳаяжонланган кўринади, хотираси уйғоняпти, — деди Султон ташвишланиб. — Қандай қилиб бўлмасин, бунинг сабабини билиш керак.

«Бутун Коинотни қидирсанг ҳам, Руфиддек ажойиб сайёра топилмаса керак», — деб ўйлайди Фрам уфқ томонда кўзга ташланаётган тепаликлар орасидаги қирмизи ранг дўнгликка қараб. Лахча чўғдек ловуллаб турган бу тепа борган сари эриб кетаётгандек кичрайиб боради, осмон худди чексиз лолазор сингари нозик бўёқларда ян-ял ёниб товланади, аллақандай майин, қалбингни мусаффо қиладиган тиниқ кайфият пайдо бўлади. Қирғоқдаги кун бўйи нур эмиб, қизиб ётган қумлардан теварак-атрофга қайноқ нафас уфуради. Денгиз томондан эсаётган шабада йўл-йўлакай дов-дарахтларга нималарнидир шивирлаб, ҳар бир баргини астагина силаб ўтади. Ниҳоят, қирмизи тепа кўздан ғойиб бўлади, лекин тун бошланмайди. Осмоннинг бошқа томонида сиёҳранг тепалик пайдо бўлади. Бу — Руфиднинг иккинчи қуёши, яна кун бошланади...

Тўсатдан унинг наушникларида металлсимон овоз жаранглади:

— Фрам, роппа-роса йигирма минутдан кейин Ситода Олий Кенгашнинг мажлиси бошланади. Кеч қолмаслигингизни сўраймиз.

— Ҳеч тинчлик беришмас экан-да, — тўнғиллади Фрам қирғоқдаги тошлар орасида турган «қўнғиз»ни қараб юраркан. «Қўнғиз» узун оёқлари билан тошлардан сакраб ўтиб, Сито шаҳри томон физиллаб кетди.

Ситода бутун сайёрани энергия билан таъминловчи Бош тармоқ жойлашган. У бир неча шаҳар ўрнида қурилган улкан иншоотлар, мураккаб қурилмалардан иборат бўлиб, бу қурилмалар қаттиқ радиация энергиясини ингичка игнасимон тутамга йиғиш имконини беради. Қудратли энергияга эга бўлган ўта қаттиқ радиация игнаси ёрдамида юлдузлардаги ядро реакциясининг гоҳ тезлашиб, гоҳ секинлашишини назорат қилиб турса бўлади. Оқибатда эса бошқарилаётган юлдуз-сайёра учун бой энергия манбаига айланади. Ўзига хос конга айланган юлдуздан фойдали бирикмалар, биринчи ўринда эса оғир элементларни ядро портлаши ёрдамида ўзлаштириб олинади...

Фрам Олий Кенгашга асосан фазогирлар билан мунажжимлар чақирилганини кўриб ҳайрон бўлди. Унинг ўзи куни кечагина узоқ сафардан қайтиб келган, ҳали сайёрадаги янгиликлар билан тўла танишиб улгурмаганди.

— Сизларни чақиришдан мақсад, — деб гап бошлади Олий Кенгашнинг бошлиғи, донишманд Сафид. — Яқинлашиб келаётган улкан фалокатдан огоҳ этиш ва унинг олдини олишга ёрдам сўрашдир... Бир неча йил муқаддам ишлов бериш вақтида бир юлдуз портлаш кетган эди. Лекин ходимларимизнинг бепарволиги туфайли Олий Кенгаш яқин кунларгача бундан беҳабар қолган.

Портлаган юлдуздан чиқаётган қаттиқ нурлар оқими қўшни юлдузнинг бир қисмини қоплаган ва бу унинг юза қисми ҳароратининг миллионлаб марта ошиб кетишига сабаб бўлади. Натижада қўшни юлдуз ҳам порт-

лаб, ўз навбатида қўшнисини портлатади. Шундай қилиб, бу юлдузлардан чиқараётган радиация оқими бизгача етиб келган ва Ёритқичларимиз ҳарорати ва фаоллигининг ошишига сабаб бўлган. Кечаю кундуз катта миқдорда нурланиш туфайли сайёра аҳолисининг чорак қисми ҳалок бўлди.

Кичиккина бир хато ва бизнинг бепарволигимиз туфайли бир неча юз йил ичида Галактикаимизнинг асосини ташкил қилган юлдузлар шу тариқа портлаб кетиши керак. Албатта, биз ҳам тирик қолмаймиз, чунки мўъжиза рўй бериб, Руфиднинг Ёритқичлари портламаган тақдирда ҳам, сайёрадаги барча тирик жонни куйдириб кул қилиб ташлайди.

Энди қандай қилиб бўлмасин, сайёраимизни қутқариб қолишимиз керак.

Сизлар бу борада нима дея оласиз?..

Улкан хонага жимлик чўқади. Ниҳоят жимликни фазогир Раль бузади:

— Биз бошқа сайёрага кўчиб ўтишимиз керак.

— Қаердан топасан ўша сайёрани? — эътироз билдирди ёш мунажжим Ольф. — Менимча, минглаб аҳоли жойлаша оладиган улкан фазо кемалари ясашимиз керак.

Ёш олимлар гап талашиб, бир-бири билан баҳслашиб кетишди. Сафид Фрамга қаради:

— Сизнинг фикрингиз?

— Агар биз фазо кемаларида қутулиб қолгудек бўлсак, — деди у одати бўйича шошилмай, ҳар бир жумласини салмоқлаб сўзларкан. — Бизнинг кўп имкониятларимиз чекланиб қолади. Яшашимиз мумкин бўлган сайёрани қанча вақт излашимизни ҳали ҳеч қайсингиз айта олмайсиз. Балки анча излашга тўғри келар, унда ғамлаган озиқ-овқатимиз тугаб, аста-секин очликдан ўлаемиз.

— Сиз нимани таклиф қиласиз? — деб сўрашди ундан.

— Менимча, — деди Фрам, — ҳозир қўлимиздаги барча фазо кемаларини сафарга жўнатаемиз. Улар яшашимиз мумкин бўлган сайёрани ёки Ёритқични қидириб топишди.

— Шуни ҳисобга олингки, тахминан ўн етти йилдан сўнг бизнинг бу ерда яшашимиз мумкин бўлмай қолади, — гап қистирди Сафид.

— То бизнинг элчиларимиз қайтиб келишгунча, биз уларни хавфсиз жойда кутиб туришимиз керак. Бунинг учун эса энергия тўплаб, сайёраимизни... фазо кемасига айлантираемиз.

— Йўқ, сиз жудаям ўтказиб юбордингиз, — шу заҳотиёқ қарши чиқди Раль. — Шундай катта сайёрани қандай қилиб фазо кемасига айлантиришни ўзингиз тасаввур қилоласизми? Шунча энергияни қандай қилиб тўплаймизу қачон улгурамиз? Ўйлаяпсизми, ахир?!

— Сизлар бир нарсани унутяпсизлар, — гапга аралашди индамай ўтирган донишманд Тин. — Ахир, яқинда кашф қилинган сариқ юлдузнинг атрофида ҳаёт ривожланган сайёра айланиши, унда ҳатто онгли жонзотлар яшashi исботланган-ку. Биз худди ўша сайёрага кўчиб ўтишимиз мумкин.

— Сайёранинг аҳолиси-чи? Улар рози бўлишармикин?

— Рози бўлишмаса, уларни қириб ташлаймиз, — Тин шундай бир хотиржам оҳангда гапирдики, Фрам ҳатто сесканиб кетди.

— Нима деяётганингизни ўйлаяпсизми?! «Қириб ташлаймиз», эмиш! Яшаб турган уйини тортиб олсак-да, раҳмат ўрнига ўзларини қириб ташласак... — Фрам гапини тугатолмай қолди, унинг кўзи ранги оқариб кетган Сафидга тушганди.

Сафид ўриндиқдан қулаб тушаётгани-ю, яхшиямки, яқинроғида ўтирган Раль эпчиллик қилиб ушлаб қолди. Сафиднинг оппоқ оқарган юзлари кўкимтир рангга кира бошлади.

— Йўқ, биз у сайёрага бормаймиз, — деди у бир амаллаб бошини кўтариб. — Ўз сайёраимиздан ажралмаслигимиз керак. Юлдузлар энергиясидан фойдалана оламиз-ку, демак ўн етти йилда сайёраимизни фазо кемасига айлантира олишга етадиган қувват йиғишимиз мумкин... Лекин, коинотдаги қўшниларимизни қириб ташлаш, уларга ёмонлик қилишни зинҳор ўйламанлар. Инсоннинг ИНСОН бўлиши учун миллиард йиллар керак бўлди. Агар сизлар шунча йиллар зўрға амалга оширилган ишни бир дақиқада йўқ қилиб ташламоқчи бўлсангиз, демак, ўзингиз инсонликдан чиқиб кетгансиз...

Етти ярим соатдан бери давом этаётган операция тугади. Оперблокка жимлик чўқди. Навбатчи хирург Равшан Эркинович ҳам ўз хонасига кириб кетганча ғойиб бўлди. Ҳамширалар яна анчагача асбобларни тозалалаб, операция хоналарини йиғиштиришди.

Оёқлари зирқираб оғрийди, олов ичида қолгандай ловуллаб ачишади, кушеткага чўзилиш қандай яхши! Кўзлар етти ярим соатдан бери ўткир нурлар остида ишлаб чарчаган, чўккан. Қани энди ухлайверсанг, ухлайверсанг!.. Йўқ, ухлалмайсан, чунки телефон жиринглапти. Бу телефон фақат операцияга касал олиб келишганини хабар қилади.

— Яна кўричак олиб келишди шекилли, — дейди Наташа оғир қовоқларини зўрға очиб.

— Вой, операцияга қандай тураман? — ташвишланди Мукаррам. — Ҳатто қўлимни кўтаришга ҳам ҳолим қолмади.

Телефон бўлса жиринглайверади. Мукаррам ўрнидан туриб, трубкани кўтаради.

— Тайёрланинглар, ўттиз минутдан сўнг янги бемор оласизлар, — трубкадан қабулхона навбатчисининг овози эшитилади...

Яна чироқлар ёнади, вентилятор ғувиллайди. Операция столига ётқизилган беморнинг оппоқ юзи соясиз кучли нур остида худди мрамрдан тарашлангандек кўринади. Қоп-қора қошлари, қуюқ киприклари баҳмалдек товланади. Сочлари эса олтин ранг. Мукаррам беихтиёр унга кўз ташладию маҳлиё бўлиб қолди. «Кўзлари мовий ранг бўлса керак», — деб ўйлади у негадир. Лекин беморнинг кўзлари юмук бўлганлиги учун кўролмади.

— Во-ой... — Мукаррамнинг қўлидаги қисқич полга урилиб жаранглаб кетди. Унинг тили гапга келмас, кўзини операция столидан узолмасди. Бемор баданининг тиғ теккан еридан тирқираб... мовий ранг қон оқиб тушарди. Равшан Эркинович ҳайрон бўлиб қолди: «Нима бало, уйқусираяпманми?»

— Коагулятор! — ассистентига бақирди Равшан Эркинович тўсатдан ўзига келиб. — Коагуляторни ёқ, қонни тўхтатинглар!

Равшан Эркиновичнинг қўлидаги скальпель ярақлаб кетди...

Операция тугади. Равшан Эркинович йўлакка чиқди-ю, у ёғига боришга мадори етмади. Деворга суянганча, полга ўтирди.

— Ҳечқиси йўқ, ҳозир ўтиб кетади, — деди у кўрқиб югуриб келган Наташага. — Чарчадим, шекилли.

Боши зилдай, шундай оғрияттики! Энди нима қилса экан? Операция-ку, яхши ўтди-я, лекин беморнинг томирларидан оқаётган мовий қон уни ҳайратда қолдирди. Йигирма йилдан бери операция қилиб бундай

нарсани кўрмагани. Агар бу туши бўлмай, ўнгида юз бераётган бўлса борми, унда оламшумул бир ҳодисага дуч келди. У қаердадир ўқиган эди, мовий ранг қонли медузалар топилгани ҳақида. Ҳозир эса инсон... Йўқ, бунинг бўлиши мумкин эмас. «Бу — туш», — деган қарорга келди Равшан Эркинович.

— Наташа, сен ҳам кўрдинг-ку, беморнинг қони қандай рангда эди? — деб сўради Равшан Эркинович.

— Мовий... — дея сўзлаётган эди, қаттиқ жиринглаган телефон овози унинг гапини бўлди. Наташа юғуриб бориб, трубкини кўтарди.

— Ҳа, оперблок. Ҳа, ҳа... Нима-а?! — Наташанинг қандайдир ғайритабиий овозда бақириб юборганини эшитиб Равшан Эркиновичнинг юраги музлаб кетди. «Беморга бирон нарса бўлибдимикин?» деган фикр ялт этиб миясидан ўтди. Юрагида ғимирлаб қолган хавотирни бир амаллаб босди, ўрнидан туриб, бахилласини еча бошлади.

— Равшан Эркинович! — Наташанинг кўзлари катта очилиб кетганди. — Бемор йўқолиб қолибди.

— А-а?! Нега, қандай қилиб?

— Лифтга чиқишаётганида бор эди, кейин қарашса йўқ эмиш...

Равшан Эркинович айтмоқчи бўлган гапини ҳам унутиб, бир қўлида бахилла, иккинчисида маскасини ушлаганча туриб қолди.

Туман... Совуқ, жудаям совуқ. Қалтирайди, тиши тишига тегмайди. Ана, туман орасидан энг яқин кишиси келяпти. Лекин унинг кимлигини ҳеч эслолмайди. Ким бўлса экан, ким? Ким?..

Ситора кўзини очди. Аввалига ҳеч нарсани кўрмади, ҳаммаёқ оппоқ эди. Кейин бир парча мовий осмонни кўрди. Яхшироқ қаради. Осмон эмас, унга тикилиб турган бир жуфт мовий кўзлар экан. Бу кўзларни қаердадир кўрган эди, лекин қаерда? Қачон?

— Қизим...

Ким бу? Ойисининг овозими? Ойиси?!

— Ойи... — лаблари аста шивирлади.

— Ўзига келди, — кимнингдир овози эшитилди. — Хотирани кучайтиринглар...

Геракл ўзининг бешинчи жасоратини кўрсатиш, эриманф қобонини ўлдириш учун кета туриб, кентавр Фолнинг меҳмони бўлади. Фол Зевснинг баҳодир ўғлини ҳурмат билан кутиб олади ва уни кентаврлар қабиласига тегишли бўлган мусаллас билан меҳмон қилади. Улардан берухсат олгани учун бошқа кентаврлар Фолдан ғазабланишади ва зиёфат пайтида тўсатдан ҳужум қилишади. Лекин Геракл ўзини йўқотиб қўймайди, ўзининг ўлим келтирувчи ўқлари билан уларни кетма-кет яралай бошлайди. Шунда кентаврлар қўрқиб қочишади ва Гераклнинг ҳам дўсти, ҳам устози бўлган донишманд кентавр Хироннинг уйига яширинишади. Геракл жаҳл билан унинг ғорига отилиб киради ва билмасдан Хиронни яралаб қўяди.

Кентавр Хирон донишманд эди, у ўзининг ақли, билими ва вазминлиги билан бошқа ярим ёввойи қабиладошларидан ажралиб турарди. Тиббиёт сирларини яхши билар, тенги йўқ мерган, кифарада куй чалишда ҳеч ким унга бас келолмасди. Шунинг учун ҳам Олимп худолари уни ҳурмат қилишар ва фарзандларини унинг тарбиясига ишониб топширишарди. Ҳатто худолар шоҳи Зевс ҳам кентавр Хирон билан қалин дўст эди, уни қадрларди. Зевс унга Олимп худоларининг салтанатига чиқиш ҳуқуқини берганди.

Геракл ногаҳон уни яралаб қўйганида ҳам кентавр Хирон хафа бўлмади. У Гераклнинг ўқидан яраланган ҳар қандай жонзотнинг омон қолмаслигини яхши биларди

ва арвоҳлар салтанати бўлган ер ости дунёсига ўз хоҳиши билан тушмоқчи бўлди. Шунда ҳам бекорга эмас, у ер ости дунёсига улғувор баҳодир Прометейнинг ўрнига тушди. Прометей эса ер юзида қолди, чунки у инсонларга керак эди.

Зевс қадрдон дўстидан ажралишни истамай, уни осмонга, ўзи яшайдиган юлдузлар салтанатига олиб ўқиди ва боқий юлдуз туркумига айлантириб қўйди, деб хикоясини тугатди Ситора.

Хуршид Ситоранинг қўлидаги китобни олиб муқовасига қаради: «Ж. Апдайк. Кентавр», — деб ўқиди. Кейин дуч келган бир варағини очди: «Бу ерда, фалак буржида, у гоҳ кўриниб, гоҳ сайёра-юлдузлар ортига яширинганча тақдирларимизнинг ҳал бўлишида иштирок этади, гарчи кейинги вақтларда камдан-кам одамлар кўзларини самога тикиб, юлдузларни ўрганаётган бўлсалар ҳам...»

— Ситора, сенинг ўзинг ҳам кентаврга ўхшайсан, — деди Хуршид. — Яъни, ҳеч кимга ўхшамайсан. Балки шунинг учун сени яхши кўрсам керак... Яхшиямки, биз ўша антик даврда туғилмаганмиз. Агар ўша вақтда яшаганимизда борми, сен нақ илоҳа бўлардинг...

— Кейин-чи? — жилмайди Ситора.

— Кейинми? Нақ Зевснинг ўзи сенга ошиқ бўлиб қоларди ёки қахрамонлиги тилларда дoston бўлган ёш худолардан бирига тегиб кетардинг-да, мен оғзимни очиб қолаверардим.

Ситора Хуршиднинг жиддий, куйиб-пишиб гапираётганини кўриб кулиб юборди. Тўсатдан сокин жимирлаётган сувдан ўзига қараб турган одамга кўзи тушди: қошлари ўрнида сийрак туклар, кўзлари чақчайган, бир текис оппоқ тишлари ялтирайди. У кўзларини пирптитиб нимадир деб гапиряпти...

Ситора кўрқиб бақириб юборди, ўриндиқдан сакраб тураркан, даррахт шоҳлари орасидан яна унинг қараб турганини кўрди. Ситоранинг оппоқ юзлари кўкимтир тусга кириб, қалтирай бошлаганини кўриб Хуршид ҳам ҳазилакам кўрқмади.

— Ситора, нима бўлди сенга, кўзингни оч?! — деди у қизнинг елкасидан маҳкам қучиб. Атрофига қаради, шубҳали ҳеч нарса йўқ.

Аста-секин Ситоранинг юзлари оқарди, кўзларида майда мунчоқдек ёш томчилари кўринди.

— Кўрқяпман... — деди у.

— Кўрқма, ахир мен ёнингданман-ку, — деди Хуршид унинг ёшли кўзларидан ўпаркан. — Қани, кўрсатчи, нимадан бунчалик кўрқдинг?

Ситора эслай бошлади: экранга тикилиб, қотиб ўтирган амакилар, кўзларини пириллатиб чийиллаётган одам, уларга анқайиб тикилиб турган қизча... Буларни тушида кўрганди-ку, ахир! Ҳозир ўнгида кўрди, демак бу туш эмас! Қачонлардир кўрган уларни, лекин қачон? Хуршид?! Қани у? Нега келмаяпти?.. Адашиб қолдимикин?..

Бу тумандан ҳеч нарсани кўриб бўлмапти-ку! Қачон тарқар экан, жуда жонга тегди-ку?!

Туман орасидан кимнингдир овози эшитилди:

— Уннга, сал ўнгроқча... Озгина кучайтиринглар...

Ким у? Нима демоқчи? Лаънати туман кимлигини кўришга қўймапти. Йўқ, кўриш керак кимлигини. Баъди бир кўриш керак...

— Қизгинам! — У кўзини очиши билан ўзини бир аёлнинг қучоғида кўрди.

— Ойи...

Йўқ, бу ойиси эмас-ку! Ҳам таниш кўриняпти, ҳам нотаниш. Ситора кўзларини катта очиб унга тикилди.

— Наҳотки мени танимаётган бўлсанг? — сўради у.

Ички бир туйғу Ситорага: «Шу сенинг онанг», деб шивирляпти. Ситора эслади: қачонлардир мана шу ғамгин, мовий кўзли аёлни «Ойи», деб чақирарди. Лекин ўзининг ойиси-чи? Еру кўкка ишонмасдан, мактабгача бирга бориб, қайтишда олиб келадиган ойиси-чи? Фақат Ситорани деб Тошкентга кўчиб келган дадаси-чи?

— Ўтир, қизим, — деди аёл унга, ўзи бўлса Ситорадан кўзларини ололмасди. — Сени шундай соғиндимки. Катта бўлиб қолибсан...

Аёл эшикка чиқиб, кимнидир чақирди. Анча гаплашди-да, қайтиб Ситоранинг рўпарасига ўтирди.

— Мен аслида сени олиб кетмоқчийдим. Лекин хотиранингдан сенинг Ерга қанчалик боғланиб қолганининг кўрдим ва кетиш-кетмасликни ўзинг ҳал қилганинг яхшироқ, деб ўйладим. Ахир, сени олиб кетиш учунгина шифохонадан ўғирладим, сени операция қилишганида кўрганларини хирург ва ҳамшираларнинг хотирасидан ўчириб ташладим, ортиқча гап-сўзлар кўпаймасин, дедим-да...

...Сен юлдузлар орасида дунёга келдинг. Фазо кемамизда Тиннинг одамлари ҳам бор эди, шунинг учун сени эҳтиёт қилардик, алоқа хонасига боришни тақиқлагандик. Уша, сен кириб қолган пайтингда, Сафид тўсатдан вафот этган, унинг ўрнига Тин Олий Кенгашини бошқараётган эди. У бизни Ерда яшовчи аҳолини қириб ташланглар, деб мажбур қилаётганди.

Сени кўриб қолганидан кейин, кимнинг боласи бўлишингдан қатъи назар, сени йўқотишимизни талаб қилди. Унинг фикрича фарзанди ёнида бўлса, хаёли унга кетиб, фазогир ўз вазифасини уддалай олмасмиш... Шунда даданг, фазогир Фрам, сени йўлакка улоқтириб юборди-да, ўзи Тиннинг одамларига ташланди. Чунки улар сенга шикаст етказишлари мумкин эди. Ва ўзи ҳалок бўлди...

Сени бир қишлоқда қолдирдим-да, кейин орқага қайтдим. Тин сайёрадошларимизни кўплаб фазо кемалари ясаб, уларда Ерга ҳужум қилишга даъват қилаётган эди. Тинни ўлдириб, Сомон йўли юлдузлари орасидан ўзимизга керакли бўлган Ёритқични топдик-да, юлдузлар энергиясидан фойдаланиб, сайёрамизни фазо кемасига айлантирдик. Ҳозир сайёрамиз ўз Галактикамиздан чиқиб кетган, ярим йўлга етиб қолди...

Энди сенга келсак, мен: «Қаттиқ ҳаяжонланса, хотираси уйғонади», деб кетган эдим. Лекин хотира ячейкаларингдан ўқиб кўрдимки, энг олий туйғу бўлган муҳаббат сенинг хотирангни уйғота олган. Тўғриси, қачонлардир катта бўлиб, Ер кишини севиб қолишингни хаёлимга ҳам келтирмагандим. Бу менинг энг катта хатоим, лекин энди уни тузатишнинг иложи йўқ.

Хотиранг уйғонганидан кейин сендаги телепатик, яъни бировнинг фикрини ўқиб олиш ва фикран буйруқ бера олиш қобилияти ҳам уйғонган. Бу бизнинг сайёрамиздагилар учун оддий ҳол, лекин одамларнинг ҳаммасида ҳам бундай қобилият йўқ. Шунинг учун ҳам, дарс пайтида саволни билмагансан, лекин домланинг миясидаги гап-сўзларни ўқиб олгансан ва жавоб беролгансан. Тушингда кўрадиган қизча ўзинг эканлигингни тушунган бўлсанг керак. Хотиранг уйғонганидан сўнг, турган гап, барча қобилиятларинг юзага чиққан. Яхшиямки, улар ҳали сенга керак бўлмабди, акс ҳолда ерликларни анча-мунча ҳайратга солардинг.

Онаси шундай деб ўрнидан турди-да, хона бўйлаб юра бошлади. Тўсатдан унинг оёғи полдан узилди, тепага кўтарилди. У ҳавода уча бошлади-да, бирданига кўздан ғойиб бўлди. Ситоранинг қулоғи остида унинг овози эшитилди.

— Мен жисмимни модданинг учинчи ҳолатига, газ ҳолига ўтказдим.

Кейин у ўз ҳолига келди-да, Ситоранинг қаршисида тўхтади.

— Мана кўрдингми, булар сенинг ҳам қўлингдан келади. Лекин мен билан кетиш-кетмаслигини ўзинг ҳал қилгин. Мен, айтганимдек, фақат сен учун келдим. Хоҳласанг, икки-уч кун кутиб тураман, ўйлаб кўришинг учун.

Ситора эшитганларини миясига сиғдиrolмай ўтирарди. Эшитганларига ишонишни ҳам, ишонмасликни ҳам билмасди. Онасининг таклифи-чи?

— Йўқ, мен қоламан, — деди Ситора ниҳоят. — Дадамни, ойимни... Хуршидни ташлаб кетолмайман. Яхшии, сиз ҳам қолақолинг, бирга яшаймиз.

— Сезувдим, шундай дейишингни...

Ситора кўз олдини туман қоплаётганини ҳис қилди... У кўзини очганида, онаси жилмайиб турарди.

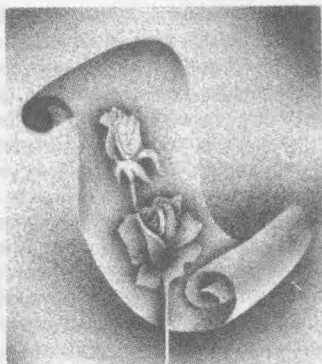
— Мана бу — менинг совғам, — деди у ва Ситоранинг бармоғини ушлади.

— Ах-х! — дейишга улгурди Ситора. Бармоғидан тизиллаб қип-қизил қон отилди.

— Бўлди, бўлди, — юпатди онаси. Кейин давом этди: — Мана кўрдингми, энди сен ҳамма одамларга ўхшадинг. Илгари қонинг мовий ранг эди, энди ерликларники сингари алвон ранг. Барча қобилиятларингни хотирангдан бутунлай ўчирдим, тўғрироғи йўқ қилиб ташладим. Чунки одамлардан ажралиб туришингни, бошқача бўлишингни истамайман. Кентавр яхши эди, у ҳаммадан ажралиб турарди. Лекин, у — кентавр эди, сен эса одамсан, ИНСОНсан. Шунинг учун ҳамма қатори бўлишинг, яхши кунларда ҳам, қайғули дамларда ҳам одамлар билан бирга бўлишинг керак...

Мен яна келаман...

Чироқлар нурига кўмилган Навоий кўчаси узоқ-узоқларга чўзилиб, Сомон йўлига туташиб кетган. Сомон йўлининг юлдузлари эса Навоий кўчасининг устига сочилган. Улардан бири ҳаммадан кўпроқ нур сочишга, уйқудаги гўзал шаҳарни уйғотишга ҳаракат қилади. Эҳтимол, уйғотгиси келмас, балки унинг оромини қўриқлаётгандир. Ким билади, дейсиз...

Фоний (Навоий)

Қитъалар

Ёмонга яхшилик кам қилғил, аммо —
Не имкон бўлса қўлда яхшига қил.
Агар лутфинг аларга айласанг тенг,
Ёмонга кўп бўлур, яхшига оз, бил.

Ёмон шахсдин бўлур гар яхши фарзанд,
Таажжуб ҳам таҳайюр қилмоғинг кўй.
Ахир тошлар аро гавҳар топилғай,
Тиканлар ичра гул ҳам тарқатар бўй.

Сахий қўлида не бор, айлағай у —
Камидан кам, кўпидан кўп эҳсон.
Чу дарё дуру, кўза қатраи сув,
Берурлар ҳар бири етгунча имкон.
Саховатли йиғилган неки бўлса,
Фақирларга хайр айлайди осон.
Сахий эрмас, жам этса молу дунё,
Бахилу ҳийлагардир ҳамда нодон.
Сахий улдирки, қўймай қўлда борин,
Берар ҳар кимга, лозим бўлса-да жон.

Олиму жоҳил гар инсон зотидандирлар, вале
Фарқи бордур осмондин ергача бу хайл аро.
Дур билан дўл ўхшағайлар бир-бирига зоҳиран,
Ул борар шоҳ тожиға, бул бўлғуси тупроққа жо.

Ғазал

Сенинг раъно қадинг ҳар жилваси бўлғай бало дилга,
Етар ҳар тола сочингдин шарар бу мубтало дилга.

Баҳор найсонларидин ғунча кўз очган каби, кўнглум
Очилғай шунча тез, ёғилса кўп тири жафо дилга.

Тонг отқач ишқ мавжидан ошар юз бора туғёним,
Агарчи манъ этурман кечалар бу бедаво дилга.

Дилу кўзим ҳалокат ёқасиға етса ҳам лекин
Кўзим мардумида қолдинг, бу зулмингму раво дилга?

Мени шод айлади ишқингки, сен гар қайга ўқ отсанг,
Тегар албатта кўзим ёки сийнамга ва ё дилга.

Вафо аҳли ҳамиша чеккуси озор афлокдин,
Севингум бевафо ёрдин агар етса жазо дилга.

Қуй эй соқий, қилиб бир одамийлик, каттароқ жомда,
Даҳр нокасларидин ғуссалар бўлмиш-ку жо дилга.

Менга кўнглунг куйиб дилбар, раҳм этгай эдинг,
Билсанг Фироқингдан кўзимда не ва ё не муддао дилга.

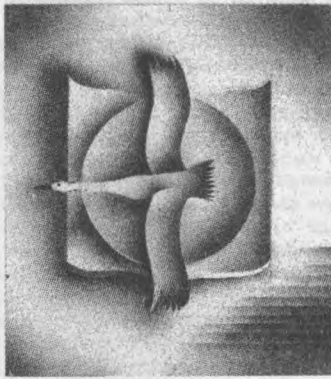
Фано даштини тарк этсанг, ажаб эрмаски, эй Фоний,
Бақо бўстонининг хушбўйидан етса жило дилга.

Форсийдан Носир Муҳаммад таржималари

Ҳазрат
Ҳамгар

УЛУҒ ИНСОНДУСТ

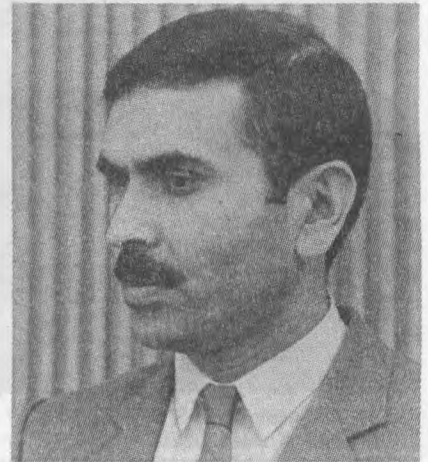
Маълумки, Алишер Навоий ҳозирги Афғонистоннинг Ҳирот шаҳрида туғилган, умрининг асосий қисми ҳам қадимий Шарқ маданият ўчоқларидан бўлмиш шу шаҳарда кечган. Унинг қabri кейинчалик муборак зиёратгоҳлардан бирига айланди. Ҳирот шаҳрининг бугуни, афғонистонликларнинг Алишер Навоийга ва унинг ижодига муносабати масалаларини билиш мақсадида мухбиримиз Афғонистон жумҳуриятининг Ўзбекистон ССРдаги Бош консули ўртоқ Ҳазрат Ҳамгар билан учрашиб, суҳбат қурди. Ҳазрат Ҳамгар Алишер Навоийнинг бир мухлиси сифатида ўз фикрларини бажонидил баён этди.

— Авваламбор, Ҳирот шаҳри ва унинг бугунги кўриниши ҳақида қисқача гаприб берсангиз!

— Бажонидил. Ҳирот Афғонистон жумҳуриятининг қадимий шаҳарларидан бўлиб, кам деганда минг йиллик тарихга эга. Унинг ўтмиши илму ирфон тараққиёти билан чамбарчас боғлиқ. Маълумки, «Ипак йўли» ҳам Ҳирот шаҳридан ўтарди: Чину Ҳиндистонга, Эрону Юнонистонга кетаётган катта қарвонлар шаҳарда албатта қўноқ бўлишарди. Ҳиротни Шарқ билан Ғарб туташган нуқта — дарвоза дейиш мумкин. Урта асрларда Шарқдаги йirik савдо марказларидан бири бўлган. Жумладан, шаҳарда уч мингдан ортиқ дўкон, уч юзта ҳаммом, ўнлаб мадрасалару мусофирхоналар бор эди. Ҳозир ҳам Афғонистоннинг сиёсий, иқтисодий-маданий ҳаётида Ҳирот салмоқдор ўрин тутаетди. Унинг маъмурий мавқеи мустақкам. Ҳиротда қадимги меъморчилик ёдгорликлари ниҳоятда сероб — шаҳар қиёфасини асосан қадимий ёдгорликлар белгилайди. Умуман, Ҳирот азал-азалдан муқаддас зиёратгоҳ ҳисобланарди. Ҳозир ҳам шундай: одамлар мамлакатимизнинг узоқ-узоқ бурчакларидан атайлаб зиёратга келишади. Ҳиротдаги ёдгорликларга кишилар аллақандай кўрғазмага қўйилган «экспонатлар»га қарагандай бефарқ боқишмайди, балки уларга чин дилдан сифинишади, Ҳирот тупроғини тўтиё мисоли кўзларига суртишади.

— Бугун, шoir ибораси билан айтганда, «Ҳирот тепасида олов жоласи» ҳамон кўриниб турибдимиз!

— Ҳирот Афғонистон жумҳуриятининг муҳим сиёсий-маъмурий марказларидан бири бўлгани учун ҳам инқилоб душманлари, империалистик кучлар доимо шаҳар ҳаётини кескинлаштиришга, одамлар ўртасига кутку солишга ҳаракат қилади. Лекин шаҳар мардуми Савр инқилоби ғалабаларини ҳимоя қилишда, амниятни таъминлашда, АХДПнинг тинчликсевар сиёсатини амалга оширишда қизғин иштирок этипти. Ҳозир шаҳар ҳаёти нисбатан осойишта. Партия ва ҳукулатимиз Ҳиротни ободонлаштириш, яъни долғали кунларда озми-кўпми зарар кўрган тарихий, маданий обидаларни таъмирлаш бўйича амалий чора-тадбирлар белгиланган. Жумладан, Афғонистон жумҳуриятининг президенти, Афғонистон Халқ Демократик партиясининг Бош секретари ўртоқ Нажибулло октябрь ойида

Ҳазрат Ҳамгар 1951 йилда туғилган. Оилалик. Иккита фарзанди бор. Кобул дорилфунунининг Халқаро ҳуқуқ бўлимини тамомлаган. Афғонистон Халқ Демократик партияси Марказий Комитети аъзоллигига номзод. 7 қатор йиллар Афғонистонда масъул вазифаларда ишлаган. 1987 йилдан эътиборан Афғонистон жумҳуриятининг Ўзбекистон ССРдаги Бош консули этиб тайинланди.

бўлиб ўтган умумифғон кенгашида бундай деди: «Хирот шаҳри учун, унинг хавфсизлигини мустаҳкамлаш, қайта тиклаш учун, аҳоли осойишталигини таъминлаш учун жиддий ишлар қилинган».

— Алишер Навоий дафн этилган қабристон, хилхона ҳозир қай аҳволда!

— Шарқ адабиётининг бузургворларидан бўлмиш ҳазрат Навоий табиатан ниҳоятда камтарин зот эдилар. У кишининг васиятларига мувофиқ қабрлари устига камтарона мақбара қурилган. Алишер Навоийнинг мазори нафақат хиротликлар, балки бутун Афғонистон халқи тез-тез зиёрат қилиб турадиган гавжум маскан ҳисобланади. Албатта, биз ҳазрат Навоийни ҳар қанча эъозласак арзийди. Лекин ҳозирча улуғ инсондўст зотга бўлган ҳурматимизни ўзимиз истаганчалик, кўнгилдагидек рўёбга чиқара олганимиз йўқ. Маълумки, жафокаш афғон тупроғида салкам тўққиз йилдан буён эълон қилинмаган уруш — биродаркушлик, падаркушлик давом этмоқда. Афғонистоннинг иқтисодий-молиявий ҳаёти оғир аҳволга тушиб қолган. Шунинг учун ҳам биз ўзимизга боғлиқ бўлмаган сабабларга кўра, улуғ Навоийнинг қабристонини, мақбарасини, унинг ҳаёти ва фаолияти билан боғлиқ бўлган тарихий иморатларни қайта тиклаш, таъмирлаш ишларига етарлича эътибор беролмаяпмиз. Агар Ўзбекистон ССРнинг партия-ҳукумати махсус комиссия тузсаю Афғонистонга бориб, бу соҳадаги ҳақиқий аҳвол билан атофлича танишса, Алишер Навоийнинг муборак номига алоқадор бўлган барча тарихий обидаларни, ёдгорликларни таъмирлаш учун, қайта тиклаш учун амалий ёрдам йўлларини ишлаб чиқса, нур устига нур бўлур эди. Афғон халқи ҳозир оғир кунларни бошидан кечирмоқда. Биз шундай оғир кунларда Афғонистонга ҳар томонлама ёрдам бераётган Совет Иттифоқидан, бу ёрдамга муносиб улуш қўшаётган Ўзбекистондан, ўзбек халқидан чексиз миннатдоримиз, албатта. Шу билан бир қаторда маданиятларимизнинг туташ нуқталарини-да ўзаро ҳамкорликда авайлаб-асрасак, халқларимиз дўстлиги янада мустаҳкамланади деб ўйлаймиз. Навоий нафақат ўзбек халқининг, балки афғон халқининг ҳам, умуман бутун Шарқнинг фахридир. Чунки даҳо санъаткорлар бир миллатникигина эмас. Жумладан, ҳазрат Навоий ҳам барча халқлар учун баробар азиздир. Нимага? Негаки, Алишер Навоий мансуб бўлган битта маслак бор: бу ниҳоятда уюшган, асрлар синовиغا бардош берган, чиниққан, минг йиллар давомида ташкил топган, шаклланган — маданияти, тили, маскани, макони, иқтисодий ҳаёти, руҳий хусусиятларининг умумийлиги асосида вужудга келган маслакдир; унинг қутлуғ номи ИНСОНДУСТЛИК деб аталади. Бизнинг маданиятларимизнинг тарихи ана шу қутлуғ нуқтада туташади. Демак, Навоий миллатларнинг бошини қовуштиргувчи улуғ зотким, у зотни ҳар қанча улуғласак ҳам, у зотга ҳар қанча таъзим

Хирот, 60-йиллар.
Ўнда Навоий мақбараси,
чапда Гавҳаршодбегим даҳмаси.

қилсак ҳам камлик қилади. Агар биз Навоий номини улуғласак, бу билан энг аввало халқлар дўстлигини улуғлаган бўламиз. Шунинг учун мен яна бир бора «Ёшлик» журналидан, юқорида баён этган таклифимни Ўзбекистон ССРнинг тегишли ташкилотларига, қолаверса, кўпминг сонли журналхонларга етказишни сўрар эдим: келинлар, ўртоқлар, Хиротдаги Алишер Навоийнинг муборак номи билан боғлиқ бўлган барча тарихий обидаларни, маданий ёдгорликларни биргалашиб таъмирлашлик, қайта тиклашлик ва шу тариқа халқларимиз дўстлигини, афғон — совет дўстлигига, улуғ бобомиз беш аср нарида қўйлаб ўтган ИНСОНДУСТЛИККА амалий ишимиз билан муносиб ҳисса қўшайлик. Яна қайтараман: Афғонистон жумҳуриятининг президенти бошчилигидаги ҳукуратимиз Хиротда барқарор тинчликни таъминлашдек, зиёратгоҳларни ободонлаштиришдек қутлуғ ишларни бошлаётган бир пайтда ҳар қандай иқтисодий ва амалий ёрдам бизга мадад бўлур эди. Биз ҳозир ўзаро маданий, иқтисодий алоқалар борасида маълум тажрибага эгамиз. Жумладан, Самарқанд, Тошкент, Фарғона, Сурхондарё областлари Афғонистон жумҳуриятининг Самангон, Балх, Жузжон, Бағлон вилоятларига хилма-хил соҳаларда кўмак берапти. Биз бундан миннатдоримиз.

Лирик чекиниш (Узр, журналхон! Шул ўринда мухбирингиз киттак хаёлга толди).

**Кўп жаҳонгир кўрган бу дунё,
Ҳаммасига гувоҳ — ер ости.
Лекин, дўстлар, шеър аҳли аро
Жаҳонгири кам бўлар, рости.
Беш асрим, назимий саройини
Титратади занжирбанд бир шер.
Темур тиги етмаган жойини
Қалам билан олди Алишер.
Дунё бўлди чаманим маним,
Ўзбекистон, Ватаним маним.**

Кўчирма: «Агар улуғ амир қилган хайрли ишлар бирма-бир ҳисобланадиган бўлса, қиссамиз чўзилиб кетади. Фақат пойтахт Хиротда ва бошқа жойларда қурилган машҳур манзиллардан айримларинигина қисқача келтирмақчимиз. Авваласи Хиротдаги жомиъ масжиди, мадраса, хонақо, дорушишоб, ҳаммом сингари иморатлардирки, уларнинг ҳаммаси бир ерда, жаннат салсабили ҳам ариғининг ғайрилиги келадиган Инжил ариғи ёқасидадир. Бутун олам мусофирлари бундай зебо, нуқсонсиз иморатларни кўрсатиб беролмайдилар. Яна бир иморат Работи Ишқдирким, анинг зикри мазкур тазира аввалида ўтди. Яна бир бошқаси Работи Сангбастиким, унинг зикри ҳам ўз ўрнида ўтди. Шу кунларда бошқа бир қанча жойларда олий иморатлар бино этишга фармойиш қилганлар. Маърифатли саййид Қосим Анвар жаноблари ҳам шайх Фаридиддин Аттор қабрига қуриляётган иморатлар, Нишопурга қарашли Дибододаги работким, Аёз Хос Работидан кейин иккинчи ўринда туради, балки ундан олийроқ ва мустаҳкамроқдир, шулар жумласидандир... Биз улуғ амир хайру эҳсони билан қурилган иморатларнинг ҳаммасини таърифлаб тугатолмаймиз. Чунки улар санок ва ҳисобдан ортиқдир».

[Давлатшоҳ Самарқандийнинг «Тазкиратуш шуаро» китобидан]

— Биродар Ҳамгар, Алишер Навоий шахсиятидаги, ижодидаги қайси фазилатлар Сизни кўпроқ ўзига мафтун этади!

— Алишер Навоий азиз умрининг кўп йиллари давомида temuрийлар салтанатининг улуғ амирларидан, фармондорларидан, қўйингки, садри аъзамларидан бўлса ҳам, лекин ҳеч қачон адабиёт ва илм соҳилларидан узоқлашиб кетмади. Керак бўлса, муҳрдорлик лавозимидан воз кечиб бадий ижод билан машғул бўлди! Бу нафақат ўша замон учун, балки ҳозирги замон қалам соҳиблари учун ҳам ибрат бўладиган улкан инсоний жасоратдир! Албатта, ҳазрат Навоий илғор фикр, сиёсатчи, буюк давлат арбоби эди. У мазлумларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳормай-толмай ҳимоя қиларди ва айни чоқда барча ҳукмдорларни-да инсондўстликка чорларди. Улуғ зот бу қутлуғ ишда ҳаммага намуна кўрсатарди. Эсингиздами, «Ҳайратул аброр»да қуйидагича жумлалар бор: «Имконим борича зулм ханжарини синдирдим. Ситамдийдаларнинг ярасига малҳам қўйдим». Бу мутафаккир шоирнинг ўзи ҳақидаги чин сўзларидир. Алишер Навоийнинг фикрича, давлат халққа

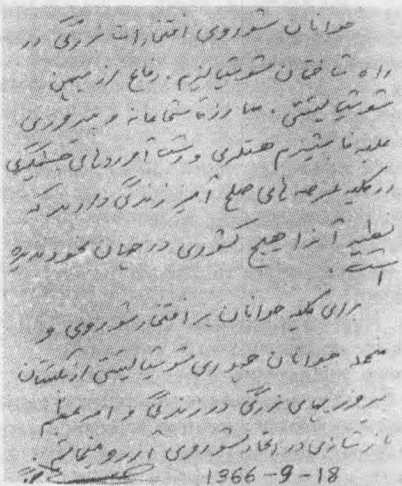
жабр-зулм ўтказадиган ёвуз восита бўлмаслиги керак, балки давлат халққа хизмат қилиши лозимдир. Акс ҳолда, ундай давлат қанчалик қудратли бўлмасин, тез орада инқирозга юз тутайди, завола топади. Навоий ўз асарларида ҳам, амалий фаолиятларида ҳам ғоратгарона феодаул урушларини кескин қоралайди, дунёдаги зиддиятларни қон тўкиш йўли билан, қурол кучи билан ҳал этиб бўлмаслигини салтанат пешволарига ўқидирмоқчи бўлади ва бу фаслда баъзан муваффақиятга эришсади, баъзан... дорилфанодан кўнгли совийди. У давлат арбоби сифатида шахар ободончилигига катта эътибор берарди, олимларга, санъаткорларга ҳомийлик қиларди. Асарларида эса адолатни, ҳақиқатни улуғлайди, зулмкор ҳоким табақанинг маънавий таназулини шоир қалби билан чуқур ҳис этади ва охири, бундай бедодлик абадул абад давом этиши мумкин эмас, деган тўхтамақ келади. Бир сўз билан айтганда, ҳазрат Навоий навосиз улуснинг бахти учун курашди, қўлидан келганча мазлумларни ҳимоя қилди. Шу сабабли унинг номи абадийдир, халқларимиз тарихида Алишер Навоийнинг муборак исми шарифи чўлпон юлдуз мисоли порлаб туражак. Афғон халқи Навоий бундан беш аср илгари ҳимоя қилган муқаддас ғояларни Савр инқилоби тимсолида авайлаб-асрамоқда. Шубҳасизки, Навоий асарлари халқимиз учун битмас-туганмас илҳом манбаидир.

— Бош консулнинг нафис адабиётни мутулаа қилишга фурсати бўладими!

— Албатта. Лекин ҳозир Афғонистонда эълон қилинмаган уруш давом этмоқда. Хунрезликлар нафақат бизнинг иқтисодий ҳаётимизга, балки маънавий оламимизга ҳам ниҳоятда заҳа етказмоқда. Бунга империалистлар, босқинчиларни бот-бот қўмсаб турадиган варварлар айбдор... Афғонистонда совет ёзувчиларидан Чингиз Айтматов билан Расул Ҳамзатовлар машҳур. Бундан ташқари, Ғафур Ғулум асарлари ҳам афғон халқлари тилларига таржима қилинган. Кейинги пайтларда бизда Урта Осиё ёзувчиларининг асарлари кўплаб нашр этиляпти.

— Энди анъанавий охириги саволимиз: Ўзбекистон ёшлари-га, хусусан, «Ёшлик» журнали муштарийларига билдирадиган тилакларингиз, бўлса, марҳамат!

Лирик чекиниш. Ҳазрат Ҳамгар бирпас ўйлаиб турди-да, сўнг тилакларини ёзма равишда баён этишни лозим топди.

Мазмуни:

«Совет Иттифоқи ёшлари социализмни мустаҳкамлашга, социалистик Ватанинг муҳофаза қудратини юксалтиришга, Гитлер фашизмга қарши қаҳрамонона кураш ва Буюк ғалабани таъминлашга ифтихор қилса арзигулик ҳисса қўшганлар. Бу тинчлик даврида ҳам барча соҳаларда улкан ютуқларни қўлга киритмоқдалар. Жаҳондаги ҳеч бир мамлакат ёшлари бунчалик беқиёс муваффақиятга эришмаган.

Совет Иттифоқи ва жумладан, Ўзбекистон социалистик республикаси барча ёшларига ҳаётда ва мамлакатдаги улуғвор қайта қуриш жабҳасида катта-катта зафарлар тилайман.

Ҳ. Ҳамгар
Ҳижрий сана: 1366—9—18

Эскартиш.

Дастлабки хомаки ҳисоб-китобларимизга кўра, бир соатга мўлжалланган суҳбатимиз салкам уч соат давом этди. Дўстона руҳда ўтган давра гурунги сўнгида Ҳазрат Ҳамгарга рамзий маънодаги «ишонч ёрлиғи» дейимизми ёки эсдалик совғаси дейимизми, хуллас, сеvimли шоиримиз Абдулла Ориповнинг «Афғонистон ёшларига» шеърининг ўзбекча нусхасини туҳфа қилдик. Консулхонани тарқ этар чоғимизда ўртоқ Ҳамгардан Ўзбекистоннинг қайси хушовоз хонандасини кўпроқ ёқтиришини сўрадик. «У, балли! Бир новча қўшиқчиларинг бор-ку... Исми нимаиди? Ишқилиб, биз республика миқёсида ташкил этилган битта кечада ўша санъаткорнинг хонишларини эшитиб, чинакамига сеҳрланиб қолибмиз! Ана, эсимга тушди: Шерали-ку! Шерали Жўраев!», деб жавоб берди Ҳазрат Ҳамгар. Шундан кейин биз Бош консулни ўз номимиздан ва... бир оз ноқулай бўлса-да, машҳур қўшиқчимиз номидан унинг яқин орада бўладиган концертга таклиф этдик. Ҳазрат Ҳамгар таклифимизни бажонидил қабул қилди. Шу билан суҳбатимизнинг норасмий қисми ҳам тугади. Суҳбат мобайнида журналимизнинг масъул котиби Насриддин Муҳаммадиев тилмочлик вазифасини ўтадилар. Биз у кишига чин дилдан миннатдорчилик билдирамиз.

АФҒОНИСТОН ЕШЛАРИГА

Ҳиндикуш тоғида гулхан ёнмоқда,
Ҳирот тепасида олов жоласи.
Ҳолинг нима кечди! Жабҳанг қаёқда!
Жайхун ортидаги ўзбек боласи.

Сен тўғма ҳиравий, ўспирин авлод,
Кўҳна шажарамда битта бандимсан.
Қонинг не боболар қусридан озод,
Сен менинг бокира жигарбандимсан.

Инқилоб юз бермиш хонадонингда,
У сенга ғуруринг бахш этгай такрор.
Огоҳ бўл, укажон, шундоқ ёнингда
Улуғ бобомизнинг ўйғоқ қалби бор.

Инқилоб нелигин сен мендан сўра,
У нури ҳидоят, у нури жаҳон.
Токай ётар эдинг жаҳолат ичра,
Токай юрагингда дардларинг пинҳон.

Ҳозирча ўспирин, балки раста сен,
Балки буюкликнинг келмас ўйинга.
Билиб қўй, шоҳларнинг қанча-қанчасин
Халқинг алишмагай битта мўйинга.

Дунёда кулфатнинг миллати бўлмас,
Миллати бўлмагай саодатнинг ҳам.
Бошинга инқилоб келибдими, бас,
Толенинг кулгани шул эзур, укам.

Ҳали бу йўлингнинг поёни узоқ,
Ҳали саҳарларда ағёрларинг мўл.
Қўлингга Ватанинг тутқазган байроқ,
Сен ўтли сафларда камарбаста бўл.

Улуғ бобомизнинг ҳеч ўчмас номин
Сен билан то абад ёдга олурман.
Қутлуғ диёримнинг йўллаб саломин,
Сенга ёруғ кунлар тилаб қолурман!

Суҳбатни Набижон Боқий олиб борди.

Йўл ёмонлиғу яхшисидин ема ғам,
Бисмиллоҳ дегилу қўйғил қадам!

УРТА ВА БАРЧА АСРЛАР МАЪРИФАТЧИСИ
юрагига унинг ўз байтлари заррабиндан
қарашга журъат этдим:
Шуълага интиланларни табриклайман!
Китобни варақлаш ҳали ҳечдир!
...дан дона топмоқ,
бошқаларга бунинг хабарини бермоқ маърифатдир.
Утмишда шамга ўзини урган парвона ҚАҲРАМОН эди!
Бугун нур парвоналари Жаҳолат,
Бирқолипчилик, Яккафикрчилик
ва ҳ.к.ларнинг
Ялтироқ шишасига урилиб ўладилар.
Оламини ёритган қуёш,
ҳар бир одам юрагига ҳам рўшнолик бер-да!
Баҳор, оламини уйғотдинг,
уйғоқларнинг-да бошини сила энди!
Маърифат — донолар иттифоқи!
Каъбаки, оламининг ўлуб қибласи,
Қадри йўқ андоқки кўнгул каъбаси.

БАЙНАЛМИЛАЛ ТАРҒИБОТЧИСИ қатъий:
Дунё забтига ҳар қандай интилиш — зобитлик!
Байналмилал — ўз миллатинг сахо нурларидан
ўзга эллар кўзига, кафтига сурмоқ!
Эвазига ҳам шунини кутмоқ!
Деҳлавий, Низомий, Жомий!
Устозлар каломида барча миллатларга сабоқ бўлувчи
куч бор, хислат бор!
...игирманчи асрнинг барча устамон босқинчиларига
ахлоқ дарси бўлсин бу байт:
Бўлмади бир мулк сари кинахоҳ,
...им бу доғи чекмади ул ён сипоҳ!

ЭРКИН МУБОҲАСА, ТЕНГ МУСОБАҚА ТАРАФДОРИ
ўз «Хамса»сини олам маданиятига кўзгу этди:
«Хамса» — ўзбек халқининг юраги!
Бу — оламини ўзида акс эттирган,
сўнг оламга шуъла йўллаган ойина!
Бошқа миллатлар ҳаётида юз берган
ҳар бир қақин, ёлқиндан
руҳ олувчи, янада равшан тортувчи кўзгу!
Устоз ўз ҳамкасабаларини, келар шогирдларини
ўз халқи бошидаги тожнини янада порлатувчи
дурдоналар яратишга чорлайди:
Форси эл тапти чу хурсандлик,
Турк доғи топса берумандлик...

ШОИР, ЎЗ ОНА ТИЛИНИНГ ДОНОРИ!
Шоир ўз жон сўзини меросдан,
ўтганлардан олади.
Замонавий тил шева-лаҳжаларидан йиғади —
Тиниқ мезон, сезгир тарозу билан ўлчаб!
Ҳаракатдаги оламини одам тўқис идрок этолмайди,
уни сўз сувратлантириши мумкин!
Фалақдан шундай очил сўз сўраки, унинг нури, қудрати
элга улашганда ҳам зарра камаймасин:
...инг камолоти, маъно мужассамлиги, ишлатилиш ўрни,
мақсади, юки, уч-тўрт маънони сиғдира, олиши,
ишорат қуввати, тарихийлиги, нафислиги...
Асрни ҳам, лаҳзани ҳам англатувчи..
Сўзимиз мавқеи Она тилимиз учун мавқе!
Тенгрики, инсонни қилиб ганжи роз,
Сўз била ҳайвондин анга имтиёз.

ОНА ТИЛИНИ МИЛЛАТНИНГ БОШ ИЛИНЖИ БИЛГАН ТИЛШУНОС!
Изтиробларимиз изҳори, борлигимиз тимсоли,
келажакдан умидимиз — Она тилимиз!
Тоғ салобатини тоғ доvonларига чиққан билади!
Гулларни бир-бирдан меҳрли одам фарқ эта олар!
Ўзга боғларнинг ифорини элчи хабаридан туйиб бўлмас!
Халқнинг тили ўз ери, ўлкаси табиатининг ҳам
туғиндиғи!
Табиати камбағаллаша бошладими, тилига ҳам офат
яқин!
Ўзбекистон —
улуғ дарёлар, тоғлар, қирлар,
боғу ўрмонлар, саҳрою гулзорлар диёри!
Азал бой ҳайвонот ва наботот дунёси!
Сенинг биргина гулларинг номини
тўла санай билган одамга ҳам таъзим қиламан!
Беш юз йил буруноқ ўзбек тилини буюк бобом
жаҳон мақомига чиқариб қўйди-ку!
Бу тилда фахр ва ғурур билан, мукаммал
гаплашди-ку —
Бошқа тилларга ҳам эҳтиромини изҳор этган ҳолда!
Ўрнашиб қолган анъанани бузиб,
ўз тилида битди-ку «Хамса»ни!
Назм бийик маснадида ўлтуриб,
Олима назм аҳли туман минг туриб,
Базмда шоҳона ясаб созу барг,
Бошим узра эги қўюб нимтарк, (н.— бош кийими)
Турк суруди била солиб қўлум,
Қилсам анда: «Ҳай тулугим, ҳай тулум!»

ТУРОН ЗАМИНИНГ СИПАҲДОРИ
эл даҳосини минг бир булоқ дер!
Минг бир булоқ — минг бир кўзгу:
Ўзи не бир ташна лабларга обиҳаёт.
Ўзи не-не нафасларнинг
тириклигига гувоҳ, ойина.
Халқ эртаклари,
Халқ қаҳрамонлари —
Халқнинг изтиробкашлари —
халқнинг келажакка йўллаган нажот элчилари!
Халқим, беш кунингни эмас,
Куррадаги беш қитъага ҳамроз ҳаётингни ййла!
Бу анжуманда, боқ, биров олдда, биров ортда,
биров чапда ва...
Ўнгда туркиनावоз уруб дoston,
Қўзғалиб ҳар навода Туркистон!

**ОЛИЙ ҚАДР ДУРЛАР ИЖОДКОРИ,
ШЕЪР ҲОМИЙСИ**
шеърни тирик жондек улуғлар!
Сўзга баланд мавқе берувчи аъмол шеърдир!
Тилин тиниқлик текширувидан ўтказувчи — шеърдир!
Нафосатни давр қоғозларига муҳрловчи ҳам!
Энг муқаддас дostonларини
омон сақлаб қолган ҳам у!
Қўшиққа — маъно,
Ошиққа — ҳужжат!
Ҳатто Ислоҳ мафқураси ўз бош китобини шеърда
битди...
Шеър! Неча замонлар халқнинг Бош сўзи,
«Хамса» мисолида
Асосий қонунни бўлиб келди!
Назм анга гулшанда очилмоғлиғи,
Наср — қаро ерга сочилмоғлиғи.
Бўлмаса эъжоз мақомида назм, (э.— мўъжизакорлик)
Бўлмас эрди тенгри каломида назм,

Сўз аро ёлғон каби йўқ нописанд,
Айлар анинг назмини доно писанд.

ИЛОҲИЙ СЕЗГИЛАРИ УЙҒОҚ КИШИ

оламнинг Катта сари ҳам, Кичик томон ҳам
чексизлигини англай!

Ҳар иккаласини тан олган киши
ҳар икковини ҳам асрашга мойил бўлар:

Дарахт

ўз баргчалари орқали гаплашади Қуёш билан!
Замин билан эса энг нозик томирлари орқали!

Ким бу гулистонким эрур бир жаҳон
Балки жаҳоне гул ичида ниҳон.

Ким улўғроқ, анга хизмат керак,
Улки кичикроқ, анга шафқат керак.

ИДЕАЛ ОДАМ — ИДЕАЛИ БОР ОДАМ!

Инсон умрининг бош маъноси эътиқодидир!
Истеъдод эгаси!

Сен қўриқхонанинг тождор турнаси бўлма,
юртингга баҳор ё куз хабарчиси бўл...

Ҳаёт эътиқодли кишилар билан маъноли,
Юрт эътиқодли кишилар билан файзли.

Мансаб, бир кунлик ризқ, тама кўйида қолганлар-чи!
Ўз қорин давлатининг элчилари холос...

Рўзи учун мунча фусунсозлик, (ф.— найрангбозлик)
Мансаб учун мунча дағобозлик. (д.— хийлакорлик)

Бул эл эрур борча ёмондин ёмон,
Кимки йўқ андин ёмон, андин ёмон.

ОТА БИЛАН ОНАНИНГ жонқуяри

ўз фарзандлик бурчини, оила бошлиқларига ҳурматини
юртига бўлган меҳр билан боғлайди.

Бунда узилиш бўлса,

унда бузилиш юз берар!

Буни ўзингга огоҳ мақоми қил.

Келар авлодининг, халқининг
омон ва муқаддас қолишининг ушбу
олтин қондаларини бажармоққа унда:

Бошни фидо айла ато қошиға,

Жисмни қил садқа ано бошиға.

Икки жаҳонингга тиларсан физо,

Ҳосил эт ушбу икисидин ризо.

Тун-кунингга айлагил нур фош,

Бирисин ой айла, бирисин қуёш.

МУҲАББАТНИНГ БЕДОР КУЙЧИСИ

ўз афсунгар тили билан эътироф этади:

Парвоз шаҳдини унга Ишқ берган!

«Хамса»нинг биринчи муаллифи ҳам Муҳаббатдир!

Олис висол, ёнма-ён ҳижрон — севгининг абадий
сувратлари.

Қодирлик туйғуси ҳам муҳаббатдан!

Балки бу оламнинг ижодкори, муаллифи ҳам Ишқдир!

Бўлмаса ишқ, икки жаҳон бўлмасун,

Икки жаҳон демаки жон бўлмасун.

Ишқ ул танки, анинг жони йўқ,

Ҳусни нетсун кишиким они йўқ...

ОШИҚЛАР САРДОРИ

Мажнунни ўзидан қиёс — куйлайди.

Фарҳодни ўзидан қиёс — улўғлайди.

Баҳромни ҳам ўзидан қиёс — таърифлайди.

Дунё халқларининг

жаъми қаҳрамон ошиқлари

бир байроқ остига йиғилса,

яхши қўшин бўлар эди

дунёни янгилаш учун!

Ошиқ они билки, эрур дарднок,
Ҳам тили, ҳам кўзию ҳам кўнгли пок.
Ким бу сифат ишқда мағлуб эрур,
Ҳар неки андин келур, ул хўб эрур.

ЗАМОН МУАММОЛАРИДАН ЛОЛ ЗОТ айтади:

Чархнинг каж ўйинларига иноқ жамоат билан,
Турмуш кўз бойловига ёру вафодор билан,
Даврон дами-тааддисиға ҳушёр ҳамкасаба билан
бас келиш, жавоб бериш мумкин!

Тенгқурингнинг, шогирдингнинг
ёки устозингнинг янги бир ишидан:

«Кўнглум аро дағдаға солди ҳавас!»,

«Ўзни бийиклар ипиға боғладим!»

деб хитоб қила олмоқ на бахт!

Сарву гулу лола харидори бор,

Лек ўтуннинг доғи бозори бэр,

Фард киши даврда топмас наво, (ф. — ёлғиз)

Ёлғуз оғочдан ким топмиш наво?!

ТУҒРИ СЎЗ МИРЗА, ТИК ҚАЛАМ КОТИБ:

ким айтди, мундин сўнг донолар иззатда,
жоҳиллар хор яшайди, деб!

Ким айтди — ихтирони ҳамма шод кутади, деб!

Ким айтди — адолатпарвар энди омонлик кўрар, деб!
Бошингга нималар келади-ю, бошинг нимадан кетади,
бил!

Подшоларнинг «рост» сўзини тафтиш эта кўр-чи!!

Хонумонинг тафтишга тушади, жонинг...

Ул кишиким тузлук эрур шон анга,

Душман эрур гардиши даврон анга.

Кимки бу давронда қилур ростлик,

Йўқдир иши ғайри каму костлик. (к. — нуқсон)

ЎЗЛИГИНИ, КАЙФИЯТИНИ АЕН ЭТА БИЛГАН КИШИ

Имкон, Эрк, Бурч ҳуқуқини талаб этади.

Мола одамлар бошини эмас,

Уруғлар тушадиган майдонни текисласин!

Ўзни кўрсатиш имкони

ҳаммага тенг берилсин!

Лекин ўзини кўрсатганларнинг имкони

Энди ҳамма билан баравар қилиб қўйилмасин-да!

Замон деҳқонига, ҳақиқат уруғини экишига

ва унинг мевасини олишига кўмак бер!

Моласиз, ул тухмки, деҳқон сочар,

Сувни тенг ичмас, неча яксон ичар.

Неча зарурат ичра қолғон чоғи,

Чин демас эрсанг, дема ёлғон доғи.

ИЛМСИЗЛАРДАН ЗОР ЧЕККАН АЛЛОМА

куюнади:

замон тескари эврилган замонда

илмлик ўз бошига,

илмсизлар эл бошига кулфатлар солиди.

Чала олимлар ул-бул билганларини ҳам

жоҳил сардорлар хизматига қўядилар.

Ешлар илмга меҳрсиз,

дунё шундоқ қурилган экан-да, дерлар.

Зулм дурур ушбуки бир нотавон

Илм тилаб, шаҳридин ўлса равон.

Бўйла ғаму меҳнатки даврон чекиб,

Ўну ўн беш йил югуриб, жон чекиб,

Илмни ким воситаи жоҳ этар, (ж. — мартаба)

Ўзинию халқини гумроҳ этар.

ИЛМУ АМАЛ ТАРАФДОРИ

бу неъматлар уйғунлигини ёқлайди.

Чин олим кишилар хаёл этмаган жойларда
саҳо ва имкон эшикларини кўра олади.
Очиш, кириш — одамларга ҳавола!
Қоғозга ёзилгани эмас,
ақлга битилиб,
юракни жунбушга солгани — илм!
Олим агар қатъи амал айласа,
Илмига шойиства амал айласа,
Они шараф гавҳарининг кони бил,
Гавҳару кон, ҳар не десанг, они бил.

МАЪНАВИЙДА ОЛИЙ МАРТАБАЛИ ИНСОН
Мартаба эгаларини маънавият шиор этишга қақирди.
Сарой пинжида буйруқ бажарадиган йиртқичларга эмас

аҳли дониш, аҳли заковатга жой бер!
[Искандар мақомини қўллаб].
Аммо кўп замонлар бунинг акси эврила берди.
Оқибат эл, бир кун, бир ой эмас,
асрлар фаровонлиг топмай ўта берди.
Разлға рифъат, билим аҳлиға ранж.

(рифъат — юксак мартаба)
Тоғ узра хорову ер остида ганж.
Кушки, боғир ёрмоқ ўлуб ком анга,
Шоҳ илиги устида фом анга. (ф. — кўриниш)

ҚИЛНИ ҚИРҚ ЕРГАН КИШИ

бир ҳикмат айтса,
қирқ маъно чиқади.
Аммо бирон-бир соҳани, усулни, тажрибани
ўзгалар мақтови, изоҳи билан такрорлаб,
билимдонлик даъво қилганлар қанча!
Ўвлоқда ётган тош ёзувни чўпон ҳар кун кўрар...
Аммо шу тошда, худди шу тошда ўзини,
элини, оламини ҳалокатдан сақлаб қолувчи
ирли кашфиёт битилганига иши бўлмас!..
Аммо айбли нарсани кўришга кўпчилик уста.
Айб кўзи чунки бўлур тез бин,
Заҳр кўрар, гарчи эрур ангубин. (а. — асал)

ОЛАМШУМУЛ ИДРОК ЭГАСИ

ўз маслақдошлари шаънини юксак тутади.
Илм — табиатнинг инсонга энг олий эҳсони,
бу эҳсон унга фалакка тикилмоққа журъат берди.
Ерни ўрганмоққа рағбат,
келажакни ўйлашга сурур ато этди.
Олимлар — жамият умиди, таянчи, хазинаси...
Аҳли донишга тош отувчилар кимлар!
Бой амалдор билан олим ҳаммомда учрашдилар.
Бой олимга пичинг отди: «Ҳаммомда ҳамма тенг!»
Олим: «Сенинг бойлигинг ташқарида қолди.
Меники ўзим билан!..»
Кимки фалак сари отар тошини,
Тош ила озурда қилар бошини.

ДАВЛАТ ИШЛАРИДАН ХАБАРДОР ЗОТ

муассасалар амалдорлари кирдикорларидан
Риёзат чекади, кўнгли озурда, қўли ишдан совуган.
Аъёнларни шоҳ «сайлагач»,
амалдору ижрочиларни аъёнлар «сайлагач»,
Тулар, ўз навбатида, зулм учун
халқни «сайлагач»,
халқ нимани сайлайди!!
Аввал эрур котиби дорул қаза, (д.қ. — қозихона)
Иш анга ношаъриға бермак ризо.
Сўнгғиси муфтийи ҳиял пеша бил. (ҳ. — ҳийлалар)
Ҳийла била макр анга андеша бил.

ҚҶШИБ ЁЗИШЛАРНИНГ ДУШМАНИ (1484 йилда!!!)
бу жиноятлар бари бечора халқ ҳисобидан,
меҳнатчи шўрлик улушидан бўлаётганини айтади.
Қўшиб ёзининг усталари
хазинадан бир не ундирмоқ учун,
Исо пайғамбар устидан ҳам «қўшиб» ёзди:
«Тўққиз ҳарами — тўққиз хотини бор!»
Аслида ул бечоранинг уйланмай ўтганини эл билади...
Дўстга шаҳ молини сотиб нуҳуфт, (н. — беркитиб)
Барча ўн олтуни бир олтунга муфт. (м. — текин)
Сархат этиб бирга бешу ўн рақам,
Ким ҳақ онинг илгини қилғай қалам!
(Бу ерда: қўли қаламдек кесилсин!)

ҲАММА НАРСА ИНСОН УЧУН ДЕГАН

шиорни ўрта асрдаёқ байроқ этган шоир!
Ғамгин мажнунтолдан кўй,
киприклар сузилишидан ғазал,
булоқ сўқмоғидан дoston уқа олган шоир!
Ҳамма нарса инсон учун!
Уруш, қирғин, фитна, қурол, ғазаб, кин,
босқинлар-чи...
Ер пешонасидан сидириб ташланг бу ғуборларни...
Ҳамма нарса инсон учун бу заминда!
Инсон яшай олиши мумкин бўлган
бўлак сайёра борми осмонда кўз-хаёл илғайдиган
жойларда!
Йўқ! Йўқ!
Ер — ёлғиз!
Одам нега бу ёлғизликни тан олишни истамайди!!
Қутқаришидан умид қиладими
кимнингдир осмондан тушиб!
Умид йўқ! Йўқ! Йўқ!
Фақат шу Ер берилган инсон учун! Тамом!
Бу чаман ўлмоғида мавжуд анга,
Бор эди ИНСОН ГУЛИ мақсуд анга.
Маъдани инсон гуҳари сўз дурур,
Гулшани одам самари сўз дурур!

ФАҚАТ ХАЛҚИНИ УЙЛАГАН ИНСОН

ўтмиш замонларда
пайғамбар, вали нисбалари ила улуғланган!
Ўзининг бир зумлик орому нашъаси учун,
яқинларининг манфаати учун,
келгинди-босқинчи ҳукмдорларга ой кўриниш учун
озми ўз халқини азоб-уқубатларга,
камситиш ва таҳқирларга,
тазийқ ва чекловларга чидашга, чидашга
минг усул билан мажбур этганлар!
Озми!! Озми!! Озми!!
Ҳар миллат ўз ерида, ўзи хоҳлаган,
қулай ва қойим бўлган,
бола-чақасига ҳам
мерос, қонун-қоида қилиб қолдириши мумкин бўлган
Ҳаёт, Шароит, Тузум, Тартибни
Танлашга, Урнатишга ва Яшашга Ҳақли!
«Халқим!» деб ғурур билан хитоб қила олган ҳар ким,
ийнлаган ҳар ким
Халқига шу жиҳатдан ёрдамчиси,
одами, фарзанди, вориси бўлмоғи керак!
Аммо «Халқим, миллатим», деб айта олмаган одам
ҳали одам эмас,
у бир қоп гўшт, суяк,
ўзиниям, халқиниям истаган итга талатаверади.
Одамий эрсанг, демагил одами,
Ониким, йўқ халқ ғамидин ғами!

ФАЛАК ЯНГИЛАНИШЛАРИДАН ХАБАРДОР МУБОШИР

чарх айланишида бир адолат борлигидан далолат берадики,
яхши-ёмон томонларини фарқлаш бизда қолган:
Нега табиат ҳамма нарсени алмашилишига мажбур этади!!

Нега гоҳ кунни осмонга кўтаради, гоҳ тунни!
Нега тўрт фаслни, йилни, асрни
мутасил янгилайди, қайта қўради!
Денгизни булутдан элаб янгилайди.
Уруғни туфроғдан ўтказиб янгилайди!
Одамни фарзандлари қонидан ғалвирак қилиб янгилайди!

Тугун очади — янги тугунни кўрсатиш учун!
Шу улуғ ҳаракатнинг онгли иштирокчиси, одам, тушун,
нега уфқ икки жойидан тугун: Шом ва Тонг!
Кўрмак ила фаҳм қилур борча эл,
Ким нега боғлабдур ики ерда бел?
Қани жаҳондовари Чингизхон,
Қани жаҳон хони Темур Кўрагон?

ШОҲОНА СИФАТЛАР ЭГАСИ — камтарликнинг қули.
Гўё ҳеч кимга ҳеч эътироз айтолмасдай...

Аммо қўшин-яроғ йиғмоқдан тинмай,
ўзгалар ерига тўймас назар билан боқиб,
майда-кичик халқларни
минг найранг билан топтаб, чегарасига олиб,
пинжидан чиқармай, зулукдек сўрган
тўймас босқинчиларга нафрати бениҳоя чексиз!
Искандарнинг сўнги, фоже соатларининг тасвири:
У ўзи забт этган ерларидан тез кетди —
тобутдан битта бўш қўлини чиқариб, намоийшкорона:
Жисмида жон йўқ, бу макондин борур,
Ҳоли илик бирла жаҳондин борур. (х.и. — Бўш қўл)
Кимки, жаҳон мулки ҳавасдир, анга
Ушбу илик тажриба басдир анга!

ҲАЛОЛ ИМОН, ҲУШЕР АҚЛ ЭГАСИ

майхўр-ичкиликбозлардан нафратланади.
Жаҳолат ва ғафлат балчиғига ботган бу турқлар
покдомон кишиларга тихирлик қилиб суйкансалар,
покиза булоқларга чўққалар келиб тумшук тикқандек,
жирканади!!!

Бундай бадтарин мастликка тушган
кажтаб бир шомрининг кўзига эса
ўзининг бемаъни ва муҳалм барча айтимлари
сеҳр дунёси бўлиб кўринади.

Масту довдир ошиқнинг кўзига золнинг қизи —
ҳурилиқо!

Бахтсиз ота кайфда ўз ўғлини ўлдириб шодланади.
Бодага кўргузса киши хиралиқ,
Ақл чироғига берур тиралиқ. (т. — қорайиш)
Буки майи жаҳл ичасен беҳисоб,
Бўлғуси бир кун сенга бу эҳтисоб. (э. — ҳисоб-китоб)

ОДИЛ СЎЗ, УТКИР КЎЗ КАТХУДО дашном беради:

Эй ўз ҳолингни билмай, катталиқ қилувчи кимса!
Эй тинмай шоҳ номидан сўзловчи такаббур тўра!
Тегрангга хушомадгўй, таъмагир нусхаларни тўплаб,
мансаб-обрў, эътибор талаб қиласан элу давлатдан!
Бу мукофотни тузук замонда на шоҳ, на давлат
беради.

Бу — тегишли улуш ё ҳақ эмас,
бу — ҳар кимга эл берадиган маънавий баҳо-ку!
Хосаки бир жоҳили дунни табоҳ, (д.т. — паст, бузук)
Жаҳду жид этгай тилаб ўзига жоҳ. (жоҳ — мансаб)

Неча лаванд олдида борча нажис,
(л. — ялқов, н. — ифлос)

Бирида не ақлу не идроку ҳис.
Эйки хароб этти такаббур сени,
Солди такаббурга тасаввур сени.
Арзи ҳунар бўлса йигитлар иши,
Қилса аён ўз ҳунарин ҳар киши!

ДОНИШМАНД МУАЛЛИМ

суюкли шогирдларига умрнинг баҳори ва кузю
булар орасидаги шиддатли фарқни ўқитади:
Эй, кузда яланғоч асирдек дийдираб турган дарахт,
сен эмасмидинг баҳорда гувва гуллаган яшил
мушакбоз!!

Сен эмасмидинг бебаҳо гулларингни
келди-кетди еллар йўлига шошилиб сочган!!
На тонг байроқ кўтарса сафга турдинг,
на жон ҳалак шомнинг ҳолидан хабар топдинг...
Йигитлик деган нодир инъомга
Шу бўлдимиз топган жавобинг!!

Кимки йигитликда сарафроздир, (с. — баланд, шод)
Буки бошин ерга қўяр оздир.
Андаки қилмоқ керак иш, қилмадим,
Иш қила олмас кунини билмадим.
Оҳки умр ўтди жаҳолат била,
Қолдим ўлум вақти хижолат била.
Вақт каму, йўл узуну май ачиғ,
Асру қатиг ҳол етибдур, қатиг... (а. — ғоят)

ИНТИЗОМ УЙИНИНГ МУБОРАК ТАБИАТЛИ ОҒАСИ

ақл эгасини ҳам, тийиқсиз ҳислар жиннисини ҳам,
куч эгасини ҳам, ҳуқуқли амалдорни ҳам огоҳ этади:
Қилма улус ирзу иёлига қасд, (и.и. — номус, оила)
Айлама эл жонию молиға қасд.

ЮРТИ БИЛАН ФАҲР ЭТУВЧИ БОҒБОН

ўз шаҳрининг гулларини шунча таърифлар:

Гуллари навъини не де — онча гул,
Онча не гўлки санайолгонча гул...
Саҳнида бир гул чиқориб бир йиғоч,
Ҳар гулининг атри бориб бир йиғоч...

АДОЛАТ МАРТАБАЛИ ҲАКАМ

белгилайди:
Шоҳлик мавқесининг юз қондаси бор,
шулардан биринчиси Адолат!
Адолат шоҳнинг кўнглига киргандан кейингина
эл ичига кира олади.

Шоҳ «Адолат!» деб бир айтса,
Элдан эллик акс-садо «Садоқат!» бўлади.
Шу биргинага амал этмак
диннинг юз қондасини бажаргандан афзал:
Буки эрур адлға андин баланд,
Диндоғи юз қондаи дил писанд.
Адл ила олам юзин обод қил,
Хулқ ила олам элини шод қил.

ХАЛҚПАРВАР СИЙМО хўрланган бир бечоранинг
арзи баёни чўзилиб кетганини айб билмайди, аксинча!
Узун арзни сабр билан тингламаган шоҳнинг ақли қисқа!
Барчани тенг тутининг қондаси бошқа,
яхши-ёмонга тенг қарашнинг маъноси бўлак!
Ўлган бировни қайғуриш
ўзгаларни ўлдириш ҳисобига бўлмасин!
Яхши-ёмонга чу тенг ўлди карам,
Бўлди ёмонга кўпу яхшиға кам.

БЕКОРЧИ МАШВАРАТ-МАЖЛИС, УЗУН ВАЪЗХОНЛИКЛАР ЕВИ

даврада баҳс, қарама-қаршилиқ кўзгалганини ёмон
демайди,
чўзилиб кетганини айблайдди.
Бундан элга не натижа деб ўйлайди.
Бўлма маълул, ўлса кенгашда талош,
Асру узун доғи керакмас кенгаш.

ОШКОРАЛИК, ЭРКИН ФИКРЛАШИШ ТАРАФДОРИ ШОХЛАРНИ ЎЗ ФИКРЛАРИГА ЭЛ ФИКРИНИ СОЛИШТИРИБ КЎРИБ,

сўнг ҳукм чиқаришга чақиради!
Акси бўлса, элнинг тилига, дилига, қўлига кишан
тушгани.

Одам битта ота-онанинг фарзанди,
лекин у умрида ўнлаб шоҳларни кўрар!!
Аммо шоҳ ҳам, фуқаро ҳам эл фарзанди-ку!!
Эл фарзанди бўлиш — элнинг орзуларини ўзига падар
қилиш!

Айлама ўз раъйинга кўл эътиқод,
Муътамад эл раъйидин иста кушод. (м. — ишонч)
Шаҳки раъйини кўп этти писанд,
Раъй кўрар эл тилига солди банд.

ДАВЛАТНИНГ, ЭЛНИНГ НАЗАРИДА БЎЛГАН КИШИ ЎЗ «МЕН»НИ НИМА ҚИЛИШИ КЕРАК!

Бошни кўтарса — кибрга дўнса,
эгса — хокисорликка кетса.
«Улчаки...» бўлгани дурустми!
Улчаки «мен-мен» демасам яхшироқ,
Яхшилар ўлсун бу ёмондин йироқ.

БУЮК «ИМКОН»ЛАР ЭГАСИ

иложсиз ҳам экан:
Давлат хизматида турган ижодкорнинг —
санъаткорнинг ҳолини ким сўрайди!!
Унинг имтиёзи имкон излашида экан, холос.
«Оҳ, менинг ҳолима юз қатла оҳ...»
Ҳамма ундан умид тилаб келади, ёрдам, адолат...
Илҳом қуши қўнмоғига қани тинчлик, ором, сукут!
Илҳом билан баравар арзчи ҳам эшик очса...
Айтурига чунки қўюлди кўнгул,
Айтмай ўн байт, тутилди кўнгул.
Ким, бор эди бошига кўп меҳнатим,
Йўқ эди бош қошиғали фурсатим.
Бирдам улус меҳнатидин ком йўқ,
Бир нафас эл жавридин ором йўқ.
Гўшаи хилват аро айлаб нишаст,
Таъбни қилсам эди фикратпараст...

ИХТИРОЛАР ОШУФТАСИ

бу ёлқинли ҳаяжонни қайдан олар!
Кўнглига илҳом дағдағасини,
бу буюк дostonларга ибтидони ким берди!
Шунча тирик рангни бир камалакка йиғган ким!
Ким бу чексиз изтиробларнинг куйчиси!
Хўш, анави тошбағирларнинг меъмори ким!
Кўздан юмалаган дурларнинг устаси-чи!
Бу дилкаш навоининг узилмаслиги недин!
Булар борини пайдо айлаган ишқ!
Бирин ул бирга шайдо айлаган ишқ!

ЮРТНИНГ КАТТАСИ

кичиклар дардидан ҳам йиғлай олади,
Боқий ғоялар таажжуб назардан тўғилган!

Каттада кичикни кўрган
кичикда каттани кўра билади.

Сен писандлисан:
бировлар дилидаги кичик дардни катта англайсан!
Сенинг катта дардинг бировлар учун гарчи нописанд!
Яъни, ҳар бир халқ жаҳонда ўз ҳақини билсин,
Шунингдек, ҳар бир фарзандини ҳам ҳимоя қилсин.
Сенинг борлигинг қаю кимга ёқмас,
лекин сени истовчи минглар бор!

Ки ҳар не оламда суғрода мавжуд.(с. — энг кичик)
Бори бу оламда куброда мавжуд...(к. — энг катта)
Яна бир буки ҳеч иш ҳодис ўлмас,
Бировгаким анга бир боис ўлмас.

ЖУРЪАТ ҚУШСОЛУВЧИСИ

бунча илҳомни, қудратни қайдин олди!!
Фақат яхши нијатданми!
Улуғ мударрани улкан ҳиммат тўғмайдими!
Ҳимматлилиқ бахтини ким берди!
Тоza лафz, тоza андоза, тоza назар, тоza виждон!
Ҳамма замонлардаги — ҳамма жойлардаги
қора кучларга
биргина оқ саҳифадан
музаффар ўқлар ота билиш шундан!
Ҳануз этмай қалам ёзмоқни одат,
Эшикдан кирди иқболу саодат!
Фалак янглиғ бийик ҳиммат бу бўлғай,
Қуёш янглиғ ариф нијат бу бўлғай.
Бийиклик келди ҳимматдин нишона,
Ки ҳимматсизни паст этди замона.

БАРЧА ЗАМОНЛАРНИНГ НОТИҒИ

тарихдан, барҳаёт юраклардан, бугундан
ўз янги сўзини — дадил сўзини топади:
Сўзнинг кузги олтин япроқдек ҳавода чиройли учиб,
ахиран ерга — ҳазон уюмига қўшилгани эмас,
ҳечса, хивичдек, ҳаво кесиб,
ўтга ташласалар ҳам чарсиллаб
ўчқунлар отгани чиройли!
Топилғай шояд андоғ бир неча сўз,
Сўз айтур элга ул ён тушмаган кўз.
Ани назм этки тарҳинг тоза бўлғай,
Улусқа майли беандоза бўлғай.
Агар тупроқ тутсанг бўлсун олту,
Оқизсанг қатраи хай дурри макнун.(х. — томчи тер)
(д. м. — ноёб дур)

УЛУҒ ХОНАДОННИНГ ПАДАРИ БУЗРУКВОРИ

ҳукмда қатъий:
Уйнинг тўшагига келажакда бошқалар оёқ қўймасин!
Юртинг гулшанини бегоналар босқилаб юрмасин!
Шу боис ўз хонадонингга ҳам, халқингга ҳам
тўп-тўп соғлом фарзандлар мерос қолдир!
Токи, келажакнинг — юртинг эгасиз қолмасин!
Хумда икки минг йил қолиб кетган дон
топиб экилганда
яна яшиллик кўкка бўй чўзди, бошоқ тугди...
Киши гар қилса минг йил подшолик,
Жаҳон мулкига айлаб каҳхудолик,
Чу тортар оқибат жами фанони,
Борур дам фаҳм этар бир дамча они:
Не чеккай кўкка бошин тождори,
Йўқ эрса бир дур андин ёдгори.
Бу ўтлуғдин эрур бағримда доғим
Қурутмасун дебон даврон ўчоғим.

БОЛАЖОНЛИ ОТА фарзандининг Фарҳоддек
етук-комил,

уйнинг қалқони, элнинг қўрғони бўлишини истар!

Бу боғда бегона дарахт йўқ.

Фарзандлар камоли — эл камоли!

Зийрак ва тadbиркор боғбон

ҳар бир ниҳолнинг холидин ҳар лаҳза хабардор;

унинг ҳар куртак, ҳар баргидаги ўзгариш —

боғнинг келажагидан бир хабардир:

Не ишким чарх этар изҳорин анинг,

Бурунроқ кўргузур осорин анинг.

Жаҳонда қолмади ул етмаган илм,

Билиб таҳқирини касб этмаган илм.

Демонким кўнгли поку ҳам кўзи пок,

Тили поку, сўзи поку, ўзи пок.

КАШФИЕТЧИЛАР ПИРИ ҳар бир фаслдан, —

унинг ранги ва ҳолатидан,

келиш тарзидан таъсирланиши, сирланиши бор!

Чунки ҳар юракда

бутрама баҳор, нағмасоз ёз, кўз ёрди куз, тош қотди қиш

фасллариға тегишли айрим хос калит бор.

Инсон гоҳ униси, гоҳ буниси билан сир очай деб
овунади.

Ҳайрат, умид хазинасини топади:

Ҳаво доғи булутдин кийди синжоб,

Булут доғи ҳавоға сочди симоб.

Қамар сарчашмаси ҳар тун тўнғуб муз,

Муз ўлғон қатрала гирдида юлдуз.

Муз айлаб ер юзин ойна оини,

Ғалат қилдим дегил, ойнаи чин.

САЛТАНАТ ЖОНКУЯРИ

икки нарсанинг ташвишини чекади:

фуқаронинг фикрини четлаб, зулмкорга амал берилса
ёки

ишбоши олим бўлсаю

жоҳиллар ундан зарра сесканмасалар...

Шоҳ — одамлар бошига мушкул масалалар қўювчи
эмас,

одамлар мушқулини осон қилувчидир.

Икки ҳолат кулгили:

китобнинг баҳосини билмайдиган шоҳ

олимлик даъвосини қилса;

Бирми-икки кишига ҳам иш буюролмайдиган олим —
тахтта интилса...

Билимлар олимнинг жаҳлини сезсин!

Золимлар шоҳнинг қаҳрини билсин!

Агар золимға йўқдир шоҳдин бок (б. — қўрқув)

Эрур ул хушдилу, мазлум ғамнок.

Не суд, ар илм аро фарди замондур,

Чу жаҳл аҳлиға биймидин амондур. (б. — хавф)

ДОНИШМАНД ҚАРИЯ огоҳ этади:

Табиат умрнинг ҳар фаслиға муайян вазифалар беради,

умр шу ҳикматлари туфайли қайтарилмасдир.

Не сўз, энг баланд шоҳлардаги меваларни

кучинг борида тепасиға чиқиб ейсан,

қариганингда қўлинг етган шоҳларни пайпаслайсан.

Умр пиллапояларига беписанд ҳар сайёи ҳаракат —
кулгили!

Ҳавас бўлса қариға навжувонлиқ,

Хижолат зоҳир айлар саргиронлиқ. (с. — гангиш)

МУНОСИБ ВОРИСЛАР ТАРБИЯЛАГАН ОТА учун

васият —

фарзандга отанинг умр охирида айтадиган сўзи эмас!

Бу — отанинг унга ўзи кўргузган

умр намунаси, ҳаёт тажрибаси.

Ниҳол битта париваришинга,

ўн япроғи ўсиб, жавоб берса, не бахт!!

Атоким сен каби фарзанди бўлғай.

Ҳаёти нахлининг пайванди бўлғай,

Улум вақти етишгач ғам егайму,

Агарчи ўлса ҳам ўлдум дегайму?!

САХОВАТЛИ ЮРАК саҳо тарқатиши оқибатида

сўнадими! Йўқ!

Олов — учқун сочгани сайин порлоқ тортади —

сачраб куйган ҳар бир учқун ўрнида

ёнишга янги нуқта очилади, имкон пайдо бўлади.

Уткир кўз алдамайди — ўтмас идрок алдайди.

Кичикларга кичикдир умр асоси,

Улуғларга улуғроқдир қиёси.

ҲИКМАТ ХАЗИНАБОНИ

ўз фарзандини ҳаёт ва тарих ғаройиботларидан огоҳ
этади,

лекин асло қўрқутиб,

интилиш, фикр, хаёл, йўлини ёпиб қўймайди.

Бахтли отанинг умри

яхши фарзанди ила элда обрўли, давомли.

Лекин ота бу эски сандиқнинг

ҳам умид, ҳам таҳлика манбаи эканлигини айтсин:

— Ки бу сандуқ сиррин кимса билмас,

Калиди йўқтурур, қулфи очилмас.

Ани кўрдунг, билурнинг фикридин кеч,

Ки биз ҳам кўрдук, аммо билмадук ҳеч.

Деди: — Ҳар ишки қилмиш одамизод,

Тафаккур бирла билмиш одамизод.

Олиб бошим, демай обод ила чўл,

Ҳам ул мақсад сари тутқумдурур йўл.

НАСИҲАТГУЙ ОДАМ қисқа ва рубоий сўз айтса,

ҳамма замонларда эъзозлани!

Теграсида одил маслаҳатчилари бўлганлар —

ўлим қаршисида ҳам сўнги бир илинжи бор

кишилардир!

Маслаҳат беришдан чекинган билимли одам —

ғаразли одам.

Биттанинг ёки мингтанинг нафи учун қилинадиган

насиҳат бор.

Ундовчи насиҳат, қайтарувчи насиҳат,

билиб-билмай, вақти-бевақт қилинган «насиҳат»...

Одамиға қараб,

фойдасини ўйлаб қилинган насиҳатлар бор...

Нечук билмай дегай сўз аҳли ҳикмат,

Хусусан сўрса они аҳли давлат.

Кўнгул дардиға дармондур насиҳат

Қилоли улча имкондур насиҳат.

МИНГ ХИЛ БОСҚИННИ КЎРГАН САЙЕҲ

босқинчиларнинг ҳамма тоифасидан нафратланади!

Жаъми эзилган халқлар нафрати уларга бўлсин!

Барчасининг қуёши зангласин, дарёси чирисин!

Бир юртга бошқа юртнинг қўшини, одамлари

фақат офатдан халос этишгагина кирсин!

Унга ёрдам бериб қайтиб чиқиб кетсин!

Ерини қўлидан чиқармай еб ётиш у ёқда турсин,

миллатнинг тили, дини,

одатлари, кўнглини бузиш ҳам босқинчиликдир!

Битта одамнинг эрки деб неча халқлар курашаётган

пайтда,

асоратда қолган кичик бир халқни кўра-била туриб,
жим қолиш — жиноятдир ёки жиноятчиларга
шерикликдир!

Искандар юришларидан ибрат олсинлар:

Эмас эрди мамолик фатҳи мақсуд, (м. — мамлакат)
Эрур эрди маҳолик фатҳи мақсуд.
(м. — офатли жойлар)

ЯНГИЛАНИШ ТАШАББУСКОРИ

уз руҳини янгилашдан тинмайди.

Чунки бу машғулотдан тинмоқ — орзудан, ҳаётдан
воз кечмак!

Янгиланиш — атрофга ўзгача боқишдан,
муддао йўлини қайта кўздан кечиришдан бошланар.
Ҳар бир нарсани

эътироз, шубҳа, инкор

элагидан ўтказиб олмоқ ҳам зарар қилмас!

Утгувчи йилнинг устига қиш бекорга оқ ёпмас!

Фалакда кун билан тун тенглашган кунни

халқимиз Наврўз деб бежиз байрам қиладими!

Яна Фарҳод кийди иш либосин,

Бошида тоза айлаб муддаосин.

ТАБИАТ ВА МУҲИТ СОАТСОЗИ билади:

олам ҳаракатида бежиз ва бевазифа нарса, унсур
йўқ.

Тириклик соати тўхтамаслиги учун
инсон бу улуг ҳаракатни идрок ва ҳурмат этмоғи
керак!

Ҳатто қоронғу ғордаги ёқимсиз ўргумчак ҳам

балки, осмонданми-ерданми

яқинлашиб келаётган ҳодисанинг

хабарчиси бўлиб чиқиши мумкин-ку!

Лекин бошқа бир ғорда

ўзини арбоб-аллома санаган бир ўргумчак

шогирдларини, пашшалардек,

яхшилиқ дастурхонини хира қилишга ундайди...

Бўлуб ғорида ҳар дун анкабути, (д. — паст, нокас)

Бир устурлоби гардун анкабути.

БАРЧА ЗАМОНЛАРНИНГ СУҚРОТИ

ўтган барча замонларда ўз устозлари,

келар замонларда шогирдлари борлигини сезади,

Дил учун Адолат қайғусидан ўткир қайғу,

Ҳаёл учун Адолат фикридин юксакроқ парвоз,

Умр учун Адолат жангидан кўра улуг маъно борми!

Адолат излаб келдингми, хуш келибсан бу уйга!

Модомики, бугун умрнинг бир куни ўтди.

Бу кун Адолат излаганларга қийин бўлмаяптими!

Муни билким, жаҳон фонийдур асру,

Ҳақиқат аҳли зиндонидур асру.

Сафо келтурдингу хуш келдинг охир,

Қоронғу уйни равшан қилдинг охир.

ИШНИНГ КЎЗИНИ, ВАҚТНИНГ СИРИНИ БИЛГАН МУЪЖИЗАКОР

Гоҳ Вақтдан, Замондан илгари кетади,

Гоҳ даврдан ҳам юксала олади,

Қани барча гўзалликлар

ўзларини ҳимоя қилабилсалар!

На боши ва на охири кўринадиган

омуш билан банд бечораларни кўриб, индамай кета
олмайди у!

Юрагида нидо, исён портлайди!

На қувонч, на умид, на илҳом берадиган меҳнатни

эътирозсиз қабул қилаберувчи кимса қулдир!

Шундан иш буюрувчи унга ҳарна зулм қилишга майлли.

Ҳақиқатдан хабарсиз кимсалар,

риё лўқмасидан «қорин тўқ» —

сўксиз ҳам ўксиз

кун кўраберадилар.

Аммо безовта қалб буларнинг аҳволига чидай
олмайди:

Бу меҳнатким чекарсиз, розин айтинг,

Ҳам ул анжом ила оғозни айтинг,

Ки невчундир бу ранжу ибтидонгиз,

Қачондидур фалақдин бу балонгиз?!

Кўруб сизни тутун бошимға ошти,

Тутун неким, ичимға ўт тутошти...

ИШҚ МАЪБУДИГА ТОПИНГУВЧИ

Ошиқларни ишқ ўтини ҳимоя этишга чорлайди!

Ошиқ юрак — бехос яшин теккан ғарам эмас.

Довдир шамол уни ҳар ён сочмасин!

Бу оловни бутун олам кўриши шарт эмас.

Унинг ёлқини севиқлингнинг юрагига тушса бас!

Энди бу ўтни икковлон ҳимоя этинг!

Севгилингни ўйлашдан ортиқ ўй,

Уни ишташдан ортиқ истак борми!

Бу дардлардан хабарсиз киши саводлими!!

Аммо бир томоннинг жунунлиғи

иккинчи тарафга зиён еткимасин!

Ки эй фарзанд, бирдам тут ўзунгни,

Даме асра кўнгул бирла кўзунгни.

Сени девоналиғ гар қилса мағлуб.

Пари пайкар бўлур эл ичра маҳжуб. (м.— уятлиғ)

Ўзунгни асра бирдам, бўлма ғойиб,

Ки даҳр аҳли тилаб топмас маойиб. (м.— айблар)

ҚИЗЛАР МАЖЛИСИНИ ОБОД ЭТГАН ШОИР

қизларнинг ўн хислатини мақтайди,

Шу мартабанинг барча қизларда бўлишини орзу

қилади:

Мана ўрта асрдаёқ қизларимиз учун

АМАЛ ҚИЛГАН талаб, ҳуқуқ, қоида!

Бири ашъор баҳри ичра ғаввос,

Бири адвор даври ичра раққос. (а.— мусиқа илми)

Бири мантиқ русумида рақамкаш,

Бири ҳайъат руқумиға қаламкаш. (х.— астрономия)

Бирининг шеваси илми ҳақойиқ,

Балоғатда бири айтиб дақойиқ.

(д.— нозик маънолар)

Бири тарихдан сўз айтиб фасона,

Бири ҳикмат фани ичра яғона.

Ҳисоб ичра бирининг зиҳни бориб,

Муаммода бириси от чиқориб.

МУҲАББАТ ДОСТОНИ ПАҲЛАВони

ўз қадрини билади.

Севги — миллий туйғу, минг ранг туйғу,

чин ошиқ бу хислатларини оёқости қилдирмайди,

Ўзи ҳақида фикрлар ўзгарганида ҳам ўзи ўзгармайди,

Чунки камолот мукаммал ўзликдир,

қозонилган, эришилган ўзликдир,

У ўз суратини инсонлар кўзига ўз ҳаракатлари билан

чизади.

Бу акс, бу инъикос ибратли, таъсирли!

Сўзидан зоҳир асрори илоҳий,

Жамолидин аён анвори шохий.

Хирад деҳқони мундоғ нуқтаи дер:

«Ки дона сочқоли яхши керак ер!»

ВАФО ДОСТОНЛАРИ МУАЛЛИФИ

севгида Вафони

нафақат ишқнинг, инсонийликнинг ҳам тожи деб

билар!

Бу хислат қизлар юрагида нечук!
Ишқ аллақачон ҳоким юракка
Ўзга бировдан совчи келса...
Хисравнинг совчилари ҳақда Бону Ширинга айтди!
Ул шўрлик қизнинг тушган аҳволи ва ногоҳ кўтарилган
мавқеи:
(Фарҳоднинг уни хаёл қилишдан ўзга илинжи йўқ
пайтда!)

«Бошимга тиғи ғам сурсанг не бўлғай,
Бу сўз дегунча ўлтурсанг не бўлғай?!
Манга не ёру не ошиқ ҳавасдир,
Агар мен одам ўлсам ушбу басдур!»

ИШҚ ЭЛИНИНГ ШОҲИ ҳукм чиқаради:
Ишқ гавҳарининг ўрни фақат юрак тожида!
Шоҳлик тожи бу гавҳарга мартаба бўлолмайди!
Қўшин йиғиб қўл етмас қўрғонга ҳамла қилиш қайда,
олий хислатли бир барнонинг юрагини
ёлғиз забт этмак қайда!
Фалак ерга ошиқ бўлди —
камалакдан кўприк қурди!
Ичиб май, салтанат илмай кўзумга,
Қилай зулм, элга қилғунча, ўзумга!
Керак ишқ аҳли қўл бўлмоқ бу сўзга:
«Ки шаҳлик ўзгадур, ошиқлик ўзга!»

ШОҲЛАР СИЕСАТИНИНГ НАЙРАНГЛАРИДАН ХАБАРДОР ШОИР

Хисрав монанд шоҳларни зорланиб фош этади:
бир халқнинг ер-мулкани минг зулм, фитна-алдов,
куч ва қурол билан босиб олиб, топтайдилар,
Энди бу босқинчилар ўзларини азиз туттиларини,
тили, тарихи, маданиятини ҳурмат қилишларини талаб
ҳам қиладилар!
Ўлжасини еб бўлгач, ерга ағнаб,
(ҳазми яхшилаш учун!)
ув чекувчи йиртқичлар ҳали ҳам бор!
Бу золим энди ўзини ошиқи бечора, ғамхор қилиб
кўрсатса-чи!
Жафо майдониға ҳардам суриб от,
Киши андин нечук қилғай мубоҳот?! (м.— фахрланиш)
Қилиб эл мулки ичра қатлу торож,
Олай деб мулк элидин тахт ила тож,
Шикастиға ситам ёйин қурарсен,
Эшиттим, ишқ лопин ҳам урарсен!

САЛТАНАТ ВАЗИРИ шоҳдин доим одиллик тилайди.
Адолат мезонини кеча-кундуз ишлатмоқни талаб этади.
Чунки бутун халқнинг ихтиёри бир одамнинг қўлида-ку!
Шоҳ бир ҳаракат билан мингнинг тақдирини ўзича
ечеди!

Тағин буни у адолат деб кеккайса-чи!!
Айбсиз айбдорларнинг ғамини ким ейди бу дунёда!!
Шоҳ адолатасос интизомни қаттиқ тутсин!
Шоҳ ёлғон ҳукм чиқаришдан қўрқсин —
Елғончилар эса шоҳнинг адолатидан!
Ғазаб тиғин чиқорса подшоҳлар,
Улуғ мужримча бордир бегуноҳлар.

ҲАҚДОНИЙ ОШИҚ фарҳод қудратига, мажнун
озодлигига эришади.
У тузумлар, таъқибкорлар устидан,
бир фасл бўлса-да, юксала олгани учун озод!
Табиат фарзандлигини тарк этган киши
тузум, жамият фарзанди ҳам бўлолмайди!
Чунки ошиқларда тонгга, қуёшга
бевосита муножот этиш ҳуқуқи, бор!
Муҳаббат — одамга руҳий нафосат,

шахсий камолот йўлида
хизмат қилиш учун биринчи чақирик қоғози!
Эй ишқ, оламни янгила,
одамни янгила!
Совуқ оҳимни билуртиб дамингдин,
Кўзум ёшини англаб шабнамнингдин!
Менингдек бўлмасанг қайғу ичинда,
Недин гаҳ ўтдасен, гаҳ сув ичинда?!

ҲИЖРОН ИЗТИРОБУ НАШЪАСИДАН ОЗУРДА ЖОН
ёрини тусаб, хаёли оламнинг жаъми —
олис-яқин гўзал, сирли нуқталарига югуради.
Ҳар бир сайёрага суюқлиси расмини чизади.
Маъшуқаси ҳам худди шу кўйда эканидан беҳабар!
Чинакам ошиқлар бир-бирларига ёзган
хатларнинг мазмунлари доим бир хил!
Неча минг йил қилиб сайр, эмди толдинг,
Ва ё бахтим киби уйқуға қолдинг?!
Қуёшингни қуёшимдек ёшурдинг,
Манга ҳижрон тунин ҳаддин ошурдинг.

ДҶСТ, ҲАМДАМ КИШИ дўстини йўлда ташлаб
кетмайди,
Бир оғочга болта тегса, ёнидагиси титрайди.
Дўст бегоналик сифатларини зоҳир эта бошласа,
таъжуб билан ҳайқирмайдиларми!
Қўллар энди бир-бирига узатилди.
Қўллар энди бир-бирига тегар пайти
«дўст» биргина лаҳза четга — бошқа нимагадир
чалғиди...
«Қўлқоп» билан «кўришилди!»
Рафиқу ёрлик мундоқ бўлурми?!
Амонатдорлик мундоқ бўлурми?!

ЎЗ ТАҚДИРИ НОМИГА НОМА ЕЗГАН **ФАРҲОД**
ногаҳонда суюқлисидан йўқлов хатини олди!
Аёл зотидан хат олмоқ —
не бахт эркак учун!
Аёл мактуби!
Севғувчи дилдор юраги!
Нечоғлик эркалик, шафиқлик!
Нечоғлик вафо, фидойилик!
Аёлнинг шундай бир хатини ўқиш учунгина
Оламга келсанг арзир!
Оламни саводхон қилсанг арзир!
Дунё пойтахтларида
аёлнинг ишқ мактубига ҳайкал қўйинг!
«...Не бўлғай эрди чархи зулмпеша
Мени сендин жудо қилмай ҳамеша,
Хироминг чоғи йўлдош ўлсам эрди,
Сукунинг вақти қўлдош ўлсам эрди.
Аёғ сунсанг бўлуб ғамдин харошинг,
Мудом ўлса эди қўйнулда бошинг.
Қўруб хору хас ўрнунда, ниҳоний —
Сочим бирла супурсам эрди они.
Юзунгни олмасом эрди энгимдин,
Аритсам эрди ашқингни энгимдин...»

ФИРИБ, ФИТНА, АЛДОВ ЎЛДИРГАН **ҚАҲРАМОН**
ўз қаршисида ночорсиниб турган зол кампир қиссасини
эшитди.
Бу муждада бир ёлғонни ҳам сезди.
Бу — оламни бошқариб турган ёлғоннинг
битта шахобчаси эканини ҳам туйди...
Лекин гап — севгилисининг ўлими устида эди-да!
«Ширин» деган сўз билан «Ўлди!» деган сўз ёнма-ён
эшилди!!
Энди «Фарҳод» деган сўз ёнида

**«Тирик!» деган сўз эшитилиши унга ор!
Дунёдаги жаъми ҳасадгўй, ғаразгўй, бузғунчиларга
Фарҳод қарғиши тегсин!**

«Ғараз гар жон эди, олдинг, ано ҳой,
Улук тандин не истарсен яна, ҳой?!»
Кўнгул қонин ичардин тўйғил эмди,
Мени ўз меҳнатимға қўйғил эмди...»

**МАХЛУҚОТ ДУНЕСИДАН ХАБАРДОР,
Фарҳоддек кучли зот ҳам улардан ёрдам тилайди.
Улар Фарҳод ўлимида одамдек мотам тутиб ув
чекадилар.**

**Қувлик, қасдликдан йироқ бу махлуқлар йиғиси
бахил, қадр билмас тирик «одам»ларга гўё сабоқ!
Моҳир тарбиячилар сабоқ учун
махлуқот дунёсидан ҳам мисол топа оладилар!**

«Вафо бирла муҳаммар хилқатингиз,
Мураккаб меҳр бирла тийнатингиз.
Нифоқу ғадрдин табъингиз озод,
Йўқ ул янглиғки хайли одамизод...»

**ЮРАГИ ТОЗА СИЙМО инсон юрагини
тун қоронғусидан кичрайиб,
базўр омон чиққан шабнам донасига менгзатади.
Қийинчилик бу билан тугамайди — энди бошланади.
Юрак шабнами қуёш қаршисига чиққани сайин,
нурни ўзида кўп акс этказгани сайин... ҳалок бўлади!
Қора саҳнани кичик бир шам нечук ёритсин!
Даврон қоронғуси қаршисигаги инсон юраги, тақдиринг
шу!**

Кишининг неча кўпрак гавҳари пок,
Анинг бедодидан кўпрак аламон.

**ҚАЙТАР ДУНЁ ҲАЙИЛАРИНИ КЎРГАН АЛЛОМА
билади:**

Хисрав Фарҳодни саргардонликда ўлдирди,
Фарҳод юрагини жунбушга солган ишқ исёни,
афсус, Хисравга қарши қўзғолонга айланмади.
Балки у шунинг учун буюқдир,
балки шу боис уни даврон беписанд ҳалок этди.
Хисравни сўнғроқ ўз ўғли ўлдирди:
балки қисмат Фарҳоднинг қони учун шундоқ хун талаб
қилганмиди!

Лекин ким нима учун ўлди!!
Шириннинг ўлими-чи!

Уч салтанат бошида фожеа!
Балони Хисрав бошлади!
Ё муҳаббат учун доим жазо тайёр этиб турган
қора кучлар борми фалакда!!
Бировғаким бировдин етти офот,
Ҳамонким қатигроғдир мукофот.
Ситамдин бас иликни чекмак авло,
Вафоу меҳр тухмин экмак авло.

ФОЖЕ МУҲАББАТ ШОҲИДИ хабар қиладики,
Фарҳоднинг ўлимини эшитгач,
Ширин унинг жасадини ўз қасрига олди.
Фарҳоднинг боши узра ўлтириб,
эрка кулимсиб, унинг қўлларини силади:
«Бу қандай уйқуки,

Бошига Қуёши келса ҳам уйғонмас!»
Ширин ўзига ҳам шундай илоҳий уйқунни орзу қилади...
Ва, Қуёш, мана, унинг бошига неча-неча минг бор
тикка келди, ҳамон у уйқуда...
Қўюбон рўй баррў, дўш-бардўш,
Бўлуб ўз бедили бирда ҳамоғуш,
Кўнгулдин шуълалик оҳе чиқорди,
Кўзи ҳамхобадек уйқуға борди.

Не уйқу, кимса ондин қонмас уйқу,
Қиёматға дегин, уйғонмас уйқу.
Бу бўлса уйқу, уйғонмоқ не яъни,
Мунингдек уйқудин қонмоқ не яъни!

ДИЕНАТПАНОҲ АМИР

олиму уламолар суҳбатини соғинади!
Хуросон ва Мовароуннахрнинг йирик давлат арбоби!
Ҳар лаҳзада неча эл била савол-жавоб!
Дабдаба, қудрат, шон, ҳукмфармолик —
бари унинг хизматида ҳозир нозир.

Лекин кўнгул... Лекин кўнгул...
Ўзга сирли оламларга очиладиган ул кичик эшик қани!..
Фақирлар учун катта дарвоза қани!
Муттасил юксалишга зина қани!!

Бировким қилса олимларға таъзим,
Қилур гўёки пайғамбарға таъзим.
Эрурсен шоҳ — агар огоҳсен сен,
Агар огоҳсен сен — шоҳ сен.

ТАРИХНИ ТЎҒРИ ТАҲЛИЛ ЭТУВЧИ яхши билади:
Миллат тақдирида шахслар нечук хизмат этади!

Адолатли шоҳ тахтга ўзини эмас,
Халқни, Ватани тақдирини кўтаради!
Энди уни эл ўз кўкрагида юксак кўтаради!

Асли, бу — доно шоҳларнинг қисмати:

Темурхон наслидин султон Улуғбек
Ки олам кўрмади султон анингдек,

Анинг абнойи жинси бўлди барбод,
(а. ж.— қариндошлари)

Ки давр аҳли биринин айламас ёд.
Валек ул, илм сори топти чун даст,
Кўзи олинда бўлди осмон паст.

ДАВРЛАР ВА ҲУКМДОРЛАР ШАЖАРАЧИСИ битади:
ҳар халқ, ҳар миллат ўз тарихини ўзи ёзсин!

Бу — унинг Адолатномаси бўлсин!
Тарихи — миллатнинг гувоҳномаси.

Унга ҳар кимнинг янғидан исм қўйишга ҳақи йўқ!

Уни ҳар босқинчи, ҳар янги шоҳнинг
ўзига қулайлаб қайта ёздиришга не ҳадди бор!!

Ўз тарихидан, ундаги катта-кичик шахслар
тажрибасидан

замон хабардор, ибратдор бўлсин:

Қаю зулм айлади, қай бир адолат,
Не ишга айлади ҳар бир далолат?!

Не ишдин мамлакат обод бўлди,
Қаю ишдин улус барбод бўлди?!

Недин топди мамолик истиқомат,
Не ишдин элга юзланди саломат?!

ТИНЧ ИЖОД ИМКОННИ АХТАРГАН ШОИР
керак-нокерак ташвишларидан халос бўлишни орзу
этар!

Деҳқон бир парча ерига дон тикиб
атрофни деворбанд этади,

қушлардан қўриқчи ясади,
гармселлар иҳотасини қилади.

Шоир... ўзини иҳота этадиган муҳитни...
қаламига капалак ҳам халал бермайдиган сокинлики...

Ҳазо учқунларини чарс-чурс ўзига йиғиб
фалакни кезаётган Ер овозин эшитишни...

Ҳолиликни истайди, тусайди, сўрайди...
Шоҳ эса гоҳ-гоҳ унинг хабарини тутса,
рағбат гулларини йўллаб-қўллаб турса...

Фароғат кунжида бир гўша тутсам,
Мени эл, мен доғи элни унутсам,

Бори ашғолдин шаҳ тутса маъзур,

Ки бўлсам сўз демоқ шуғлиға маъмур.
Яна шоҳ илтифоти бўлса гаҳ-гаҳ,
Ки бўлса назм ё нозимдин огоҳ.
Сўзумға гаҳ бериб ислоҳдин зеб,
Гаҳи инъоми этса сўзга тарғиб...

УЛУҒ МУДДАОЛИ ЮРАККА ОФАРИН!

Элининг асл фарзандлари ўқийди бу достонини!
Бири ўз санъатини осмон этади!
Бири илми билан башар идрокини чархлайди!
Бири ҳунар билан қор ипагида гуллар тирилтиради!
Бири ер фанининг отаси бўлади:
тўрт фаслнинг сирларини кафтидан ўқийди!
Бири тарихи, она тилини, сўзини оламшумул этади!
Халқнинг боқийлигига буюк асос эмасми бу китоб!!
Фақат ўқисалар,
Тадбиқ этсалар,
бир-бирини қўлласалар, бас!
Уғлон! Қўлингда на қутлуғ ҳужжат бу!
Ўқи ҳар ҳарфини баралла!
Агар бир қавм, юз, йўқса мингдир,
Муайян турк улуси худ менингдир.
Олибмен тахти фармонимға осон,
Черик тикмай Хитодин то Хуросон.
Кўнгул бермиш сўзумға турк жон ҳам,
Не ёлғуз турк балким туркмон ҳам.
Не мулк ираки бир фармон йибордим,
Анинг забтиға бир девон йибордим.

АБАДИЙ ДВИГАТЕЛЬ ИЖОДКОРИ!

Мангулик тоғининг тубиди очилди бу булоқ!
Уни Алишер Навоий қаҳрамонлари очди!
Ўзи — мироб, муннажим, мутасадди!
Ўздан олдин ўтган буюк устозлар башорати билан!
Яссавий, Лутфий, Саккокий, шунингдек,
халқ бахшилари чизмалари асосида!
Бу чашмалар қуримаслигига сабаб
тоғларнинг юксаклиги эмас,
бу оби ҳаётга ташналарнинг кўплиги,
интилишларнинг абадийлиги!
Тил! Халқ руҳининг гўзаллигини асровчи тилсим!
Юракдан чиқаётган сирли эҳтиросларни,
орзуларни олам боғларида моддийлаштирувчи
мўъжиза!
Овоздан, ҳаводан ўйиб олинган мусиқа.
Эй она тилимиз!
Айтиб совумас тарона сен-сен,
Олиб қуримас хизона сен-сен.
Олам эли зарра йиғса жовид,
Нурини кам айлағайму хуршид?!

ЗИЙРАК МУАЛЛИМ БОЛА ТУҒИЛГАНДАНОҚ УНГА СИФАТ БЕРАОЛАДИ,

тақдирини кўра олади, лойиқ билим ҳам ўргата олади.
Гўдак маҳалиёқ мажнуннинг ўтга пинҳон майли бор эди:
у туғилишиданоқ ишқ лолазори алангасига тушган!
Йўқ, йўқ, унинг ҳомиласи —
олов лолазоридан пайдо бўлган!
Унинг танасида, руҳида, кўзи ва сўзида
шарор кўринмаса, демак, ҳаётдан кета бошлагани!
Шу олов уни ҳижрон саҳросида ёндирди,
бугун ҳам саҳролар олови — Мажнундан мерос!
Ўт кўрсаки майл этиб ниҳони,
Ишқ ўти тасаввур айлаб они.
Мадҳ ичраки тортибон фиғонлар, (м.— бешик)
Афғонида дарддин нишонлар.

ҚОБИЛИЯТЛИ БОЛАЛАРНИ ТОПИБ ТАРБИЯЛОВЧИ
юлдузи равшан ўғил-қизларни
айрим-айрим, даста-даста ўқитиш тарафдори.
Лолага эътибор ёзда керак. Атиргулга баҳорда!
Барча гулларни гулдисапарга қўшиб кузда имтиҳон
қилиш мумкинми!
Ҳар бир ўқитувчи ўз «Қуш тили»сини ато этсин
ўқувчиларига!
Ўқувчилари халқ хизматиға
албат етишишиға кафолат берсин!
Бутун жамият хабардор турсин мактаб ҳолидан!
Таълимиға белни чуст қилди, (ч.— маҳкам)
Не ул деди бу дуруст қилди.
Оз вақтда айлади замона
Они бори илм аро ягона.

ДОНО ТАБИБ КИШИ ТАБИАТИНИ ТЕЗ ЎҚИБ ИЛҒАЙДИ, Муолижани шунга қараб белгилайди.

Аммо ҳар киши доим мизожини,
ўзини билганиға не етсин!
Ҳамма бало одам, кўпинча,
ўзи нимани хоҳлаётганини билмаётганлигиде!
Ҳаётда ўзининг нимаға вакил ва масъул эканини
билмовчилар —
жамиятнинг хасталиги!
Ким бўлса табиати муолиж,
Жисмидин этар маразни хориж.
Заъф ичра табиат ўлса мушфиқ,
Беҳроқки туман табиби ҳозиқ. (б.— яхшироқ)

ИШҚ БЕДОР ЭТГАН КИШИ ЎЗ ҲОЛИДАН ЎЗИ ХАБАРДОР! Шу боис ошиқни эл оқлайди.

Ишқ инсонни ўсмирликдан йигитликка учириб чиқувчи
қанот!
Ишқ — инсоннинг ҳамма қушларнинг қанотларини
ўзида бир-бир синаб кўриши!
Ишқ — юракда тўрт фаслнинг тез суврат билан бирдан
ўтиши.
Ишқ бор жойға ғафлат йўлайолмайди.
Одам юрагига бошқа муддаолар ҳам
Ишқ каби аниқ тугён ила кирса эди!
Дейлик, элиға муҳаббат, тилиға, барча халқларға...
Олий туйғулар кучсизлана бошлаган жойда
ғафлат куч олабошлар!
Беишқ улусқа ком уйғу,
Ишқ аҳлиғадуру ҳаром уйғу.

БЕВАФО ДУНЕНИНГ ҒАРИБИ

ўз ишқидан ортиқ эътиқод кўрмас,
Ўз севгилисидан севикик гўзални илғамас.
Ишқ кулки бўлган жойда
вафоға бир қафт ер топиларми!
Лекин бу ғарибликлар
ошиқни ўз йўлидан қолдирарми!
Жаҳон шоҳлари бирлашганларида ҳам
ҳосил қилолмайдиган тортиқ
ошиқнинг юрагида-ку!!
Дерлар менга: «Ишқни унутғил,
Лайли ғамидин канора тутғил!»
Кўнглум ғам ила тўқ айла, ё раб,
Ишқ ичра мени йўқ айла, ё раб!
Лайли ишқин танимда жон қил,
Лайли шавқин рангимда қон қил. (р.— томир)
Дардимға ҳаёлини табиб эт,
Жонимға висолини насиб эт!

ОЙНАЙИ ЖАҲОННАМОНИНГ СИРИДАН ВОҚИФ ЗОТ
бу ойна фақат тўғрилиқ нурларини қабул этишини айтади.

Ошиқнинг юраги ойнайи жаҳоннамо демак!

Бир кишининг кўнгли деб
минг киши қурбон этилишини
қайси бир ошиқ буюра олур!!

Ҳайлининг отаси қизини Навфал қўлига тушмасин деб
ўлдиришга бел боғлаган тонг чоғи...

Мажнун Лайлини туш кўради.

Лайли Мажнунни отасининг аҳдидан (тушида) хабардор қилади.

Мажнун оҳ тортиб дўсти Навфални кераксиз савашдан тўхтатади:

XX аср жаҳонгирлари ҳам
оз-моз ошиқ бўлсалар эди...

— Кин ёйин илиқдин айлагил йўқ,
Ким, жонима тегмагай менинг ўқ!

**ТУШКУНЛИК ДАМЛАРИДА ҲАМ НОУМИД
БЎЛМАГАН ЖОН!**

Қийинчилик олдида бош эгиб туришининг
ёв олдида бош эгишдан фарқи борми!!

Ҳар ерда ҳам иш илм билан битавермас!

Журъат, совуққонлик, хаёл, сабр каби
юзлаб сифатлар нега берилган битта юракка!!

Борди эса ихтиёр илиқдин,
Очилмас иш ул замон билиқдин.

Журатдин эрур нишот қилмоқ, (н.— шодланмоқ)
Лекин керак эҳтиёт қилмоқ.

ИШҚИЙ МАКТУБЛАР МИРЗАСИ

ўзи ёзганидан ҳам нафисроқ,

ўзи кутгандан ҳам интизорроқ мактуб олса,
ундаги ҳар сўз изтиробдан, ҳар жумла доноликдан,

ҳар урғу соғинчдан, ҳар оҳанг садоқатдан,
ҳар маъно умр югуриклигидан хабар берса,

ва у шундай бошланса,
давомини ўқиб ўтиришга куч-қуввати етармиди:

«Эй ишқ ўтида хасим нечуксен,

Эй бедилу бекасим нечуксен?

Ҳолинг недурур фироқим ичра,

Фикринг недур иштиёқим ичра?..»

КАМТАРЛАР ПИРИ

ишқ ва илҳом дағдағасидан бенасиб ва ҳолий,
ичи ғовак кибру ҳавони ёмонлайди.

Бекорчи кибрни фақат илм ва чидам енга олади.

Лекин барибир, гуллар ичра раънонинг ҳавосига,
қушлар ичра товус таманносига,

боғда сарвнинг қадди аълосига
нима етсин!

Шундоқ «кибр»лар эмасми

бизнинг-да кўнглимизни ўстирган!

Ҳақиқий ошиқ мағрурликка мойил!

Лекин бу кибр кўтаринкилиги эмас!

У ҳар лаҳзада ногаҳоний хатоликни кечира олади,

ўзи ҳам нокомиллиги авфини сўрашдан қўрқмайди.

Иккинчидек ҳам, тушининг ҳам оғирлиги

барибир зиналарга тушади-да...

Ҳавфойи жунунға мубталомен,

Боштин-аёғимгача хатомен.

Юз йил киши умр агар тилар, бил,

Ким сабр керакдир анга минг йил.

Ким, этса минора учи воя,

Бирдур чиқару тушарда поя.

МЕҲРИБОН ПАДАР!

Барча оталар ҳам сендек болажонлими!

Фарзандининг ҳар қилиғи, ҳар саъйи қадамидан
огоҳми!

Эслаймиз: огоҳсен — шоҳсен!

Демак, хабардорсен — падарсен!

Бола тарбиясида ҳеч бир майда иш борми!

Бугун, майда деб, болага сингдирилмаган кичик бир
хислат

унинг юрагидаги бошқа яхши хислатларни ҳам
рағбатсиз қолдирмайдими!!

Куюнчак падар фарзандни ҳар тонг кузатади:

То илми адабни ком қилдинг,
Мақтаб тарафи хиром қилдинг,

Ким фазлу камол ёринг ўлғай,

Илму ҳунар ихтиёринг ўлғай.

ВИСОЛ ДОСТОНИНИНГ МУАЛЛИФИ

Лайли ва Мажнун бир-бирларига етишган оқшомни
беҳад тўлқинланиб чизади.

Бу афсонавий висол оддий қум тўшаги устида содир
бўлди!

Бу — иккалови учун тирикликдаги охирги висол!

Иккалови ҳам энди олов девона!

Урталарида ҳалал берар ҳеч не йўқ!

Бўёғи етишиш, эришиш, бириккиш... Аммо:

Алвон қуёш тун бағрини ёриб кирса...

чўғ сувга ботса...

бу васл оқшоми тугашини билар эдилар...

Ул шом юз илча гар ҳавасдур,

Чун субҳ дам урди бир нафасдур.

ВУЖУД ИСЕНЛАРИ ВА ЕНИШЛАРИНИНГ ТАБИБИ

муолижасини хушбўй гиёҳлардан бошлайди:

Рух ҳавосини янгиртади.

Мусиқий зарбу хонишлар таратиб кўради.

Бемор ҳеч ўзига келмаса, энг сўнгги чора —

тиғ текизишга мажбур бўлади...

Лекин ошиқлар қон томирлари гулларга туташ-ку!!

Ошиқлар вужуди камалакларга бириккан-ку!!

Лайли ва Мажнун — дунёда бир-бирига етишолмай
ўтган

жаъми ошиқларнинг тимсоли!

Уларни осонгина қўшиб қўйиш

табибнинг ана шу идеалига хилоф эди.

На чора, икки ошиқнинг қайғули тақдири ушбу:

Ҳар ишки ўтуб ҳалокликдин,

Айру эмас эрди покликдин.

Ишқ аҳли бу навъ ўлсалар пок,

Гар васл муаббад ўлса небок?

ВИСОЛ УМИДВОРИ ҳаётда шу умиди билан тирик:

Висол — икки дарёнинг денгизда бирлашуви.

Висол — баҳор булути билан ернинг

қуёш қаршисида бирлашуви,

яъни камалак, ёмғир тўғилмоғи!

Висол — шўх дарё кечувидан ўтган уюр тулпорлар.

Висол — руҳнинг, юракнинг тозалануви, янгиланиши!

Лайли билан Мажнун бирлашуви —

Вужуд устидан Рухнинг ғалабаси!

Шу бонсдан бу Висол абадийдир!

Чун васл ила тоза бўлди қони,

Нўш этти юз оби зиндағони.

ГУЗАЛЛИК ВА НАФОСАТ ПОСБОНИ

ижод мўъжизаларини кимлар ва

қандай шароитларда яратишларини яхши билар!

Тушунар!

Санъатнинг, истеъдоднинг кушандалари кимлар эканини ҳам уларга қарши курашмоқ йўлини ҳам кўрсатар! Истеъдодсизлар хуруж-ҳасади — ҳосилдор ерга тушган шўр,

гужумларга ёприлган қурт, сурув оралаган очкўз бўрилар!

Ҳақиқий истеъдоднинг санъати — табиий ва ишонарли. Ҳақиқий ошиқнинг оҳ-фарёди ҳам шундай ларзали ва пок.

Ишқ синовида сохтакорлик тез ошкор бўлар, лекин санъатидаги юзакилик ва кучаниш-чи!

Ким зарқу риёву шўр бирла

Ошиқ этар ўзни зўр бирла,

Ишқи ўти бўлмас элга жозиб,

Андоқки, зиёда субҳи козиб.

(с. к.-ёлфонтоғ)

Мулк аҳлига меҳрибонлик айла,

Андоқ рамаға шубонлик айла.

(р.-сурув, пода)

Ким бўрилиқ этса қовла они,

Ул ер ити бирла овла они!

ХАЛҚНИНГ АҲВОЛИДАН ХАБАРДОР ҲАКАМ

ҳукмдорлар қўлласин деб аниқ адл йўлини ёзади,

Ҳақиқатни қонунга айлантирмоқ истади:

Сен шу ерда — шу замонда ҳукмронсан,

сенинг-да, фуқаронинг-да, иккинчи умри йўқ-ку,

«майли, иккинчи умримизда кўрармиз дейишга!»

Иноят ва ризойингни шу ер, шу масканда,

шу замонда бер:

Элинг бугун эзилиб, ҳатто

мақсадини ҳам аниқ-тўқис айта олмайдиган

бўлиб қолгандир!

Мақсудини айлай олмаса арз,

Такрор ила сўрамоғини бил фарз.

Таскин била англа ҳалотини,

Адл айлабон ол малолотини.

ОЛИЙ МУҲАББАТГА ЭРИШГАН АМИРНИНГ

юрагини нима кўтарди бу мавқега!!

Ошиқни ғамдан Висол қутқарса,

элни ғамлардан Адолат озод этади.

Айниқса, қишлоқдан шаҳарга иш-юмуш билан

келгувчиларга

шафқат, эътибор тайин эт!

Шаҳардан қишлоққа расмий борувчиларга инсоф

қонун эт!

Ахир энг заҳмати кўп ва бола-чақаси кўп фуқаро қишлоқда!!

Ғар шаҳарда истасанг риёсат,

Саҳрода анингдек эт сиёсат.

Андоқ бори эл аёлин асра,

Ўғридин амонда молин асра.

ХАЛҚНИНГ ҒАМНОК БАСТАКОРИ, ҲОФИЗИ

ўзидек нур излаганлар учун

ўз ҳаёти, истеъдодини бахш эта олади!

Илму санъат кишилари халқини қайғурсалар,

шу дардчиллик, оғриқ

элининг мушкулларини осон қилади!

Ҳаётда ғам кўп, мусиқий нағмалар кўп.

Ғар кимнинг ўзи суйган чолғу асбоби, куйи...

Лекин созанда «Наво» мақомидан

чалганига нима тенг кела олади!

Бу — камолот мусиқаси!

Инсонға эрур камол матлуб,

Андин дағи дарду ҳол матлуб.

Ғар кимга улум бўлса восил,

Ғар дардию ҳоли йўқ, не ҳосил?

Мўнглиғмену мўнг била паёмим.

Мўнглиғ кишилар сўзи каломим!

ЮКСАК ЭЪТИҚОДЛИ ИНСОН ўз маъбадига содиқ. Юрагида олий эътиқоди бўлган кишининг бошига физик фасод илони ўрлаб чиқа билмайди, Илон минг тиришсин, бургутнинг уясидан баландроқ чўққига кўтарила олмас!

Эътиқодли зот — аввало, табиат фарзанди.

Муҳитнинг улуғвор ҳаракати қаршисида ибтидонинг ҳам, интиҳонинг ҳам қиймати бир.

Инсон бу ҳаракатнинг қайси палласида кетмоқда!

Замонидан нима самар истаяпти!

Ўзини, ўзлигини таниш, ўзига баҳо бериш бахти

барча инсонларда, ҳамма халқларда ҳам борми!!

О, бу ўрта аср асоратида жизғанақ зотнинг

изтироблари!

Лекин асирлик ҳали инсон учун ўлим эмас!

Улим — элингни қайғурмай қўйганинг...

Улим — атроф ҳодисаларга бефарқ қарай

бошлаганинг!

Имон эгаси каттадан ҳам, кичикдан ҳам имкон

қидиради.

Ғарчи одамнинг дардлари олам катталигига

қийс ўлчанмайди, мўъжаз муҳит тарозусида тортилади

Азамат бобида гумондан улук,

Неким андин улук йўқ андин улук.

То бу оламғадуру асир таним,

Рух тўтисига қафас баданим.

РЕЖАЛИ-ТАДБИРЛИ КИШИ ҳар ишга илҳом билан киришади.

Илҳом беҳуда ғурур эмас.

Илҳом — рух қанотида фидойи парвоздир!

Илҳом — руҳни юракдан парча бериб озиқлантириш!

Парвозга ғурур эмас, сурур йўлдош!

Киши назарига ғурур аралашса

кўз қорачуғининг торайиши бошланади —

Кўриш уфқлари кичраяди.

Баъзилар бу ҳикматни билмай, ўзини ҳар ён уриши шундан!

Кишилар оламга қарашларига,

интилиш мавқеларига қараб

маънавий мавқелидирлар.

Кимки бир ишга бўлса мустағни,

(м.-камҳафсала)

Ёшунур кўнглидин баса маъни.

Қайси бирининг не бўлса тақдири,

Ёйилиб олам ичра таъсири...

Бирига наҳслиқни одат этиб,

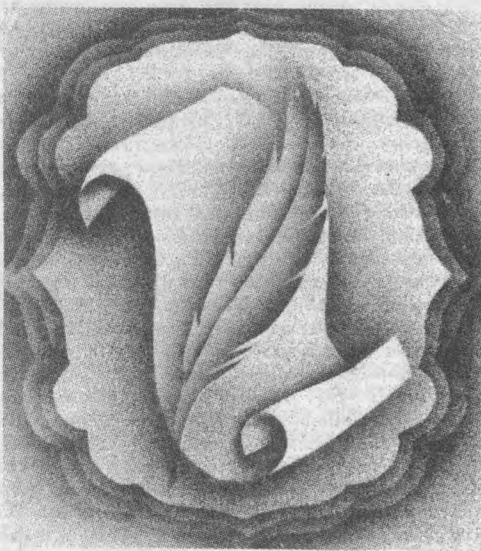
Бирисин машъали саодат этиб...

(Давоми келгуси сонда)

Шоҳалил
Шоёқубов

Беҳзод изидан

1977 йили Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети «Республикада декоратив-амалий санъатнинг аҳволи ва уни ривожлантириш чоралари ҳақида» қарор қабул қилди. Уша ҳужжатда Ўзбекистон ССР Рассомлар союзининг Бадий фонди қарамоғида халқ ижодкорларининг «Усто» бирлашмаси ташкил этиш кўзда тутилган эди. Бу тадбир КПСС Марказий Комитетининг 1975 йилги «Халқ ҳунармандчилиги ҳақида» чиқарган қарориди кўрсатилган масалаларни атрофлича қамраб олган муҳим қадам бўлди. Хўш, «Усто» бирлашмасининг олдиға кўйилган асосий вазифалар нималардан иборат эди? Авваламбор, асрлар давомида халқ орасида яшаб келаётган амалий санъат турларини сақлаб қолиш, ривожлантириш, кўли гул ҳунармандларға қулай шароит яратиб бериш, уларни сифатли хомашё билан таъминлаш, мунтазам равишда маҳсулот ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш лозим эди. Айни чоқда, янги ва янги ижодий кучларни рўёбга чиқаришу ўзига хос, изланувчан муаллифларнинг санъат асарларини тарғиб қилиш ҳам эътибордан четда қолмаслиги керак эди, албатта.

Бирлашма ўз фаолиятининг илк даврида тошқоғозға мойбўёқда миниатюралар чизиш санъатини қайта тиклашға киришди ва бу борада тинмай изланди, тажрибалар ўтказди. Дастлаб, мойбўёқда бежирим-бежирим нафис расмлар чизиш гоъяси кўпчиликка хомшаёлдек туюлди. Шунга қарамай, бир гуруҳ жонбоз ташаббускорлар ана шу йўналишда иш олиб боришға азму қарор қилишди. Музей фондларидаги узоқ изланишлар, қадимий китобларни, кўлёмаларни синчилаб мутолаа қилиш, тошқоғозға чизилган тарихий-археологик буюмларни, Уйғониш даври мусавирларининг тажрибаларини ўрганиш изланувчан ёшларни истиқбол сари етаклади.

Мусавирлик санъатида тошқоғоздан хомашё сифатида фойдаланиш технологияси, қадимий манбаларда кўрсатилишича, XIII—XIV асрлардаёқ анча кенг тарқалган эди. Лекин бўёқ тайёрлаш ва ундан фойдаланиш жараёнини, бўёқнинг таркибий қисмини, эритувчи моддаларни, тиллодан ҳал юри тиш сирларини ҳеч ким билмасди. Манбаларда ҳам бу ҳақда лом-мим дейилмаган: чамаси, ўтмишдаги мусавирлар касб-ҳунарларига оид сирларини-да ўзлари билан олиб кетишган.

Миниатюра чизиш санъатини қайта тиклаш учун рассомлар қадимги замонлардаги халқ мусавирларининг ижодини қунт билан ўргандилар, ҳатто онгли равишда уларға тақлид қилдилар. Бу ҳол кўпинча эътирозли фикрларға, қарама-қаршиликларға сабаб бўларди. Лекин ўтмишда тўпланган билимларни, тажрибаларни ўзлаштириш жараёни ҳамирдан қил суғургандек осон кечмади. Илмий ишлаб чиқаришға асосланган устахона фаолиятидаги яна бир мушкулот — тошқоғоз маҳсулотларидан замонавий эҳтиёжларни қондириш мақсадида фойдаланиш масаласи билан боғлиқ эди. Ана шу йўналишда узоқ вақт жиддий ишлашға тўғри келди. Бири бириға муносиб, уйғун рангларни танлаш муаммоси ҳам осонликча ҳал бўлгани йўқ, албатта. Хусусан, анъанавий қора тагликдан воз кечилди. Қора тагликка чизилган дастлабки миниатюраларни томоша қилган баъзи бир томошабинлар: «Ие, булар рус рассомларининг ишлари-ку!» дейишарди. Мойбўёқда миниатюралар ишлаш соҳасидаги мухолифлар эса: «Қачонлардир йўқолиб кетган миниатюра санъати мактабини қайта тиклашға зўр бериб чиранаётган «Усто» рассомлари палехликлардан нусха кўчириш билан овора бўлишяпти, холос», дейишарди. Ҳа, уларға бениҳоя жиддий айблар тақалаётган эди. Уз навбатида, бундай гаплар миллий санъатимизнинг дурдоналарига мурожаат этишға ундарди.

Кўпчилик феруза ёки оқ тагликда композиция яратишға ҳаракат қилиб кўрди. Яъни, муайян манзарани бор бўйича тасвирламай, ҳажми суиниетёмол қилмай, асарни бир маромадаги ранг-тасвир, нафис таҳлил асосиға қуришға дадил қўл урилди. Айни пайтда устахонада замонавий миниатюра мактабининг назарий ва амалий пойдеворини барпо этиш учун тинимсиз равишда тадқиқотлар, тажрибалар ўтказилди. Рассомлар бир неча кунлаб устахонадан чиқишмасди. Усимликлардан олинган ҳар хил бўёқлар, жумладан, тухумнинг сариғи билан ўрикнинг елимиға аралаштирилган қоришмалар синаб кўрилди, тошқоғознинг миллий формаларини тайёрлаш технологияси такомиллаштирилди. Ўтмишдаги забардаст мусавирлар ижодига таянилган ҳолда шахсий услубларни қидириш, бугунги кун кишиларининг дунёқарашларига ҳамоҳанг сюжетларни ахтариш бошланди. Шундай қилиб, мойбўёқли ўзбек миниатюрасининг кашшофлари бўлиш Ниёзали Холматов, Шомаҳмуд Муҳаммадҷонов, Абдувосит Қамбаров, Натали Цой, Мунира Сотиболдиева, Ғайрат Камолов, Абдуғани Алдашевларнинг дастлабки, ягона нусхадаги асарлари дунёға келди. Улар Шарқ миниатюрасини нозик ҳис этадиган, монументал рассомлик санъатининг йирик арбоби, Ўзбекистон халқ рассоми Чингиз Аҳмаров раҳбарлиғида сабот билан ишлаганликлари туфайли эзгу ниятларига етдилар.

Қисқа вақт ичида «Усто» бирлашмаси рассомларининг, ташаббускор ходимларининг саъй-ҳаракатлари боис, узоқ йиллар давом этган изланишлару мунозаралар меваси ўлароқ Ўзбекистонда миниатюра чизиш санъати уюшқоқ ташкилот сифатида қаддини ростлади ва илк қадамларини ташлади.

Бугунги кунда илмий ишлаб чиқариш бирлашмаси усталари томонидан бадий безак — нақшлаш санъатининг бир талай намуналари яратилган. Улар ўз ишлари билан бир неча марта республика, Иттифоқ миқёсидаги кўргазмаларда иштирок

этишти, асарларини мамлакатимиздаги қатор музейлар экспозиция учун сотиб олди, қолаверса, республикаимиздаги расмозилар тўғарақлари орқали ҳам кенг тарқалмоқда.

«Усто» бирлашмасининг оёққа туриб олишида Шомаҳмуд Муҳаммаджонов ижоди алоҳида аҳамиятга эга бўлди. Ўзбекистонда замонавий миниатюра чизиш санъатининг ривожланиши, қайта тикланиши бевосита ана шу рассом асарлари билан боғлиқдир. У ижодкор сифатида Алишер Навоий номидаги Адабиёт музейи билан ҳамкорлик қилиш жараёнида вояга етди, камол топди.

1968 йили буюк бобомиз Алишер Навоий туғилган куннинг шонли 525 йиллик қутлуғ санаси республикаимизда зўр тантаналар билан нишонланди. Юбилей муносабати билан ўн уч яшар Шомаҳмуд акварелда (судда қориладиган бўёқда) чизилган, услуб жиҳатидан бир-биридан унча фарқ қилмайдиган элликта миниатюра эскизини тайёрлади. Унинг ишларини кўрган профессор Ҳамид Сулаймон ёш мусаввирнинг ўзига хос йўналишини юксак баҳолади ва: «Мана, ниҳоят XX аср Бехзоди ҳам дунёга келди!» деди ғурур билан. Ушандан кейин шарқшунос олим Шомаҳмудни музейга ишга таклиф этди ва мустақил ижод қилиши учун зарур бўлган барча шарт-шароитларни яратиб берди.

Уша йиллардаёқ ёш рассом ўзбек классик адабиётида куйланган ўлмас мавзулар асосида туркум-туркум миниатюралар яратишни орзу қиларди. Хусусан, у X асрдан, аниқроғи, Маҳмуд Кошғарийнинг «Девони луғатит турк» китобидан бошлаб (бу китобда ер юзидаги барча туркий халқларнинг қадимий ҳиқоятлари, қўшиқлари, дostonлари тилшунослик илими доирасида муҳокама этилган) то XX асргача бўлган Урта Осиё адабиёти, шеърини мотивларида, яъни Юсуф Хос Ҳожиб, Аҳмад Яссавий, Рабғузий, Дурбек, Муқимий, Фурақат, Ҳамза асарларида, энг асосийси — Алишер Навоий асарларига ҳамоҳанг миниатюралар ишлашни режалаштирган эди.

Ш. Муҳаммаджонов П. Бенъок номидаги билим юртида таҳсил кўраётган чоғларида ҳам назарий топшириқларни-да миниатюра принциплари асосида ҳал этишга уринар эди.

1982 йили ёш рассом мойбўёқда миниатюралар чизишга «ихтисослашган» илимий-тажрибавий «Усто» бирлашмасига ишга таклиф этилди. Чингиз Аҳмаров раҳбарлиги остида илк бора туҳум саригада эзиб тайёрланган бўёқ билан салмоқли миниатюралар ишлагга киришди. Ш. Муҳаммаджонов кўҳна Шарқ мусаввирларининг тажрибаларини пухта ўзлаштиргани, миниатюралар билан китоб безаш санъатининг қадимий намуналаридан бохабарлиги, бўёқ тайёрлашнинг азалий қонун-қоидаларини рецептлари ҳақида атрофлича билимга эгаллиги, қолаверса, билим юртида дастгоҳли рассомлик санъати мактаби тажрибаларини Алишер Навоий номидаги музейда орттирган амалий кўникмалари билан бошқалардан яққол ажралиб турарди. Бундан ташқари, у қадимий битиклар билан «тиллаш» оларди, архаик текстларни, хатотларнинг ёзувларини таҳлил қиларди. Иқтидорли рассом Ш. Муҳаммаджонов ўз устида тинмай ишлайди, маҳорат сирларини ўрганишга интилади. У қайта-қайта тажрибалар ўтказди: ўзининг ҳар бир композициясини теран оқиллик билан ниҳоятгача етказди, технология бобида ҳам ҳеч иккиланмай янги йўлдан боради. Унинг мойбўёқда чизилган миниатюра асарларида ёрқинлик билан оҳангдорлик гўё жой талашади; бу икки унсур бир-бирига ниҳоятда уйғунлашиб, чирмашиб кетган. Рассом асосан беш ёки олти хил рангдан фойдаланади — қизил, заррин, оқ, кўк, яшил. Улар шунчалар уйғун бўладики, бундан асарнинг фазига файз қўшилади. Айни чоғда ҳар қайси асарда муайян бир ранг «етакчилик» қилади — бўртиб туради. Ранг, йўналиш, сюжет танлашнинг моҳир устаси борган сари ўлтишдаги улуғ мусаввирларнинг анъаналарини қатъият билан давом эттирмоқда, мақсадни эса ҳозирги замон нуқтаи назаридан амалга оширмоқдаким, бу новаторона йўлдир. Бундай фазилатларни 1985 йилда чизилган расмларида айниқса бемалол кузатиш мумкин: у рангларни янада теранроқ идрок этади, ранглар кўзни қамаштиради.

Рассом ижодининг характерли томони шундаки, у ноёб қўл-ёзмаларга, Урта Осиё классик ёзувчиларининг асарларига тинимсиз равишда безаклар ишлайди. Бир ишга қўл уришдан аввал у қадимий усул билан қоғоз ҳозирлаб олади. Кейин асар сюжетининг кульминацион нуқтасини акс эттирувчи бир варақ-бир варақ расмлар чизади ва бўлажак қўлёзма китоб

саҳифаларига эски ўзбек имлосида (арабча) дона-дона қилиб зарурий байтларни битеди, сўнгра — варақлар бир-бирига яхшилаб елимлангач, муқова яратилади. Охири муқовага жилд ясалади. Шубҳасизки, бу ишлар учун жуда катта ижодий малака, сабр-тоқат, матонат зарурдир. Ана шундай «технология» асосида рассом 1983 йили болалик орузи бўлмиш — қомусий олим Маҳмуд Кошғарийнинг «Девони луғатит турк» асари асосида ва қадимий ҳинд эпоси «Калила ва Димна» мотивларида иккита қўлёзма китоб¹ яратди. Юқорида номлари зикр этилган қўлёзма китобларда, миниатюраларда рассом бадиий асарларнинг бош қаҳрамонларини ўзича талқин қилади — энди улар қандайдир «бошсиз чавандозлар» эмас, балки воқеаларнинг конкрет иштирокчилари сифатида кўнглимизда гавдаланадилар. У яратган «Алишер Навоий лирикаси», «Туркий халқлар луғати» китобларида қаламг олинган шахслар ҳам ўзларининг муайян қиёфаларига эга Жумладан, Маҳмуд Кошғарийнинг тарихий образи биринч марта этнографик жиҳатдан беҳато «таъмирланди» — олимнинг ўзига хос белгилари портретда акс эттирилган. Маҳмуд Кошғарийнинг суврати титул варағига (узласига) жуда усталик билан чизилган: бу қадимий миниатюралар хос бўлмиш «сиёҳи қалам» усулидаги ажойиб расмдир. Ш. Муҳаммаджонов образини руҳий жиҳатдан талқин этиш кўпроқ эътибор берган: нуруний отахоннинг қиёфасид озо-моз заҳарханда нуқси ҳам йўқ эмас, лекин аслида ўзининг ниҳоятда олижаноб инсонлиги, ўзига қаттиқ ишониши шундонгина билиниб турибди. Бақувват жуссаси, кўкрагига тушга оппоқ соқолию эмин-эркин туриши бу зотнинг ўзига хо матонат соҳиби эканидан нишонандир. Бу портрет мисолид Ш. Муҳаммаджонов яна бир бора ўзини катта санъаткор, нозик дидли инсон, Маҳмуд Кошғарий яшаган давр тарихини, адабиётини, этнографиясини теран биладиган, рассомлик санъати техникасини яхши ўзлаштирган комил мусаввир сифатида намоён этди.

Ш. Муҳаммаджонов қўлёзма китоблардаги ҳар бир композицияда мураккаб ракурслардан (нарсаларнинг узоқдаги қисмларини кичрайтириб, қисқартириб тасвирлаш санъатидан) унумли фойдаланади, инсонни доимо ҳаракатда, фаолият кўрсатаётган чоғида тасвирлайди. Айниқса, рақсга тушаётган кишилар акс этган саҳналар ниҳоятда жўшқиндир, улард рассомнинг классик миниатюра анъаналарига содиқлик яққол сезилади. Кези келганда бир нарсани алоҳида таъкирлаб ўтмоқ даркор рассом инсон қиёфасини тасвирлаш биле кифояланиб қолмай, айни пайтда соя, қад-қоматнинг олат ва бошқа самарали деталлар орқали уша муайян асар қаҳрамонини яшаётган, гирдобига тушиб қолган вазиятнинг руҳи қирраларини-да моддийлаштиради. Дафъатан қараганд ҳис-туйғулар ўта шартли равишда — имо-ишорала², кў ҳаракатлари, кийим-кечакларнинг кўринишларини жамғиримдор безаклари, ранглари орқали тасвирланади. Рассомлик санъатининг азалий қонун-қоидаларига кўра, расмда тасвирланаётган инсон бармоғини оғзига тикиб турса — ҳайратланиш аломатини, ҳушидан кетар ҳолатда ёки батамом беҳу ётган бўлса — нозик туйғулар сўхбатини, рақс — жунбуш келинганини, қўлларини кўкка чўзиб тавалло қилаётган кийим-бошларини йиртаётган, ялангбош бўлса — ғам-ғуссаи ботганини билдиради. Лекин Ш. Муҳаммаджонов ўз асарларида кўҳна миниатюра ижодкорлари бир қолипга солиб қўйгач ҳаракатларни тасвирлаш билан чекланиб қолмайди, балки айрим тимсоллар ёрдамида инсоннинг ички дунёсини, ҳаракатини очиб берадики, натижада миниатюра қаҳрамонлари шо, ликка тўлган, ғам-андухдан қадди дол бўлган, нимагад ҳаяжонланаётган, ташвишланаётган жонли одамлардек биз ўз дардларига шерик қиладилар ёки қувончларини биз биле баҳам кўрадилар.

Кизиги шундаки, рассом ҳар бир миниатюрасида аса сюжетини учун иккинчи даражали аҳамиятга эга бўлган деталларга ортиқча бинди қўймагани ҳолда камтарона вазирлик билан муайян эпизодни тасвирлай олади. Унинг номида энг асосийси — сюжет йўналишига хизмат қиладиган ҳодаларни тасвирлашдир. Айни пайтда индивидуал талқин ҳе кўзга ташланиб туради, албатта.

¹ Бу иккита китобни ҳам 1985 йили АҚШнинг Adden Tradit Company фирмаси сотиб олган.

Кўлэзма китобларни яратиш жараёнида ижодкордан фақат шижоату кучли ҳаёлот сафарбарлиги талаб қилинмасди, дафъатан ғалат туюлса-да, бор ҳақиқат шуки, муаллиф «ўзлигини» — нималарга қодирлигини миниатюра жанри қонуноқоналари доирасида ифодалашга мажбур эди. У қутлуғ анъаналарга бўйсунди: миниатюраларда қамровли тасвирлар учрамади — айтайлик, қандай жойда бўлишидан қатъи назар инсон қадди-қомати бир хил размерда акс эттирилади. Миниатюра анъаналарига содиқлик белгиларини ҳатто ҳадимий услуб ва нақшлардан ҳам сезиш мумкин. Лекин иккинчи даражали қаҳрамонларни типиклаштириш масаласида ўтмишдаги миниатюраларда кенг тарқалган туркий халқлар этнографияси билан, жумладан, кулча юз, бўртган ёноқ суяклар, қийиқ кўзлар, бурунга яқин жойлашган бежирим оғизлару супурги соқолларни тасвирлаш билан кифояланиб бўлмайди. Рассом «яна қайтадан велосипед кашф этмаслик» учун ўрта асрларда яшаб ижод этган мусаввирлар суянадиган салжуқийлар давридаги (X аср) миниатюра мактабини атрофлича ўрганди. Қадимий мактабнинг ўзига хос стилистик хусусиятлари билан атрофлича танишган Ш. Муҳаммаджонов ўз асарларида ўша замонларда яшаган аждоқларимизнинг юз тузилишини, этнографик хусусиятларини «тириктирди». Бундай муолажа «асоратларини қаҳрамонларнинг кийим-бошларида яққол кўрса бўлади: улар кўҳна Афросиёб, Панжикент шаҳарлари деворларига чизилган расмлардаги кишилар кийимларига жуда ўхшайди. Бундан ташқари, уйқашлиқни рассомнинг дастхатидан ҳам, у яратган композицияларнинг улуғворлигидан ҳам пайқаш унчалик қийин эмас. Аммо рассом ўтмиш мусаввирларидан фарқли ўлароқ, ноёб китобларнинг мазмунини, уларда илгари сурилган ғояларни безак «тили билан» ифодалашни ўз олдига мақсад қилиб қўяди. У миниатюра санъатининг декоратив-тасвирий воситаларидан унумли фойдаланган ҳолда, расмнинг раволиги, манзараларнинг жозибadorлиги эвазига бадий мақсадни тасвирлашда стилистик жиҳатдан энг тўғри ўлни танлайди.

Умумлаштириш усули, композициядаги унсурларнинг рамзийлиги, асар мазмунининг тўқислиги ва яна бир қанча фазилатлар халқ санъати хос хусусиятлардир. Машҳур санъатшунос олим Б. В. Веймарн таъбири билан айтганда, Шарқ маданиятининг мураккаблиги шундан иборатки, унда наққошлик санъати ва образли тафаккур миллий анъаналару янги декоратив тасвир традициялари билан қоришиб кетган. Уйчан рассом Ш. Муҳаммаджонов ўз асарларида сюжетларнинг асл тарихий мазмунини тасвирлашга эришади. У воқеаларнинг юзакли ривожланишига урғу бермасдан миниатюра «тили билан» улуғвор, фалсафий, кўтаринки руҳдаги ғояларни илгари суради ва айни чоқда ўз услубининг «тилими»ни яратади. Юқорида қайд этиб ўтганимиздек, унинг Шарқ шеъриятига бағишланган, китоб графикаси ёки мой-бўёқда миниатюра чизиш борасидаги ишларида ўзак ғояни акс эттирадиган, тасвирланаётган саҳнанинг жўшқинлигини таъминлайдиган асосий восита — рангдир. Бу нарса айниқса унинг Абдулқосим Фирдавсийнинг «Шоҳнома» дostonига ишланган «Исфандиёрнинг аждарҳо билан олишуви», «Исфандиёрнинг аскарлар билан олишуви» (1982—1983 йиллар) каби безакларида яққол кўринади. Шу билан бир қаторда Ш. Муҳаммаджонов ўз миниатюраларида графика «тили»дан ҳам унумли фойдаланадики, натижада ранг-тасвир ва бошқа воситаларнинг қадри яна бир газ юқори кўтарилади. Бунга ҳазрат Навоийнинг «Садди Искандарий» dostonи асосида чизилган миниатюралари мисол бўла олади: рассом уларда соф графика воситалари билан маънодорлиқни кучайтиришга эришган. Айни пайтда, умумий композицияга реал борлиқдан олинган мотивларнинг сингдирилиши натижасида асарлар томошабиннинг ҳис-туйғуларига янада самаралироқ таъсир этади. Рассом Шарқ миниатюра санъати анъаналарига, ҳозирги замон тасвирий санъати принципларига мурожаат этар экан, асло классикага «ёпишиб» олмайди, балки доимо ўзининг бадихағўйлик қобилиятини, талқин қилиш қобилиятини тўла-тўқис рўёбга чиқаришга интилади.

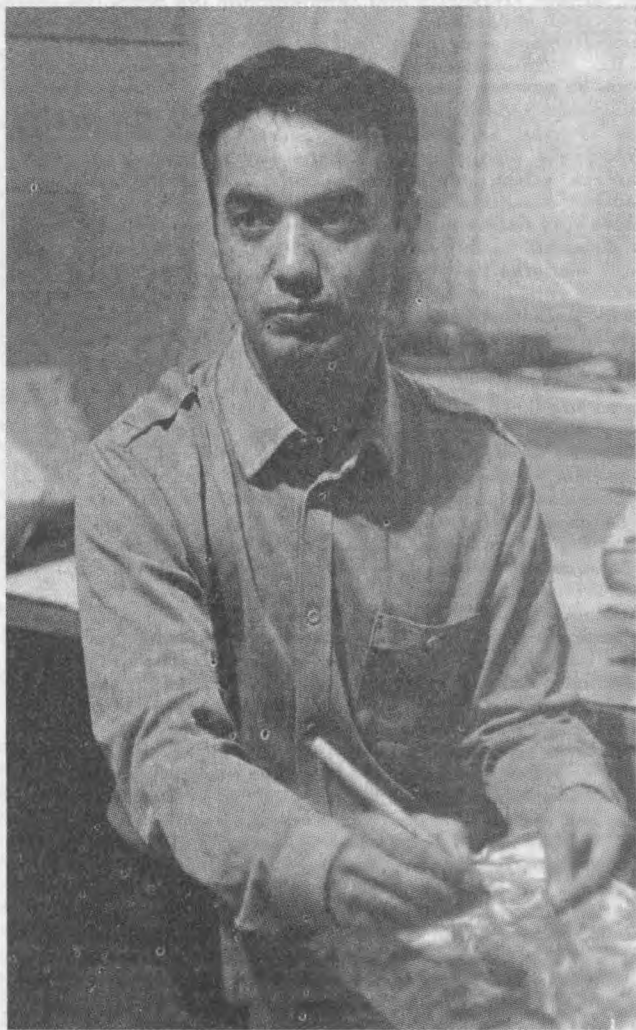
Рассомнинг баъзи бир асарлари нозик имо-ишоралардан, ҳажмий кўламдану перспектив қурилишдан маҳрумдир — композиция чекланган миқдордаги рангларнинг ўзаро алоқадорлиги асосида тасвирланади. Бунинг устига, қандайдир битта ранг умумий кўринишдан ажралиб туради; етакчилик

қилади. Худди шу нуқтада рассом Ш. Муҳаммаджоновга хос бўлган яна бир хусусиятни илғаб олиш мумкин: у рангларни тақсимлашда, талқин қилишда маромни ҳеч қачон бузмайди — қора-кўк ёки оқ ранглар билан кескин ажралиб турадиган кўринишлар (айтмоқчи, Ч. Аҳмаров асарлари ҳам худди шундай хусусиятга эга) томошабинда гоҳ илик, гоҳ совуқ таассурот қолдиради. Рассом ана шу кетма-кетлик асосида миниатюраларнинг динамикасини таъминлайди.

Ш. Муҳаммаджонов графиканинг хилма-хил имкониятлари ва ранглар ёрдамида ўз асарларининг таъсирчанлигини оширишга ҳаракат қилади. Бу ҳол унинг «Шоҳнома»га ишланган «Рустам ва арслоннинг ўлими» масал-миниатюрасида атрофлича ифодаланган. Ундаги омухта ранглар тасвирланаётган объектнинг таъсирчанлигини кучайтиради. Чизиқларнинг аҳамияти деярли сезилмайди, фақат график шакллarga урғу берилади, холос. Лекин улар шунчаки «кўл учиди» чизилмаган, балки хийла равшан, изчилдир. Ижрочилик манераси ниҳоятда ранг-баранг. Шу ўринда яна бир нарсани таъкидлаб ўтишни истар эдик: Ш. Муҳаммаджонов композицияга доир масалаларни ҳал этиш учун юқорида санаб ўтилган принциплар билан бир қаторда ўтмишдаги Урта Шарқ миниатюралари қўллаган схемаларга ҳам мурожаат этиб туради. Масалан, унинг пейзажларида майса ёки гул қоплаган яхлит парчалар мавжуд; рассом бундай пайтларда осмон ва булуғларни билинар-билинимас тилло рангига бўйяди — га-жакнуса чизиқчалар тартади. Лекин унинг пейзажлари соддалигини йўқотмайди, тўғри, баъзи бир безакларда мавҳум кўринишли бўшлиқлар учраб туради. Бу нарса «Шоҳнома» асосида чизилган «Қаюмарс ўғли Хушан билан» миниатюрасига хос хусусиятдир. Умуман олганда, рассом камдан-кам ҳоллардагина ҳашаматли иморатларни, бадий безакларни акс эттиради, кўпинча муайян саҳналар табиат қўйнида тасвирланади. «Ов» (1983 й.), «Тантана», (1983 й.) каби мўъжаз асарларига хос бўлган хусусият шундан иборатки, улар изчил усул маҳсулидир — рассомнинг асосий диққат-эътибори қаҳрамонларга характеристика беришга қаратилган, умумийроқ тарзда, маълум бир андоза асосида талқин қилинган. Кейинги асарларида миниатюра жанрига хос бўлган бундай услуб декоратив характер касб этади: рассом бўёқни сиртки қатлам узра бир хил қалинликда ишлатишга ҳаракат қилади. Энди унинг кўпгина асарларида алоҳида урғу берилган рангни учратиш қийин, деталлар ҳам айрича меҳр билан чизилмайди; услубий изланишлар хийла кучаяди, тухум сарғида эзиб тайёрланган турли-туман бўёқлардан оқилонга фойдаланади: суюқроқ акварель шаффоф рангиде товланса, куюқ қисми эмалли қоплама вазифасини ўтайди. Бу икки қатлам ўзаро бирикиб, омухталиб асарнинг таъсирчанлигини янада оширади. Унинг композицияларида асосий қаҳрамонлар тасвирида диққатни жалғатадиган ортиқча декоратив унсурлар учрамайди, акс ҳолда миниатюралар маълум маънода ўз таъсирчанлигини йўқотар эди, албатта. Рассом доимо ўзи қаламга олган мавзуга алоқадор сюжетни типиклаштирадиган, ёрқин акс эттирадиган бирорта восита топади. Балки шунинг учунмикан, гоҳ-гоҳида Ш. Муҳаммаджонов асарларининг композициясида мажозий ва рамзий образлар бодрокдек сочилиб ётади: рассом фантастик элементлар билан реал борлиқнинг образли ифодасини бир-бирига пайванд қилиб, миниатюраларга ўзгача жозоба бағишлаб юборади. Мисол учун, «Шоҳнома», «Тоҳир ва Зухро» dostonларига ишланган туркум миниатюраларда композицияларнинг четки қисмлари, китоб саҳифаларининг ҳошиялари қадимий анъана — «зарафшон» усулида (тилло сувини хол-хол сачратиш усули) безатилган: гўё нақшлар сюжетнинг марказий мотивларини давом эттираётгандек туюлади. Аслида, бундай метод Табриз, Ҳирот, Самарқанд миниатюра мактабларининг йирик намоёндалари ижодида, хусусан, Музаффар Али, Маҳмуд Музаҳиб каби мусаввирларнинг асарларида ривожлантирилган. Лекин Ш. Муҳаммаджонов асарларининг марказий сюжетлари анъанавий усулдан кескин ажралиб туради. Рас-

¹ Бу ҳақда илк бора А. Ю. Қозиевнинг 1966 йили Боку шаҳрида чоп этилган рисоласида хабар берилган эди. Лекин миниатюраларнинг техник принциплари асосида қадимий «Зарафшон» усулини аслига монанд равишда қайта тиклади.

сом баъзан анъанани изчил давом эттиради — хошиялардаги нақшларда қадимий сеҳргарлик унсурларини, зиддиятли ҳолатларни, нишона-белгиларни, мавҳум рамз ва мажозларни тасвирлайди. Китоб безатишнинг бундай принципларини мойбўёқда миниатюра чизадиган бошқа бир қатор рассомлар

Суратда: Ш. Мухаммаджонов

ҳам ўзлаштириб олишган. Бироқ, улар кўр-кўрона нусха кўчириш билан шуғулланмайдилар, чунки ўзлаштирилган композицион схемалар умумий кўринишларнинг негиз-нағизига сингиб кетади. Тўғри, Ш. Мухаммаджоновнинг мойбўёқда ишланган миниатюраларида инсон ва барча жонли махлуқларнинг тасвири қисман манзаралар, қисман бошқа шароитлар қуршовида ўзига хос тарзда талқин қилинади. У кўпинча отларни яшил рангда, қояларни бинафша ёки нафармон тусида, адирларни кўкимтиру осмонни тилло рангида тасвирлайди. Қолоритдаги бундай шартлиликлардан қатъи назар, ҳатто муаллиф XV-XVIII асрларда ижод қилган Урта Осиё мусаввирлари тажрибаларидан баъзи бир таъсирчан воситаларни (жумладан, само шиддатли мовий тусда, булутлар ғажак шаклида яратилади, таглик обдан «шиббалаанади», композиция мўъжазгина бўлади, персонажларнинг туржона қиёфасига алоҳида урғу берилади, имо-ишоралар кескин тарзда акс эттирилади) ўзлаштириб олганига қарамай, унинг миниатюраларини оригинал асар сифатида қабул қилишга ҳеч нарса ҳалақит бермайди. Топ-тоза, аралашмасиз бўёқлар мажмуи (айниқса, тилло ранг тагликдаги персонажларнинг қизғиш олов тусидаги кўринишлари, шу билан бирга, яшил ёки қора ранглар ҳам) бадий таъсирчанликни таъминлашга хизмат қила-

ди, миниатюралар қандайдир жозибадор тусга киради, баъзан ниҳоятда дилкаш туюлади. Бундай хусусиятлар Ш. Мухаммаджоновнинг «Фарҳод ва Ширин» (1983 й.), «Лайли ва Мажнун саҳрода» (1983 й.), «Шоҳнома» мотивлари асосида ишланган «Хирмузнинг ўлими» (1984 й.) асарларида яққол сезилиб туради. Уларда ранглар қатъий қонун доирасида фойдаланилган: аynи пайтда рангларнинг аниқ вазифалари мавжуд — улар томошабинга эстетик таъсир этиши лозим, муҳаббат, қувонч, фожиа каби тушунчаларнинг асл моҳиятини очиши керак.

Рассом шартлилик принципларини нисбатан анча кенг қамровли асарларида ҳам қўллайди. Масалан, 1983 йили ўрта аср мусаввирлари анъаналарида яратилган миниатюралари, Абулқосим Фирдавсийнинг «Шоҳнома»сига ишланган «Рус-тамнинг аждрҳо билан олишуви» беази шулар жумласидандир. Бу картиналарда одамлар худди қир-адирлик ортидаги ҳодисаларни кузатаётгандек бир алпозда тасвирланганлар, уларнинг қадди-қомати ҳам умумий композициядаги деталлардан ҳажман кескин фарқ қилади. Миниатюраларда ўлчов даражасининг кескин ўзгариши, аввало, маълум маънода кенг қамровли расм яратиш чоғида рассом сюжетнинг етакчи аҳамиятига кўпроқ эътибор бергани билан боғлиқ ҳодисадир. Урта Осиё миниатюралари рассомлари ўртасида шундай усулнинг кенг тарқалгани хусусида кўзга кўринган санъатшунос-тарихчилар ҳам алоҳида тўхталиб ўтишган эди.

Хуллас, Шомаҳмуд Мухаммаджоновнинг ижоди Ўзбекистон тасвирий санъати тарихида янги йўналишга, чуқур илдизли, ҳозирги замон ҳодисаларига янгича нигоҳ билан теран назар ташлайдиган йўналишга асос солди. У новатор санъаткордир: жуда катта ижодий салоҳиятга эга, ўзига хос, оригинал рассом. Унинг барча асарлари — У хоҳ китобларни безаш учун ишланган миниатюра бўлсин, хоҳ мойбўёқда чизилган бўлсин, барибир оддийлиги билан, услубий бетакрорлиги билан ажралиб туради. Унинг расмлари бениҳоя нозик, мароми жозибадор, бўёқлари ял-ял ёнади, композициялари пишиқ-пухта, мухтасар, ғоявий-фалсафий мазмуни томошабинни беихтиёр уйга толдиради.

икки хил моҳият, икки хил ижтимоий мавқе, бир-бирини рад этувчи икки хил интилиш, ақида-дунёқараш сифатида гуманист мутафаккир адибларнинг диққатини жалб этиб турган. Бунинг устига, мазкур масала мантиқий равишда инсон табиати, эрки, инсоният жамятининг тузилиши, дунёдорлик, юрт ва бошқариш, адолатли ҳукмдор, якка ҳоқимлик ва фақаро, жаҳонгирлик ва маҳкум, маълум халқлар тақдири каби кўпдан-кўп муҳим, долзарб масалалар билан боғланиб кетарди. Ҳақ ва халқ наздида кимнинг обрў-эътибори бандан — жаҳонни титратувчи зилли илоҳ султонларми ёки гадо қиёфасидаги покдил донишмандми? Кимнинг ҳиммати улғу — ҳеч вақоси йўқ, аммо биров миннатини кўтармайдиган, ўзининг ҳалол меҳнати билан кун кўрувчи қашшоқми ёхуд қилич зарби билан юрт очиб ҳазина тўплайдиган, ўз маддоҳлари устидан зар сочадиган шавкатли подшоми? Агар ҳамма одам дарвешга айланса, мамлакат аҳволи нима бўлади, шунда подшога ҳожат қоладими? Шоҳ дарвешга айланиши ёхуд тахтга дарвеш ўтириши мумкинми? Шоҳу дарвеш бир-бирига меҳр қўйиб яқинлаша оладими ё бўлмаса улар орасидаги зиддият абадул абадми?

Шоирлар ҳар бири ўз ижодий концепцияси, ижтимоий қарашларига амал қилиб, бу масалаларни турли томондан талқин қилиб келганлар. Урта аср Шарқида бу масаланинг актуаллиги яна шу билан ҳам кучаярдими, ҳақиқий дарвешлар аксар шоҳларга нисбатан оппозицияда турганлар, халқ манфаатини ҳимоя қилишни ўз бурчлари деб ҳисоблаганлар. Бу ҳол адабиётда ҳам ўз аксини қолдирган. Низомий, Санойи, Атторм, Румий, Саъдий, Ҳофиз, Жомий сингари шоирлар ижодида ана шундай дарвешларнинг ёрқин образлари яратилган, улар ҳақида қанчадан-қанча оташин сатрлар битилган. Аммо шуниси борки, мазкур ижоддорларнинг асарларида битта ғоя етакчилик қилади: дарвешлар шоҳлардан устун, шу учун шоҳлар дарвешларга хизмат қилиши, уларнинг насиҳатларига қўлоқ солиб, адолат йўлидан чекинмасликлари лозим. Уларнинг уқтиришича, дарвеш — энг олий зот, худого яқин киши, ҳақни кашф этган, шунинг учун шоҳ унинг гапига кирса, дуосини олса — иши ривож топади, салтанати мустаҳкамланади. «Хусравлар жаҳон ҳожатмандларининг қибласи бўлсалар-да, аммо бунинг сабаби уларнинг дарвешларга бандалигидир», дейди Ҳўжа Ҳофиз.

Шоҳ ва дарвеш зиддияти ва ундан келиб чиқадиغان масалалар улғу ўзбек шоири Алишер Навоийни ҳам умр бўйи қизиқтириб келган. Буни шундан билса бўладики, шоирнинг қарийб барча асарларида бевосита ёки билвосита бу ҳақда фикр-мулоҳазалар кўзга ташланиб туради. Ва, энг муҳими, Навоий бу масалани ҳал қилишда янги, мустақил йўл тутиб, ўз замони учун бағоят аҳамиятли қарашлар системасини илгари суради. Чунончи, шоирнинг «Ғаройибус сигар» девонидаги мана бу ғазалга диққат қилайлик:

Ҳар гадоким бўриёйи фақр эрур қисват анга,
Салтанат зарбафтидин ҳожат эмас хилъат анга.
Ким фано туфроғига ётиб қўяр тош узра бош,
Тахт уза эрмас музаҳҳаб муттако ҳожат анга.
Шаҳ юриб олам очар, дарвеш оламдан қочар,
Ҳам ўзинг инсоф бергилким бу не нисбат анга.
Ҳар не шаҳ мақсудидур — дарвешнинг мардудидур,
Кўр: не ҳиммат мунга, не навъ эрур ҳолат анга.
Фақр кўйи туфроғини шоҳ мулкига бермас фақир,
Мулк кўрким тенг эмас туфроғ ила қиймат анга.
Шаҳ сипаҳ чекса фақир аҳволига етмас футур,
Бу вале чеккач нафас барбод ўлур ҳашмат анга.
Шаҳ эмасдур бир нафас озурда дўзах ваҳмидин,
Эй хўшо дарвешким мардуд эрур жаннат анга.
Шаҳга сидқ аҳли дамидин машъали давлат ёнур,
Меҳрдекким субҳ анфоси очар тальат анга.
Шоҳга шаҳлик мусалламдур, агар бўлгай мудом
Шоҳлик таркин қилиб, дарвеш ўлур ният анга.
Мумкин эрмас шаҳлар ичра бўйла ниятлиғ, магар
Шоҳи ғозийким муяссар бўлди бу давлат анга.
Шоҳлар дарवेशию дарвешлар шоҳики, бор
Шоҳлик сурат анга, дарवेशлик сийрат анга.
То шаҳу дарвеш бўлгай, айлагил, ё раб, аён
Шоҳдин хизмат мунга, дарвешдин ҳиммат анга.
Гар Навоий сўз узатди фақрдин, эрмас деманг,
Бўлмағунча ҳукм шаҳдин қайда бу журъат анга.

Муҳтарам ўқувчиларга тушунарли бўлсин учун мавзу ва мазмунга мувофиқ тазод — зидлаш усулида ёзилган ушбу ғазалнинг насрий баёнини келтирамиз, яъни: «Фақирлик бўр-ёсини ўзига тўшак ва кийим қилиб олган гадо учун салтанатнинг зардан тикилган шоҳона либосига ҳожат йўқ. Фано (йўқлик) туфроғига ётиб, тошни ёстиқ қилган одамга тахт узра олтин суви юргизилган суюнчиқ керак эмас. Шоҳ кўшин билан юриш қилиб, оламни эгалласа, дарвеш оламдан қочади, яъни дунё молидан безор бўлиб, узлатга чекинади — энди ўзинг инсоф юзасидан айтгин: уларни бир-бирига қиёслаб мумкинми! Нимаики шоҳнинг мақсади бўлса, у дарвешнинг нафратини келтиради — дарвешнинг ҳимматини кўргину шоҳнинг аҳволига боқ! Фақир одам дарवेशлик кўчасининг туфроғини шоҳ мулкига алиштирмайди, ахир кўраёлсан-ку, уларнинг мулки тенг эмас — шоҳнинг бутун бойлиги дарвеш олдида туфроғ билан тенг. Агар шоҳ лашкар чекса, гадонинг аҳволига путур етмайди, лекин агар гадо оҳ чекса, шоҳнинг ҳашаматли давлати барбод бўлади. Шоҳ дўзах азоби ваҳмидан бир нафас оуда эмас, аммо жаннату дўзах гамидан фориг (ҳатто жаннатдан ҳам нафратланадиган) дарвешга офарин! Шоҳлар давлатининг чироғи ростқавл дарвешлар нафасидан ёнади — бу тонг юзини очган қуёш кабидир. Агар шоҳда ҳар вақт шоҳликдан кечиб дарвеш бўлиш нияти бор бўлса, шоҳлик унга тобеъ ва барқарордир. Бундай ният бошқа шоҳларда йўқ, фақат шоҳи ғозий Ҳусайн Бойқаро бу давлатга муяссар бўлган. У шоҳларнинг дарवेशию дарвешларнинг шоҳи — сиртан шоҳ, сийратан дарвеш. Ё раббим, токи шоҳу дарвеш бор экан, шоҳларнинг хизматию дарвешларнинг ҳимматини унга насиб эт. Навоий фақр-қашшоқлик ҳақида сўзни чўзган экан, агар шоҳ ҳукми бўлмаса, унда бундай журъат бўлармиди?»

Кўриниб турибдики, Алишер Навоий шоҳ ва дарвеш орасидаги тубсиз жарликдай тафовутни бири иккинчисини кескин рад этувчи далил-мисоллар билан ажойиб тарзда қиёслаб, кўз олдимида гавдалантириб, тасавуфнинг энг жасоратбахш, дадил ғояларидан бири — дарвеш шоҳдан афзал, дарвешлар шоҳларга эмас, балки шоҳлар дарвешларга муҳтож деган, салафлардан анъана сифатида давом этиб келган фикрни оташин бир ҳаяжон билан қизгин маъқуллаган. Ғазалнинг биринчи қисми бўйича фикр юритганда шундай хулосага келамиз, аммо ғазалнинг тўққизинчи байтидан кейинги иккинчи қисмига ўтганда, Навоийнинг фикри ўзгаради: у салафлар фикрига зид ўлароқ шоҳу дарвеш хусусияти бир шахсда бирлашиши мумкин, деган ғояни баён этади ва Ҳусайн Бойқаро сиймосида бунинг конкрет ҳаётий мисолини ҳам кўрсатиб ўтади. Навоийгача яшаб ўтган шоирлардан биргина Ҳофиз олий табақа кишиларига нисбатан дарवेशлик рутбасини раво кўрган эди, шунда ҳам у бунӣ шоҳга эмас, балки вазирага нисбатан бериб айтган: «Мен шундай доно вазир (Осафи замон) қулидирманки, унинг сурати хожа — ҳукмдор бўлса-да, аммо сийрати дарवेशона бўлсин». Навоий бўлса бунӣ шоҳга кўчиради ҳамда фикрида қатъият сезилиб туради.

Нима бу? Ўз султониға билдирилган ҳурмат-мадҳиями ёки ҳақиқатан ҳам шоирнинг кузатишлари ишончга айланиб, шундай фикрни келтириб чиқарганми? Афтидан, бу ўринда ҳар икки мақсад кўзда тутилган. Негаки, гарчи дарвешларни уларлаш аввалдан давом этиб келаётган анъана бўлса-да, бироқ саройда хизмат қилаётган Навоий учун бу қабилидаги ихзороти, унинг ўзи қайд этганидай, анчайин қалтис журъат эди. Чунки бу гап калтафаҳм авом кишилар, сарой аъёнлари наздида султон обрўсини пасайтириши ва, демакки, Навоийга нисбатан душманлик кайфиятини кучайтириши ҳеч гап эмасди. Зукко шоир Ҳусайн Бойқаро табиатида ҳеч бир шоҳда кўринмаган дарवेशлик хислати бор, дейиш билан, аксинча султоннинг обрў-эътиборини янада баландроқ кўтариб, айни вақтда, шоҳ ва дарвеш ҳақидаги янги қарашни ўртага ташлайди. Бу таъриф, Ҳусайн Бойқарога маъқул тушган, шекилли. Чунки ғазал мақъаида ифодаланган фикрга диққат қилсак, унинг замирида султон билан шоирнинг бу масалада қарашлари мос келгани, улар бу хусусда суҳбатлар кургани ва султон ўзининг бу хислати билан фахрланганини сезиш қийин эмас. Демак, Ҳусайн Бойқаро тасавуф таълимотидан яхши хабардор, унинг назарий йўл-йўриғини ўрганиб, ўзига дастур қилиб олган одам бўлиб чиқади.

Алишер Навоийнинг шоҳ ва дарвеш муносабати юзасидан билдирган бу фикри Шарқ халқлари ижтимоий-сиёсий таъафкур тарихида янги босқичнинг бошланиши, адабиётда эса янги

ижодий концепциянинг кун тартибига қўйилиши эди. Улуф шоир ўз фикрини турли шароитда, ҳар хил воқеа ва образлар талқинида қайта-қайта кўздан кечирган, масаланинг турли жиҳатларини ўрганиб чиққан. Баъзан у ўз фикрини шубҳа остига олади, баъзан эса яна астойдил қувватлаб кетади. Лекин шуниси борки, ҳар гал шу мавзу устида фикр юритилганда ёки адолатли шоҳ хусусида серахтирос байтлар битганида, кўп жойларда Хусайн Бойқаро номини зикр этиб, унинг «дарвешлар шохию шоҳлар дарवेश эканини» таъкидлашни лозим кўрган. Масалан, «Бадоеъул бидоя» девони дебوحасида ёзилишича, Мирзо Хусайндаги дарवेशтаъбликни Навоий ёшлик йилларидаёқ сезган. Шаҳзоданинг бундай «дарवेशвашлиги ҳатто яхши фазилат сифатида кишилар оғзига тушади, тахтга чиққандан кейин ҳам бу фазилат йўқолмайди:

**Султонлик анга гарчи мусаллам бўлди,
Бу турфаки дарवेशсифат ҳам бўлди.**

Аммо дарवेशлиқнинг муайян белгилари, кўзга чалиниб турадиган хусусиятлари бор. Хўш, султонда бу қандай кўринишларга эга? Навоийнинг кўрсатишича, бу белгилардан бири ҳақни таниш, илмга ташналик, ҳаётда эса хоксор бўлиб, ўзини фақирона тутишдир. «Хазоинул маоний» сўзбошисида Хусайн Бойқаронинг шу сифати таърифланади:

**Ҳақ кўнглин анинг биликка махзан айлаб,
Ҳар фан ариғ зотини якфан айлаб,
Жоҳию тахтин чархи мусамман айлаб,
Турфогдек ул ўзин фуруътан айлаб.**

Яъни, қалби билимлар қони, тахту бахти фалак билан тенг, бироқ шунга қарамай ўзини афтодохол, камтар тутати, манманлик қилмайди; такаббур эмас, шохлик, салтанат ҳавосидан кўтарилиб, ўзини барчадан баланд тутиш унда йўқ.

Дарवेशлиқнинг яна бир белгиси ошиқлик, дардлилик эканини юқорида айтган эдик. Султонда, ажабки, бу хислат ҳам бор экан:

**Ҳам қиблаи иқбол ҳарами жоҳи,
Ҳам каъбаи олам бийик даргоҳи,
Шоҳларнинг дардмандию огоҳи,
Бу турфаки, дардмандларнинг шоҳи.**

«Лайли ва Мажнун» достони бағишловида шоир бу фикрини батафсилроқ қилиб, аниқлаштириб баён этади:

**Шоҳлар аро ўрни тоқи афлок,
Дарवेशлар олдида овуч хок...
Дарвеш десам улус уза шоҳ,
Шоҳ — дарвеш, борақаллоҳ!**

Шу бағишловда келтирилишича, Хусайн Бойқаро подшолик ишлари билан банд бўлишига қарамай, тариқат қондалари, расму русуми билан танишиб чиқади, ўзини пир (Жомий) ихтиёрига топшириб, тажалли (пантеизм) таълимотини яхшилаб ўрганади ва ҳатто ориф сўфилар билан давра қуриб, суҳбат-мунозараларда баъзан ғолиб ҳам бўлади. Шундай қилиб, «Ғаройибус сиғар»дан олинган ғазал муносабати билан айтган фикримиз бу ерда тўғри бўлиб чиқди. «Лайли ва Мажнун» бағишловида Алишер Навоий султоннинг тахтдан нафратланиб юриши, дарвешлар ҳаётига ҳавас қилишини ҳам қистириб кетган. Хуллас, улуф мутафаккир шунга аминки, тахт узра ўтириб, тахтдан безор бўлиш, тож кийиб унга маҳлиё бўлмаслик, шохлик рутбасида дарвешдай ҳалол ва ҳалим, ҳаким ва қарамлик бўлиш мумкин; дарвешлар маслагини қабул этиб, юртни бошқарса чинакам адолат қарор топа олади. Бундай шоҳдан дунё обод бўлади-ю, аммо ҳукмдорнинг дунё билан иши йўқ, унинг завқи, таъбу таровати маънавий олам билан банд...

Бу хусусиятлар Хусайн Бойқаро шахсида нечоғлик мужасамлангани бизга қоронғи. Турган гап, у ўз даврининг феодал ҳукмдорларидан бири эди ва феодал тартиботлар ҳамда уша даврнинг «адолатли идора усули» қондалари асосида иш юритган. Навоий назарда тутган адолат ҳам бизнинг тушунчамиздаги социал тенгликка асосланган адолатдан фарқланмиши табиий. Бироқ, шуниси аёнки, бу одамнинг шахсий хусусиятлари, риндона табиатидаги ўзига хос кайфиятлар (бал-

ки Навоий шу жиҳатни эътиборга олиб, султонни ошиқ ва ринд хислатли Баҳром Гўр билан қиёслағандир), илму маърифатга мойиллиги шоир идеалидаги шоҳ—дарвешнинг бир қанча хусусиятларини зоҳир эттириб, унинг умид ғунчаларини яшнатишга сабаб бўлган, эзгу ғоялари амалий ранг олгандай ту-юлган.

Лекин шу ҳам эсдан чиқмасинки, Навоийдаги шоҳу дарвешни бирлаштириш қарашининг шаклланишида фақат султоннинг «дарवेशваш» табиати сабабчи эмас. Хусайн мирзо бу ерда шоир учун бир восита, мисол, холос. Шоирнинг бундай муҳим хулосага келишига, бизнингча, иккита асосий сабаб бор. Биринчиси — Навоийнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётга фаол иштирок этиб олиб борган амалий курашлари бўлса, иккинчиси — нақшбандия таълимотининг назарий принципларидир. Биз яхши биламизки, Навоий ҳам давлат арбоби, ҳам қалби ёниқ ижодкор шахс сифатида ўз жамиятининг энг фаол одамларидан бўлган. Шунинг учун бўлса ажабмас, Атоулло Хусайний «Бадоеъул саноеъ» номли асарида Навоийни «худованди корий» деб улуғлайди. Бу иборанинг маъноси иш улуғи, фаолият, яратиш, ихтиро эгаси демак. Шу билан бирга, у замонанинг энг улуғ донишмандларидан, илми ирфонни забт этган зот эди. У «орифи Жом» — Абдурахмон Жомий ҳузурда тасаввуф одоби ва талаблари бўйича дарс тинглаган, бу таълимотнинг моҳиятини чуқур идрок этган эди. Натихада Навоий шахсининг ўзида амалий ва назарий фаолият, орифлик ва ижодкорлик, ҳокимлик ва дарवेशлик хислатлари уйғунлашиб кўзга ташланар, шунинг учун ҳам у бу хусусиятни бошқаларда кўриш, тасаввуфдан амалий мақсадларда фойдаланиш, уни яхши ахлоқни тарбиялаш, эзгу хайр ишларни амалга оширишга хизмат қилдириш учун ҳаракат қиларди. Зеро, жамиятдан ажралган мавҳум таълимот, халққа фойдаси тегмайдиган дарवेशлик, зоҳид ва гўшанишин бўлиб юриш Навоийга маъқул эмас эди. У фойдали касби йўқ одамларни, кўча-кўйда санғиб юрвчи қаландарлар, сохта сўфи-шайхлару «риндикли» баҳонасида ичиб, бадмастлик қиладиган энгилтабиат кимсаларни «Маҳбул қулуб»да қаттиқ мазаммат этгани ҳолда, «Маҷолисун нафос» асарида дарवेशваш шоирлар, меҳнати билан умр ўтказётган ҳунар аҳлини эҳтиром ила эъзозлаб тилга олган. Бу одамлардаги дарवेशлиқни яхши ахлоқ белгиси сифатида ажратиб таъкидлаган. Чунончи, отасининг давлатидан воз кечиб, деҳқончилик билан фақирона умр ўтказган ва илм ўрганиб мартаба ҳосил қилган Давлатшоҳ Самарқандийни «Хуштабъ ва дарवेशваш ва кўп салоҳиятлик йигитдур», деб мақтайди. Амир Маҳмуд Барлос ҳақида ҳам Навоий «...дарवेशваш ва фонимашраб ва бетақаллуф кишидур, таъби солими ва хулқи қарими бор», деб ёзади. Шоирнинг кўрсатишича, бу хислат Хожя Маҳмуд, Мавлоно Масъуд, Мир Хусайн Али Жалойир, шаҳзодалардан Султон Аҳмад Мирзо, Мирзобек, Султон Муҳаммад характерларининг хусусиятини белгилайди. Шаҳзода Султон Муҳаммад «таъби дарवेशу ўзи шохнишон... қаноат кунжининг хокнишини, илму зако аҳлининг яғонаси, фақру фано хайлининг бенишонаси» («Бадоеъул бидоя» деб-бочасидан). Демак, дарवेशтаъблик шаҳзодалардан биригина Султон Хусайн хислати эмас экан. Яна шу ҳам аёнлашдики, XV аср Ҳирот муҳитида бу мартабага ружуъ қилиш одат тусига кирган ва турли табақа вакилларини жалб этган. Чунки дарवेशлик инсоннинг яхши хулқ-атворидан дарак берадиган фазилат сифатида эътиборда бўлган, одамлардан шафқатли, меҳрибон, камтарин, ҳимматли бўлиш талаб қилинган. Навоий «Маҷолисун нафос»да Мир Атоулло Хусайний хусусида гапириб, бундай дейди: «Фақир густоҳлик юзидин (беадаблик қилиб) Мирга дерменким, фазоил ва камолотингизга кўра дарवेशлигингиз ҳам бўлса хуб эрди». Шоир назарида илм эгаллаб, олиму оқил бўлиш яхши, аммо хушахлоқ, дарвеш киши бўлиш ундан ҳам афзал. Иккаласи қўшилса, нур устига нур! Инсон камолотининг йўли ана шу. Билим, заковат о дамни ақлий жиҳатдан юксалтиради, бироқ ният-эътиқод тўғри, хайрли бўлсагина ақл фаолиятидан эзгулик йўлида фойдаланиш мумкин. Албатта, бундан Атоулло Хусайний бадахлоқ киши бўлган экан-да, деган хулосага келиш ярамайди, у одам катта олим, адабиёт назарийчиси сифатида маълум ва машҳур, ҳаётда ҳам ҳалол яшаб ўтган. Аммо Навоий унинг дарवेशлик сулукига кирмаганидан афсусланади ва бу билан ўзининг эътиқодини яна бир қарра изҳор этади. Атоуллонинг мисол келтирилган эканими, биз ҳам Навоий қарашлари нуқтаи назардан масалага ёндашиб, фикр юритаётганимизни қайд этмоқчимиз.

Шу тариқа, Навоий дардмандларга ҳамдард, малҳам бўлиш, эзилган, жабрланганларни ҳимоя қилишни тарғиб этиб, нақшбандия маҳзабининг зоҳидликни рад қилувчи ижтимоий фаоллик, касбу кор билан шуғулланишни улуғловчи «Дил ба ёру даст ба кор» (Кўнгил ёр билану қўл иш билан банд) деган асосий шiorини маъқуллайди. «Ҳайратул аброр»да келтиришича, Баҳоваддин Нақшбанд тижорат (савдо) билан машғул бўлиб, ботинан фоний — фикру ёди илоҳ ишқига фарқ, бедордил одам бўлган экан. У ўзини жамиятдан олиб қочмаган («Ўзини қилмай яшурун, ошкор»), жамият орасида яшаб, қалб хилватини ташкил этолган, яъни узлатга чекинмасдан туриб, Мутлақ руҳ — ёр висолига муяссар бўлиш тариқатидан таълим берган, зоҳидлик расму русуми, худнамоликни қатъий қоралаган. Баҳоваддин таълимотиға биноан, фано-фақирлик, қаноат, ҳиммат, вафо, ишқ-муҳаббат сингари орифона мартаба талаблари жамиятнинг ҳамма табақаларига насиб бўладиган, шоҳу гадога баробар имтиёздир:

**Ҳақ сўзини элга қилурда адо,
Тенг кўриниб олида шоҳу гадо.**

Ўрта аср шароитида — синфий табақаланиш мавжуд бўлган, аслзодалар оддий халқни назар-писанд қилмай, оёқ учида кўрсатиб юрган, қўл ва қўлдор, хўжа ва хизматкор орасидаги тафовут ер билан осмонча ҳисобланган шароитда бундай баёнотнинг таъсири, халқпарварлик аҳамияти беандоза буюк эди. Алишер Навоийга ўхшаган инсонсевар зотлар шунинг учун ҳам тасаввуфга тан бериб, уни ўз эътиқод-имонларига айлантирган эдилар. Чунки у шоирнинг ардоқли гоъларига қанот бағишлар, мустаҳкам назарий тағзамин бўлиб хизмат қиларди. Алоҳида имтиёзли шахслар, фавқулдда қобилиятли кишиларгина эмас, ҳар бир поктийнат, пок ниятли инсон яхши хулқи ила дарвеш даражасига кўтарилга олади, дейиш билан, бу таълимотнинг демократик характерини кучайтирганлар. Зотан, унинг моҳияти меҳнаткаш халқнинг қарашларига яқин эди. (Касб-корни улуғлаш, бойлик, давлат тўплашга қарши туриш ҳам оддий халқ мафқурасига мосдир). Энди шу нуқтаи назардан юқорида келтирилганимиз ғазалга яна бир муружат қиламиз.

Байт:

**Шоҳга шоҳлик мусалламдур, агар бўлғай мудом,
Шоҳлик таркин қилиб, дарвеш ўлур ният анга.**

Бу ерда ният сўзига алоҳида урғу бериб тушунтирмоқчимиз, чунки агар шу сўз бўлмаганда, мазкур байтдан шоҳликни тарк этиб дарвеш бўлган шоҳ — ҳақиқий шоҳ, яъни у дарвешлар шоҳи (дарвешлар ўз ораларидан пешво — шоҳ сайлаганлар), ўз нафсининг ҳоқими бўла олади, деган анъанавий гоъ келиб чиққан бўлурди. Ният сўзининг киритилиши байтнинг маъносини ўзгартирган: агар шоҳда ҳар доим шоҳликни тарк этиб, дарвеш бўлиш нияти бўлса, шоҳлик унга тобеъ ва муқаррардир. Бошқача изоҳласак, дарвеш бўлиш учун тахту тожни тарк этиш шарт эмас, балки кўнгилда ана шу ният бўлса бас.

Бундай ният тахту тожнинг бебақолиги, бани инсоннинг ҳақ олдида баробарлиги, шоҳ шунчаки ҳукмрон эмас, балки раҳбар, посбон эканини ҳаммаша унинг ёдига солиб туради. «Бил буним, сен дағи бир бандасен, кўпрагидан ожизу афганда-сен», дейди Навоий шоҳга қараб. Боз устига, ана шундай ният билан тахтга ўтирган шоҳнинг иши ривожда, салтанати барқарор.

Бу гоъ Алишер Навоийнинг машҳур форсий қасидаси «Тухфатул афкор»да мана бу тарзда ифодаланган:

**Шаҳ, ки ёд аз марг н—орад, з—ўст вайронии мулк,
Хусрави беоқибат хусри билоду кишвар аст.**

Яъни, шоҳ агар ўлимни эсга олмаса, у мамлакатнинг вайронлигига сабаб бўлади, чунки оқибат-охиратни ўйламаган подшоҳнинг зиёнкоридир. Бу байтда сўз ўйини ҳам бор: арабча ёзувда «хусрав» сўзининг охириги ҳарфи туширилиб қолдирилса, «хуср» — касофат қолади.

Яна:

**Подшоҳе, к—аш гадоий фақр гаштан орзуст,
Чун гадое бошад он, к—аш подшоҳий дар бар аст.**

Фақир дарвеш бўлишни орзу қилган подшо подшоликни эргаган гадо кабидир.

Кўриниб турибдики, бу ерда ҳам орзу-ниятнинг аҳамияти алоҳида таъкидланган. Шундай қилиб, шоҳ учун баҳодирлик, лашкарбошилиқ қобилияти, ақл-заковат, доно вазирлар масъулияти қанчалик зарур бўлса, дарвешлик хислати ҳам шунчалик лозим. Чунки бу барча фаолиятга тўғри йўлни кўрсатадиган машъалдир. Шоҳ дарвеш бўлмасдан туриб адолатпарвар бўлиши қийин — Алишер Навоийнинг эътиқоди шу. У умрини охирида яратган «Маҳбул қулуб» асарида одил шоҳга «ҳақ» дин халойиққа раҳматдур ва мамоликка мўъжиби амният дея хулосавий ҳикмат билан таъриф берар экан, мисол қилияна Ҳусайн Бойқаронинг номини тилга олади:

**Улус подшоҳию дарвешваш,
Анга шоҳликдин келиб фақр хуш...**

Демак, шоир султонга бўлган ишончидан қайтмаган, унда дарвешлик собит хусусият эканига иқрор бўлиб, бу хислатнинг характерини белгилашдан ташқари мамлакат аҳволи ҳам таъсир этиб, анчагина хайрли, яхши ишларнинг амал ошишига кўмак берганини кўрган. Султоннинг Жомий ва Навоий ўғитларига қулоқ солиб, золим амирларни жазолаш заиф ва бечора кишиларнинг арз-додини эшитиши, ободчилик йўлидаги ишлари балки шунинг ифодасидир.

Алқисса, Алишер Навоий тасаввуф таълимотини ҳаётга табиқ этиш, уни яхши, намунали ахлоқ қондалари кодексига айлантириб, инсон тарбиясида қўллаш тарафдори сифатида мадониёт донга чиққани аёнлашди. Бу мавзу улуғ адибнинг «Ҳамса»сида айниқса, қомусий мазмунли муаззам достони «Садди Искандарий»да янада кенг ўрин олган, хилма-хил ривоятлар ёрдамида бадий-фалсафий йўсинда талқин этилган. Шоҳ ва дарвеш муносабати унда драматик тўқнашувлар, руҳий кечималарнинг можароли изтироблари, фожиялар замирида очиб кўрилади. Буни ўрганиш келажакдаги улкан тадқиқотларнинг вазифасидир, мазкур мақолани эса, азиз журналхонларимиз иштирокида билдирилган дастлабки қайдлар сифатида қабул қилини истар эдик.

Камалак

Сочмалар

Бобомурод
Тошев

Жозиба

1

— Ву-у-й! Ҳасан-Ҳусанни қаранглар! — ҳаяжондан ҳайқириб юборди бола.

Камалакнинг бир учи янгигина ҳайдалган қорамтир ерга сингиб кетган, бир чеккаси эса булутга туташган. Унинг товланиб турган ранг-баранг йўллари болаларнинг кўнглини қитиқлар, ҳайратини қўзғарди. Уйин ёддан кўтарилди.

— Кетдик, олдига борамиз, — деди кимдир.

Учала ўртоқ қий-чув кўтариб Камалак томон югура кетишди.

Ер қору ёмғир сувини шимиган, қуёш нурини эмган, юмшоқ эди — оёқлар чарчади.

Камалак шўх, жилвакор эди — қочди.

Болалар ўт-олов эдилар, оёқлари ерга ботса-да, ўзлари терга ботсалар-да, югуравердилар.

Ер юмшоқ эди — оёқлар янаям чарчади.

«Э, мен чарчадим», — қўл силтади бир бола, сўнг ерга ётиб олди. Ер бўлиқ, юмшоқ эди — бу болага ёқиб кетди. Унга шу ондан бошлаб юмшоқлик дунёда энг яхши фазилат бўлиб туюлди.

Югуриш қийин эди — нафаслари сиқилиб, ҳаво етишмасди болаларга.

Камалак нафис эди — у феруза осмон қадар юксалиб, юракларни ҳаприқтирарди.

Болалар ўт-олов эдилар — югуравердилар.

Югуриш қийин эди — кўзлар тинди.

«Э, менам чарчадим», — қўл силтади иккинчи бола, сўнг ерга чалғинча ётиб олди. Нафас олиши енгиллашди унинг. Ҳаво бирам соф, бирам ёқимли, бирам тубсиз кўриндики, унга шу тубсиз осмон остида маза қилиб, тўйиб-тўйиб нафас олиб яшашдан яхшироқ нарса йўқдек туюлди дунёда.

Учинчи бола қайсар эди, жангари эди. Оёқлари чарчади — югураверди! Нафаси сиқилди — югураверди!! Кўзлари тинди — югураверди!!! Югураверди, югураверди... Бора-бора оёгининг чарчаши, нафасининг сиқилиши, кўз олдининг тиниши билинмай қолди унга.

Кўзларида алам ёнарди унинг. Ўртоқларининг қолиб кетгани алам қиларди унга.

Кўзларида ғурур ёнарди унинг. Ўзининг йиқилиб қолмаганига мағрурланарди.

Кўзларида ҳайрат ёнарди унинг. Кўз олдида камалак — дунёда бор рангларни, оҳангларни ўзида жам этган, осмон янглиғ юксалган камалак!

У, ниҳоят, камалак ёғилиб турган ерга етди. Рангларга, оҳангларга чўмилди. Руҳи гўё ҳув самоларга кўтарилди. Йиғлади, кулди, яна йиғлади, яна кулди...

Ўзига келса, бепоён даланинг ўртасида ётибди. Остида юмшоқ ер. Атрофига бўзлаб аланглади — камалакдан ном-нишон йўқ, осмоннинг ҳув уфқида, бир ҳовуч пахмоқ булут остида қуёш. У ботиб борарди. Уфқ қирмизи тусда, булутларнинг четлари алвон тусда.

— Ҳой, қуёш бобо, мен ҳали Камалакка тушимда ё хаёлимда етдимми? — ўксиниб сўради бола.

Қуёш олов сочларини ҳурпайтириб, қуюқ қошларини кўтариб ғўлдиради:

— Сен Камалакка етасан, болакай! Йўқ-йўқ, сен Камалакка етдинг. Фақат... ўзинг Камалакни ташлаб, ундан қочиб кетмасанг бўлди.

— Ахир, қани Камалак, йўқ-ку?! — Боланинг кўзла-

ридан алам учқунлари сачради. Назарида, Қуёш уни овутаётгандек, алдаётгандек туюлди.

— Ҳо-ҳо-ҳо-ҳо! — Қуёш бобо қирга ёнбошлаб, олов сочларини тўзғита-тўзғита кулди.

Қуёшнинг хохолаши боланинг аламини баттар оширди. У Қуёшга орқасини ўгириб олди.

Қуёш хижолатдан дарҳол кулгисини тўхтатди, қараса, бола кетиб қолгудек, шунда найзадек ўткир нуруни боланинг курагига санчди:

— Ҳой бола! Мен ҳали гапимни тугатмадим-ку! Сен ростданам Камалакка етдинг. Камалак сенинг юрагинга сингиб кетди. Мен кўзларингда унинг аксини кўряпман. Мен-а, мен! Чин Қуёш сўзим!.. Агар шу кўнглинг билан атрофинга қарай билсанг — ҳаётнинг ўзи энг ранг-баранг, энг мукамал Камалак.

Бола энди ўгирилганида қуёш ботиб бўлган, унинг сўнгги нурулари қир устига алвон тус бериб турарди. Ҳалиги, боланинг курагига санчилган нур, қуёшга қайтиб кетмоқчи эди, бола ёлворди:

— Мен билан қолақол!

Нур камалакдек товланиб, бир зумда боланинг юрагидан жой олди.

Бола қуёшнинг сўзлари маъносини охиригача англамади — ҳали ёш эди.

Қуёш гапларини охиригача айтолмади — шошаётган эди.

Лекин бола Қуёшнинг битта гапига қаттиқ ишонди — у Камалакка етган эди.

2

— У-у-у! Ҳасан-Ҳусанни қара!

Укасининг ҳаяжони акасигаям юқди.

Ака-ука ўйинни унутиб, болалик мўъжизаси — Камалак сари югура кетишди.

3

— У-у-у! Ҳасан-Ҳусанни қаранг!

— Камалак-ку, Ҳасан-Ҳусанинг нимаси!

— Ака, балки бу гал етармиз? Кетдик!

— Қўйсанг-чи, нима, муаллимнинг айтмадимми — унга етиб бўлмайди.

— Балки, муаллим хато қилгандир-а?

— Э, қўйсанг-чи, ундан кўра «беш»га ўқиш керак. Ушанда ҳуда-беҳуда югуравермайсан.

4

— Ака, Ҳасан-Ҳусаннинг товланишини қаранг! Қатимлари ипакдай-а?

— Аррани тўғри ушла, нима, умрингда кўрмаганми-сан Камалакни?

— Ака! Менга ҳалиям унга етиб бўладигандай туюлади. Худди бор кучингни тўплаб бир югурсанг, етасан киши.

— Ҳалиям болалигинг қолмади-да. Балки шу топда югурарсан, беш фарзанднинг отаси бўлиб.

— Тўғриси, югургим келяпти. Юрагим ҳаприқиб кетяпти.

— Биров эшитмасин-ей, уят бўлади, ука!

5

— Ака, яна Ҳасан-Ҳусан чиқипти.

— Ҳа-а. Энди буям бизга ғанимат-а, ука?

— Ҳа...

— Сен ҳалиям унга етиб бўлишга ишонасанми?

Югургим келадими?

— Рости, югургим келади, ака!

— Етишинга ишонмасанг ҳамми?

— Ҳа.

— Ҳм-м...

— Бир нима дедингизми?

— Сен етдинг, ука! Сен етдинг Ҳасан-Ҳусанга! Мен ярим йўлда қолиб кетдим.

— Ҳм-м-м...

— Уфф!

6

Донишманддан болалар сўрашди:

— Бобо, камалак нима?

Донишманд жавоб берди:

— Уни англатиш амру маҳол. Камалакнинг нималигини унга етишган кишигина англайди.

Донишманддан катталар сўрашди:

— Алдагани бола яхши, қабилида иш тутманг, отахон! Камалакка қандай етиш мумкин?

Донишманд жавоб берди:

— Камалакка етиш учун уча билиш ҳам керак.

Донишманддан катталар сўрашди:

— Одамзод қушмаски, учса! Ақлга сиғадиган қилиб тушунтиринг, оқсоқол.

Донишманд жавоб берди:

— Одамзодга туйғу ва ақл берилган. Туйғу учиш учун, ақл парвозни бошқариш учун. Шу икки мўъжизанинг бирлашиши олдида камалак нима бўлибди? Уларни бирлаштира олган зот қошига Камалакнинг ўзи келади!

Қўшнилар

Тошрабодда қўшничилик муносабатлари бир давлатга татигулик. «Узоқдаги хешингдан яқиндаги ҳам-соянг яхши» дегувчилар ҳам шулар, қўшнисининг хўрози бемаҳал қичқиргани учун жанжал қилувчилар ҳам шулар.

Холпўлат ака ишдан келса, хотинининг қош-қовоғи осилган.

— Ҳа, намуноча қовоғингдан қор ёғади?

Аёли индамай, шилпилдоқли лаганни дастурхонга тўқиллатиб қўйди. Шилпилдоқ чайқалиб, суви чойга сачради. Холпўлат аканинг иштаҳаси фиппа бўғилди-қолди. Юзини ёғ қоплаган чойга бир зум тикилиб турди-да, пиёлани секин олдига қўйди.

«Киши ишдан чарчаб келганда хотин деган мундай раъий очилиб қарши олса. Бизни хотинлар ҳеч... Бир кун у деб қовоқ қилади, бир кун бу деб. Э-э-э. — Териси буришиб кетган, айрим жойлари карж-карж ёрилган кафтига тикилиб, ўзига ачинди. Бўлмасам шуларни деб тиришиб-тирмашаман-ку! — У тумшайиб чой ичаётган хотинига қаради. — Тавба. Бу, ўзи ёш болага ўхшайди. Аччиғи бурнининг устида. Бир ҳисобдан-ку, унгаям қийин. Бу бебошларга кун бўйи жавраш, кир-чир, супур-сидир... Э-э-э, мундай ташвишлардан эгамнинг ўзи асрасин».

Холпўлат ака юмшади. Энди хотинига аллақандай меҳр, ачиниш билан қаради: «Сочига оқ оралабди. Манглайида ажинлар кўпайибди».

Хотини, орага чўккан жимликдан чўчибми ё эрининг илиқ нигоҳини ҳис қилдимми, «ярқ» этиб унга қаради, қалин, офтобданми, шамолданми ёрилган лаблари кулгига чоғланди. Лаганни эри томон суриб, мулозамат қилди:

— Олинг, овқат совиб қолди. Хулиганларингиз ҳам сизга қараб...

Холпўлат ака узун-қисқа бўлиб, муллаваччаларга ўхшаб чўккалаб қўл қовиштириб ўтирган қора-қура ўғилларига кўз югуртирди:

— Қани, азаматлар, олға. Ие, Гирмон қани?

Гирмон — Холпўлат аканинг халтақоқдиси, жанжал-каш, жангари, отасидан бошқага бўйни ёр бермайди. Шунинг учун «Гирмон» у.

— У гўштсиз овқат емаскан, — гўжурлади «муллаваччалар»нинг тўнғичи Йўлдош. Холпўлат ака хотинига юзланди: — Бармоқдай солмабсан-да?!

— Ўзи шаппатдай қолди. Бир-ярим меҳмон келса, қўлимни бурнимга тиқиб ўтирмайман-ку! Сизга гўшт олиб келинг деганимга уч кун бўляпти. Ҳар куни «олиб келяпсиз», — тўнғиллади хотини.

«Яна бошлади, уфф...» — Холпўлат аканинг юраги сиқилди. Бир-икки оғиз еган бўлиб қўлини артди. Кўк чойдан босиб-босиб ичаркан, оёқларидаги чарчоқ бутун танасига ёйилаётгандек туоларди назарида. Чой элитдими ё ёнбошлагани таъсир қилдими, аста-секин чарчоқ ўрнини карахтлиқ эгаллай бошлади, гўё юрак сиқилиши ҳам карахтлашиб борарди, телевизорнинг овози ҳам қулоғига узук-юлуқ эшитилади: «Шундай деди...», «Мажбуриятни ортиги билан...», «Далада барча қулайликлар...», «Йўлдош! Йўлдош! Йўлдо-ош!»

Телевизорнинг овозини хотинининг қақиргани босиб кетгандагина мудроғи тарқаб, ўзига келди, кўзларини пирпиратди.

— Йўлдош! Чимбой ака билан ўша масалани ҳал қилинг, бўлмаса бўлмайди!

Холпўлат аканинг қўшниси Чимбой ака билан жиндай жанжалли масаласи бор. Қўшнисининг бир парча ери унинг меҳмонхонаси орқасида. У қўшнисига пахта майдони тарафдан ер ажратиб бермоқчи бўлди — Чимбой ака кўнмади. Холпўлат акага қолса-ку, барибир эди-я. Лекин хотини... Унинг важлари Холпўлат аканинг бошини оғритиб юборди: «Бугун Чимбой аканинг кенжатоғи меҳмонхонанинг орқа супасида «ёмон иш» қил»ганмиш, «кеча Чимбой аканинг сигири меҳмонхона орқасидаги тоқларни пайхон қил»ибди, «ўтган куни Чимбой аканинг...»

— Э, бўлди-е, — деди у ва ёстиқдан ўмганини кўтарди.

— Шу учун ўша ерни олиб, мундай, симтўрминан ўраб олардик, — дийдиё қиларди хотини.

— Яхти кўз* да айтмайсанми? Чимбой ака энди оёғини узатиб дам олаётгандир, — Холпўлат ака баҳона қилаётганидан уялиб кўзини олиб қочди.

Хотини яна ловиллади:

— Ўзи яхти кўзда келадиган кунингиз борми? Иш дейсиз, гап дейсиз, уйга фақат ухлашга келасиз. Бу ёғдаги бари ташвишга ман балоғардон.

Холпўлат акага хотини бир умр жавраб келгандек туюлди шу тобда. Доим нималардандир норози. Узининг бунини шу пайтгача пайқамганига таажжубланди. Унга кўнгли озаётгандек, афтини буриштириб, бир зум қараб турди-да, ўрнидан кўзгалди. Лаби-лабига тегмай сайраётган хотинининг дами ичига тушиб кетди. Бир кўнгли эрига: «Э, қўйинг, ҳа, ордона қолсин ўша бир парча ер», демоқчи ҳам бўлди. Лекин ботинолмади.

«Ҳа, Чимбой ака ҳақиқатан миришкор одам», — дерди Холпўлат ака ўзига-ўзи, ишқомларда қизларнинг қирқ ўрим сочидай таралган тоқларни энгашиб ушлаб

кўздан кечираркан. Уни кўриши билан крандан сув тортаётган бола дарвоза томон қочди. «Ҳа, орқасупада геройлик қилган шу, чоғи». Холпўлат ака мийғида кулиб қўйди. Сўнг бир оз букчайган қаддини ростлашга ҳаракат қилди, бели зирқираб кетди. Томоқ қириб, негадир ён-верига қараб олди, муштумига йўталди. Ошхона деворига қўли билан суяниб, ҳовлининг тўридан тушган қатор уйларга тикилганча бир зум турди. Бир хаёл қайтиб кетмоқчи ҳам бўлди-ю, тағин... Қўшнисини қақирди:

— Чимбой акў-ў!

«Кечаси овоз баланд чиқади-я». — У ўзича мулоҳаза қилиб хижолат чекди.

— Э-э, келинг, — чироқ ёниб турган хонанинг деразаси шарақлаб очилди, Чимбой ака тақир, хумдай бошини чиқарди, — Холпўлат, келинг-келинг!

— Йўқ-йўқ, бошқа сафар, раҳмат, — Холпўлат ака қўлини кўксига қўйиб, бош чайқади, — уйда зарилроқ ишлар...

— Э, дунёнинг иши тугайдими?! — Чимбой ака гавдасини белигача деразадан чиқарди: — Бу дунёнинг ишини ким тугатиптики, сиз тугатасиз. Э, кининг-э, мундай бир пиёладан чой ичи-и-иб, қақчақлашайлик! Ҳамсоя бўлиб ҳафталаб кўришолмай юрамиз.

Холпўлат акага қўшнисининг кенглиги мойдай ёқди.

— Ҳа, иш деган мундай бўпти-да, — деди Чимбой ака қўшнисининг саломга узатилган қўлини қўйвормай, — қани, тўрга чиқинг!

Тошрабтода ҳол-аҳвол сўрашиш ҳам анчайин бир санъат. Унинг ҳам ўз қондаю усули бор. Масалан, мезбон аввал сўрашади, меҳмон — кейин. Даврада кейин келган киши ўтирганлар билан сўрашиб чиқади. Ҳол сўрашни ёши улуг кишидан бошлайди. Кўча-кўйда сўрашганда ёши улуг киши аввал ҳол сўрайди.

Фотиҳадан сўнг Чимбой ака суякдор, йирик кафтларини кўксига қўйиб астойдил ҳол сўрашга киришди:

— Ҳа, аҳволларингиз яхшими? Думоқлар чоғми? Момойнинг суяклари енгилми? Келин яхши юриптими? Кадрчалар катта бўлишяптими?

Холпўлат ака қўлини кўксига қўйганча, бош лиқиллатиб жавоб қилди. Кейин қўшнилари навбат алмашишди...

Чой узатаркан, Чимбой ака бош чайқади:

— Эй, бу дейман, шу чойниям бузишди-е.

Холпўлат ака пешонасини тириштирди:

— Сувнинг шўрлигидандир.

— Э, йўғ-э, шўр сув ўз йўлида, чойгаям ҳар бало қўшишяпти. Тунов куни бир чимдимини мундай кўрсам, беда баргини қўшганим-ей, озроқ қум ҳам борми-ей... Э, сўраманг. Сиз ёнбошлаб олинг, Хол-пўлатбой.

Орада ўнғайсиз жимлик ҳукмрон. Чимбой ака шолга тўкилган ушоқларни териб, шу кўйи ҳамсуҳбатининг гап бошлашини кутяпти, Холпўлат ака эса гап бошлашни билмай дам уйнинг вассаларига, дам андаваси нотекис чиққан, наридан-бери оқланган деворларга кўз югуртириб, дам-бадам кафти билан юзларини сидиради. Қўшни хонада кўтарилган кулгу унга мавзу берди:

— Кадрчалар телевизор кўряптими, дейман?

— Ҳа, уларга қўйиб берсанг, эрталабгача кўришади. Зерикишади-да, — Чимбой ака қўшнисига синовчан тикилди. Уртада турган ликопчани унга томон сурди. — Қани, олинг Хол-пўлатбой, оғизини ширин қилинг.

«Хотинининг гапига кирган мен ҳам бир аҳмоқ! Рўзғор, тирикчилик деб одамгарчиликдан чиқиб қоляпман, шекилли. Бундай бир ҳол сўраб кириш ўрнига... Томорқа машмашасини айтмайман. Бошқа сафар мавриди кеп қолар». Холпўлат ака бошини кўтарганда, қўшниси яна увоқларни териш билан банд эди... Йўғон, калта

* Яхти кўз — кунининг ёруғ пайти (шева).

бўйни офтобда қип-қизариб пишган, тарам-тарам чизиклар қоплаган. Эгнидаги чит кўйлагининг ёқаларида тер излари. Холпўлат аканинг ич-ичидан йиғими, ўкинишми, ўзиям англолмаган бир туйғу қўйилиб келди — юзлари қизиди, томоғига нимадир тиқилди, кўзлари намланди. Зўрға ютинди-да, қовоқларини пирпиратиб титроқ, бир оз хирилдоқ овозда, аллақандай тўлиқиб қайта ҳол сўрашга тушди:

— Чимбой ака! Ўзингиздан мундай гапиринг. Ростданам яхшимисиз? Тирикчилик қандай ўтяпти? Кўнглингиз тинчми? Уй ичингиз ростданам соғчиликми?..

Чимбой ака ердан кўзини олмасдан мийиғида кулди, ўзиям хижолат чекди шекилли, бўйинини, чеккасини силади.

— Раҳмат ука, яратганга шукр! Ҳа, энди, иссиқ жон бўлгандан кейин бирда бошинг оғрийди, бирда оёғинг. Кичкинтойлар олдинма-кейин сариқ бўлиб, ётиб чиқишди. Э, тавба дейсан, шунақа тозалик замонида сариққа бало борми? Ҳа, майли, шукр қилиш керак, — ҳамсухбатининг ерга қараб туришини кўриб, қўшиб қўйди: — Сиз беҳудага ўнғайсизланяпсиз. Ўзи кейинги пайтларда ростданам қишлоқда овул-ҳамсоиячиликка пича пугур етди. Одамлар ўзидан ортолмаяпти! — Бир оз тин олди-да, Чимбой ака унга тикилди: — Бу гапларни қўяйлик! Сиз бир иш билан чиққан эдингиз! Айтолмай хижолат чекяпсиз, чоғимда?

Холпўлат ака қўл силтади:

— Э, қўяверинг!

Ҳамсухбати қистовга олди:

— Йўқ-йўқ-йўқ! Бунақаси кетмайди. Ё ман кўнглингизни оғритадиган бирор гап қилдимми? — Қўшнисининг бош чайқашини кўриб, енгил нафас олди. — Унда, бўладиган ишнинг бўлгани яхши.

— Энди, Чимбой ака, кўнглингизга олманг... — Холпўлат ака чайналиб турди-да, давом этди: — Бу, хотинларни биласиз-ку. Келингииз қулоқ-мияни еб қўйди. Яна ўша томорқа машмашаси. Келинг, ўша бир парча ерни манга беринг. Сизга ана, пахта пайкали ёқдан берай.

Чимбой ака тақир бошини силади, кейин негадир кафтига қаради, ночорона кулди. Пича тараддудланиб турди-да, зимдан тикилиб турган қўшнисига қаради:

— Энди-и, Холпўлат, сиз ҳам гапимни кўнглингизга олманг. Бултур кўрувдим, у ерингизнинг маккаси тузук битмовди, қишдаям ёлчитиб нури тўкмадингиз. Кузда мундай бир ағдариш керак эди, қишда суғориш дегандай. Ҳа, энди, тушунман, сиз — қурилишдаги одам. Қўлингиз тегмайди, — Чимбой ака оғир тин олди, қўшнисининг энтиқиб нафас олиши эшитилди.

«Хафа бўляпти. Шунақа-да, ҳар ким ўз дардини ўзи билади. Эркак кишиям шунчалик паст тушадими?! Чимбой акани бунчалик майдакаш деб ўйламовдим, одамзоднинг олasi ичида экан-да», — ажабланарди Холпўлат ака.

Жимликни яна Чимбой ака бузди:

— Холпўлат, мани қитмир деманг, яна. Узиз биласиз-ку, калхўзчи одамман. Рўзгорни ўзингиз биласиз, мол-ҳол, томорқа билан тебратаман. Калхўз берган пул гўштгаям етмайди. Кейинги пайтларда кампир туппа-тузук бозорчи бўлиб қолди. Томорқадан чиққан бир қисм савзи-пиёз, уч-тўрт бош узум дегандай. Автобусга чиқариб бераман, Қизилтепада сотиб келадим. Нима қиламиз энди, кадрчалар еймиз-киямиз дейди, каттаси истудент, унгаям ҳар келганида беш-ўн сўм бериш керак. Сездим — хафа бўлдингиз. Энди сизнинг йўриғингиз бошқа. Қурилишда ишлайсиз — ойлик фалон пул.

Холпўлат ака гуноҳ иш қилиб қўйган боладек ер чизиб ўтирарди.

— Майли, Холпўлатжон, алмашсак алмашибмиз-да, эртага ишга кетишдан олдин менга овоз беринг, — Чимбой ака жилмайишга уринди, удалолмади, фақат оғзи кулди.

— Йўғ-э, қўйинг, — деди Холпўлат ака, уйқудан энди уйғонгандек кўзларини пирпиратди, — ростданам ман орқа-олдини ўйламаппан, келингиизни гапига кирган ман аҳмоқ!

— Э, қўяверинг, эр омон бўлса, ер ёмон бўлмайди, — Чимбой ака қўл силтади.

Холпўлат ака қизариб, айбдорона илжайди:

— Йўқ, ака, гап тамом! Яхшиси, яна бир пиёла чой берингиз битта фотиҳа ўқинг. Кейин, ўзингиз ҳам мундай ўтиб турун.

Чимбой ака бош ирғади... Холпўлат ака қўлини кўксига қўйди... Чимбой ака...

Ҳа, Тошрабатда қўшничилик муносабатлари бир давлатга татигулик. Камол тоғанинг кучуги Эгам бувани эшакдан йиқитибди... Жамол аканинг мушуги Бўрон тоғаларнинг сичқонини еган эмиш...

Турсунқулнинг тушлари

Ҳикоя

Жаббор
Эшонқулов

— Ҳў-ў, Турсунбой!

Уни кимдир чақиргандек бўлади-ю, уйқу аралаш билмайди. Ёнида бир этак бола... Кенжаси уни той қилиб елкасига миниб олганча ҳадеб «чух-чух»лайди. «Той» эса устидаги болани йиқитмоқчи бўлиб ўйноқлайди, кишнаб пишқиради. Бундан завқи тошган бола қикир-қикир кулади. Тандир бошида турган, юзлари иссиқдан қизариб-бўғриққан Ойсулув ҳам уларга қараб кулади... Шунда яна кимдир чақираётгандек бўлаверади. Бу энди туши эмас, ҳушида эканлигини англаб етгач, кўрпани устидан ирғитиб ташлайди. Уридан тураётиб, сўри ёнидаги Мамат бригадирга кўзи тушади.

— Ия, Турсунбой! — дейди Мамат бригадир илжайиб.— Эркак киши ҳам шу пайтгача ётадимми? Туринг-э... кун чошгоҳ бўлиб кетди-ку!

Турсунбой индамасдан ёнига қарайди, Ойсулувнинг ўрни бўш. Оғилхона тарафдан овози эшитилади: «Ҳў-ўш, жоним... Ҳў-ўш...»

Мамат бригадир яна қистайди, сўнг жўнайди.

Турсунқул чойғумдаги сувга апил-тапил юзини чайиб, белбоққа ўраб кўйилган нонни белига тугиб, Мамат бригадирнинг изидан йўлга тушади. Уй олдидаги ариқчадан энди ҳатлаб ўтаётганида, Ойсулув:

— Чой ичиб кетмайсизми? — деб қичқиради.

Турсунқул орқасига қарамасдан бош чайқайди. «Йўқ».

— Чошқайига олиб борайми ё?..

Турсунқул индамайди. Фақат муюлишга етганда ўгирилиб қарайди. Ойсулув эса, қўлида сутчелақ, ҳали ҳам ортидан тикилиб турган бўлади...

Мамат бригадир унга ишни тайинлаб, ўзи идорага отланади. Мажлисга.

Турсунқул аввал далага оқаётган сувнинг озлигини кўриб аста бош чайқаб кўяди. Сўнг шимининг почасини қайириб, сувга тушади. Бадани жимирлаб, эти жунжикиб кетса-да, шимининг почасини энди то болдиригача кўтариб, сувнинг қулоғини каттароқ қилиб очади. Кейин пайкалнинг бошига бориб, эгатларга сув тарайди, ҳар бир эгатнинг қулоғига сариқ қоғозлардан кўйиб чиқади. Шундай қилинса, сув жўякка жилдираб оқади. У ўз ишидан кўнгли тўлиб, эндигина қизариб келаётган уфққа тикилганча туриб қолади. Уфқ чимилдикдаги келинчакнинг юзларига ўхшайди гўё... Турсунқул носқовоғини чиқариб, тилининг тагига бир кафт нос отади, сўнг кетмонини елкасига ташлаб, пайкалнинг адоғига ўтади. Қараса, сув баъзи эгатларнинг охиригача етиб бормаган. «Чатоқ-ку», — дейди у носни туфларкан ва кетмонни елкасидан олиб, сув сингиб кетаётган ёриқ-ўпқонларни беркитади, кейин ёнидаги эгатга ўтади, яна...

Овора бўлиб, қўшни пайкалдан бош сувчи Аҳмад калнинг чақираётганини эшитмайди.

— Ҳў, Турсунбой! Чойга келинг!

Чошгоҳига чойни хотини эмас, Аҳмад калнинг пучқ қизи олиб келган бўлади.

— Ойсулув янгам Мамат тоғамларникига кетди, — дейди қизча, — ўрмак тўқирмиш.

— Олинг, Турсунқулбой, — дейди Аҳмад кал, оғзи тўла нон, тинмай кавшаниб. — Катта-катта олаверинг. Келинимиз дейман... шу, яхши чиқди-да, Турсунқулбой. Ёпган нонини қаранг, еб тўймайсиз-а! Ишқилиб, ували-жували бўлиб, кўша қаринглари-да...

Турсунқул эса, нонни ейишдан аввал уни роса тўйиб ҳидлашни яхши кўради.

— Қатикдан олинг, Аҳмад ака, қатик...

Аҳмад кал бир кўтаришда косани бўшатади. «Бай-бай»лаб тамшанади. Мўйловини артиб, Турсунқулга қарайди.

— Юқори пайкални тугатарсиз энди бугун? Катта пайкалга ҳам сув олишимиз керак ахир. Чанқаб кетибди.

— Бугунми, бўлмас-ов, Аҳмад ака, сув оз-да. Тўрт эгатнинг сувини шунчага таратиб ўтирибман...

— Майли, бир гап бўлар,— дея Аҳмад кал дастурхонга фотиҳа ўқийди.

Турсункул қулоқ бошига келиб, сувни яна бир марта тақсимлаб чиқади. Кўёш тиккага келганда қўл-оёғидан мадор қочиб, чарчай бошлаганини сезади, кўнгли лоҳас бўлади. Сувсизликдан сарғайиб-сўлган ғўзаларга қараб раҳми келади, ачиниб: «Эй, бечоралар-ей, бу дунёда ҳамманинг ҳам ўзига яраша дарду қайғуси бор,» дейди.

У ариқ бўйидаги толларнинг соясига ўтиб, бирпас дам олмоқчи бўлади. Утириб-ўтириб мудрайди, кўзи илинади... Бир дарё бўлиб оқаётган сувни у эгатларга тарайди. Ғўзалар дақиқа сайин бўй чўзиб, шонаю кўсалар тўлиша бошлайди. У гўё бир гулзор ичига тушиб қолгандай ҳис этади ўзини. Нафас олиши ҳам енгил. Шунда бирдан... пайкал бошида Ойсулув кўринади. Ёнида бир тўп бола. Турсункул пешвоз чиқмоқчи бўлади-ю... бир қалқиб тушиб, жилдираб оқаётган сувни кўргач, ҳушёр тортади.

Турсункул шошиб ўрнидан турганча қулоқ бошига бориб, лотокка солинган бандни кўради. «Бу Ҳалим қоранинг иши,— дейди у ўзига ўзи.— Неча марталаб айтдим, шундай қилмагин деб. Пахта эккан битта сенми ахир, укағар! Э, одамнинг ўзида инсоф бўлмаса қийин экан»...

У кун бўйи куймаланиб, қоронғи тушганини ҳам сезмай қолади. Қўшни пайкалдан Аҳмад калнинг ким биландир бақириб гаплашаётганини эшитиб, кетмонни елкасига ташлаганча ўша томонга юради.

— Эшитдингизми, занғарнинг гапини? — дейди Аҳмад кал уни кўриб.— Пайкал адоғида овора бўлиб юриб, бу ёқда сув уриб кетганини билмай қолибман. Шунга бақириб ётибди. Ҳаммангни қаматаман, дейди. Икки кун ичида сувдан чиқмаса, кунимни кўрармишман. Мен ҳам бўш келибманми, Турсункулбой... Қаматсанг қамат, дедим. Совуқ демай, иссиқ демай, тер тўкканимни билмасанг қамат, дедим. Олифта кийиниб, тагингда машинани гижинглатиб юришинг кимнинг орқасидан, дедим. Тўғри айтибманми?... Ўлибтирилиб планни бажарсак ҳам бир эсламайсан бизни, мукофотни укангга берасан, дедим. Икки кунда сувдан чиқар, деб дўқ қиласан, нормадаги сувинг қани, олти агатнинг суви-ку бу, умрим пахтанинг ичида ўтиб, уни деб минг ўлиб-минг тирилганимда сен онаннинг қорнида эдинг, дедим. Қаматсанг, саккиз боламни ўзинг боқарсан, сени деб Турсунбойнинг боласи бечора кетди, дедим.

Турсункулга Аҳмад калнинг гаплари қаттиқ ботади. Ўзини қўярга жой топа олмайди. Юраги тўлиб, тезроқ уйга кетгиси, бориб Ойсулувни эркалаб овуттишни, овутишни истайди...

Бир пайтлар, Ойсулувни еру кўкка ишонмай қувониб юргани эсида. Энди уни далага чиқармайман деганда Мамат бригадир кўнмаган: «Ҳозир иш кўп... бир оз ёрдам бериб турсин»,— деб.

Турсункулнинг Ойсулувга уйланишига ҳам Мамат бригадир сабабчи бўлган эди. Етимликда, тоғасининг кўлида ўсган Турсункул учинчи синфни аранг битказиб, кейин мактабни ташлади. Мамат бригадирнинг дала-сида чой қайнатиб юрди, сўнг сувчи бўлди. Ойсулув ҳам шу бригадада ишлар, кунда бўлмаса-да, кунора учрашиб туришарди. Кўз-кўзга тушганда иккаласи ҳам дув қизариб... буни сезиб қолган Мамат Турсункулнинг тоғасига гап солган. Совчиликка ҳам ўзи борган. Ойсу-

лувнинг уйидагилар кўп қийнамасдан, қайтанга мўмин-қобил қувёв топилганидан қувонишган эди. Тўйдан кейин Ойсулув яна далага чиқди...

Ўша куни у даладан қайтиб, дармони қуриб бораётганидан шикоят қилди. Доғ босган юзларида қатра қон йўқ эди. Боши айланиб, қуса бошлагач, Турсункул уни касалхонага олиб борди. Дўхтирлар текшириб кўриб: «Э, ука, чатоқ-ку, чанқаб дорили сувдан ичиб қўйибди, шекилли?» дейишди. Болани олиб ташламаса бўлмас экан... Шу-шу Ойсулув озиб-тўзиб қолди...

Орадан ойлар ўтди, йиллар ўтди. Турсункул бир табибнинг дарагини эшитиб, Ойсулувни ёнига олиб, ўша ёққа жўнади. Табиб бир қари кампир экан: «Умид узма, болам,— деди у.— Бўстон деган бир жой бор... Бу юртнинг қўй-қўзилари ўтлаб юрган қир-адирларнинг адоғи йўқ. Тоғлари доривор гиёҳларга тўла, чашмаю булоқларининг суви зилол, шифобахш. Боғлари меванинг қони. Ўша юртнинг ҳавоси минг дардга даво, дейишади. Булоқларининг суви малҳам экан. Меваларидан еганнинг қўша-қўша фарзанди бўлар экан. Келинни ўша юртга олиб боргин, болам!..»

Турсункул уйга қайтиб, бу гапларни оқизмай-томизмай Мамат бригадирга айтганида, у кулган: «Табибларнинг иши одамларни лақиллатиш, сен шунга ишониб юрибмисан?» деган.

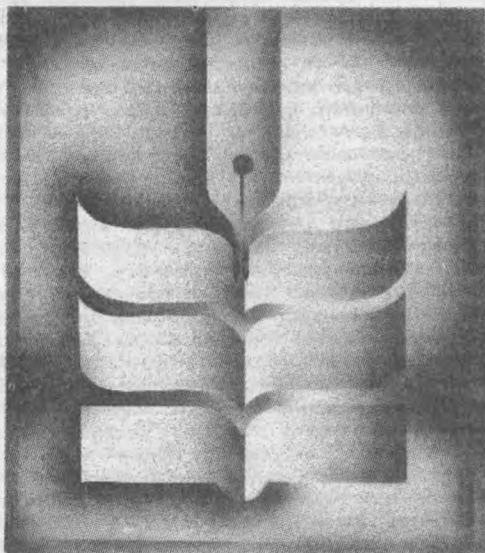
Лекин Турсункул ишонарди, ишонгиси келарди... Ҳар йили кўклам сеп ёйганда режа тузар, кузакда пахталарни йиғиштириб бўлиб, Ойсулувни ўша жойга олиб бораман, деб ўйларди, кузда эса иш билан андармон. Қиш кирганини билмай ҳам қоларди. Ҳар йили шундай хаёл қилади. Хаёллари тушларга уланади...

...Бўстон — жаннатмакон жой экан. Ойсулув ҳам анча тўлишиб қолди. Гулгун чеҳралари яшнаб, нуқуд кулади, кулаверади. Ёнида бир этак бола... Турсункул ҳам кенжатоини елкасига миндириб, энди кула бошлаганида кимдир чақираётгандек туюлади... Кўзини очиб қараса, сўри ёнида Мамат бригадир илжайиб турган бўлади.

Етти иқлимда машхур

Алишер Навоий асарлари
чет элларда

«Энг фикри ўткир»

Гомер ва Данте, Рудакий ва Фирдавсий, Саъдий ва Жомий, Шекспир ва Бальзак каби улкан сўз санъаткорлари сингари гениал шоир, олим, мутафаккир ва тарихчи Алишер Навоийнинг номи ҳам беш қитъага баробар таниқлидир. Унинг баракали ижоди намуналари XVI асрдаёқ Фарбий Европа халқлари ҳаётига ҳам кириб борди.

1557 йили Венецияда италия тилида табризлиқ арман ёзувчиси Христофор Табризийнинг «Сарандип шоҳининг уч ўғли ва уларнинг ажойиб саргузаштлари» номли асари чоп қилинди. Китоб италия, француз, немис, голланд тилларига ағдарилган. XVIII асргача турли тилларда ўн беш марта нашр қилинган. Шарқшунос олимларнинг кўрсатишларича¹, мазкур асар икки мустақил сюжетдан ташкил топган бўлиб, унинг биринчи қисми Амир Хусрав Деҳлавийнинг «Ҳашт бихишт» (Саккиз жаннат), иккинчи қисми Навоийнинг «Саъбаи сайёр» достонлари асосида ёзилган.

Француз шарқшуноси Катрмер ўзининг 1841 йилда Парижда чоп этилган «Шарқ туркий адабиёти хрестоматияси» номли китобида Алишер Навоийнинг Европа шарқшунослигида кам ўрганилган «Муҳокаматул луғатайн» ва «Тарихи мулуки аҷам» асарларининг матнини келтириб ўтган.

1861 йилда француз шарқшуноси М. Белининг «Азиатик» («Осиё») журналида «Мир Алишер Навоийнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида» номли каттагина ҳажмдаги мақоласи эълон қилинган. М. Белин Навоийнинг фалсафий қарашлари билан ҳам қизиққан. «Шарқ донишмандлари» сарлавҳали мақоласида «Маҳбул кулуб» мисолида Навоий дунёқарашига оид масалаларга анча мукамал тўхталади.

Инглиз шарқшуноси Чарльз Ръё 1888 йил Лондонда «Британия музейида сақланаётган туркий қўлёзмалар каталоги»ни нашр этди. Бу каталогнинг катта қисми Навоий асарларини тавсиф этишга бағишланган. Автор Навоийнинг ижодига тўғри, объектив баҳо бериб ёзади: «Мир Алишер туркий тилни адабий тил даражасига кўтаришда энг кўп хизмат қилган, барча томондан унинг маданиятли, энг фикри ўткир эканлиги тан олинган. У, албатта, чиғатой (ўзбек) шоирларининг энг маҳсулдориридир».

Мазкур каталогда Навоийнинг асарларини ўз ичига олувчи 17 қўлёзманинг номлари келтирилган. Булар орасида XVI аср бошларида кўчирилган «Ҳамса», «Мажолисун нафоис», «Ҳайратул аброр», «Фарҳод ва Ширин», «Маҳбул кулуб» каби қўлёзмалар айниқса қимматлидир.

XX аср ўрталарига келиб Венгрия, ГДР, Чехословакия, Руминия, Польша ва Европадаги бошқа мамлакатларда Навоий асарларининг таржималари босилиб чиқди ва бу иш давом эттирилмоқда. Масалан, Германия Демократик республикасида нашр этилган «Совет Иттифоқи халқлари адабиёти» («Литературен дер фолкер Совьет Юнион», Лейпциг, 1967, май) тўпламининг ўзбек адабиётига бағишланган қисмида доктор Г. Дудек Навоийнинг ҳаёти ва ижодига оид катта мақола берган.

Карочи университетининг профессори, доктор Муҳаммад Собир ўзбек тили ва ўзбек классик адабиёти бўйича Покистонда энг эътиборли мутахассис сифатида «Алишер Навоийнинг «Ҳайратул аброр» маснавийси ҳақида тадқиқотлар» деб номланган иш бўйича докторлик диссертациясини ҳимоя қилган². Алишер Навоийнинг ўзбек адабий тили ва адабиёти тараққиётида ғоят муҳим роль ўйнаган «Муҳокаматул луғатайн» асарини италиялик шарқшунос олим Роберт Девереус баъзи бир шарҳлар билан тўлдириб бойитган, қайта таҳрир қилинган инглизча таржимаси 1966 йилда Лейден нашриётида чоп қилинган. Р. Девереус мазкур таржимани «Мусулмон дунёси» журналининг ношири доктор Ҳ. Элмер Дауглас 1964 йилда инглиз тилида нашр қилган таржимаси билан қиёслаб чиқиб, форс ва араб тилларининг мутахассислари

¹ Қаранг: Ф. Каримов. Халқ, тарих, адабиёт. Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент, 1977, 254-бет.

² Қаранг: «Ўзбек тилшунослиги масалалари». Илмий асарлар, 443-чиқиши. Тошкент, 1973 йил, 19—20-бетлар.

Константин Дайглов, Нед Кохенлар ёрдамида қўшимча изоҳлар билан нашр қилдирган.

Венгер таржимони, шоира Элизабет Бродскаянинг қуйидаги сўзлари эътиборга лойиқдир: «Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин» дostonини она тилимга таржима қилишни умр бўйи орзу қилиб юрардим. Венгер тилига аввал буни рус тилидан таржима қилдим, аммо бу иш мени қаноатлантирмади. Сўнг турк тилини биладиган олимни қидириб топдим, у менга сўзма-сўз таржима қилиб берди. Шу тариқа асл нусха асосида ишлашга муваффақ бўлдим. Башарти мен ўлмас дoston гўзаллигининг, буюк ўзбек шоири ижоди латофатининг лоқал бир заррасини она тилимда ифодалай олган бўлсам, ўзимни бахтиёр деб ҳисоблайман».

Америка ёзувчиси Харолд Лэмб Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳақида ёзган «Бобур — йўлбарс» номли китобида Алишер Навоий ҳақида алоҳида тўхталиб, унинг машҳур шоир эканини, ўз она тилини эъзозлаганини юқори баҳолайди.

Лекин шуни таъкидлаш лозимки, Ғарбий Европа шарқшунослари Алишер Навоийнинг сиёсий фаолиятига, маданият соҳасидаги ишлари ва ўзбек адабий тили тараққиётидаги ролига юқори баҳо берганлари ҳолда, унинг ижодиёти билан чуқур шуғулланмасдан, баъзан улуғ шоирга тўхмат қилдилар, уни тақлидчиға чиқариб қўйдилар. «Навоий — таржимон», «Навоий Хисрав Деҳлавий, Низомий ва Жомийларнинг таржимонидир», «Навоий тақлидчи» деган ғайри илмий даъволарни олға сурдилар. Натижада бу ақида ҳатто таржима-

ларга ҳам салбий таъсир кўрсатди. Чунончи, «Бобирнома» таржимонлари Лейден ва Эрскинлар «жавоб» ва «назира» терминлари маъносини бузиб, уни тақлид деб талқин этдилар ва Бобурнинг Навоий ҳақидаги фикрини хато таржима қилдилар. Бобур Алишер Навоийни улуғлаб, унинг тўғрисида бундай дейди: «Олти маснавий китоб назм қилибтур, беши «Хамса» жавобиди, яна бири «Мантиқут тайр» вазнида «Лисонут тайр» отлиқ» (233). Инглизча таржимага кўра, гўё Навоийнинг «Хамса»си Низомий «Хамса»сининг тақлидида, «Лисонут тайр» эса, «Мантиқут тайр» тақлидида ёзилган. Бундан «Навоий тақлидчи» деган нотўғри хулоса келиб чиққан.

Бундай хато қарашларга совет олимлари қаттиқ зарба бердилар. Рус шарқшунослари, айниқса Е. Э. Бертельс-Алишер Навоий ижодини асосли ва кенг таҳлил қилиб, улуғ шоирнинг ўзига хослиги, салоҳияти ва оригиналлигини исботлаб берди. Шу тариқа, Шарқ адабиётида мавжуд бўлган аъёналар, жумладан, «жавобия» айтиш аъёнаси илмий асосда ўрганилди ва Навоий меросига нисбатан мавжуд бўлган нотўғри қарашларга барҳам берилди.

Хуллас, Навоийнинг барҳаёт асарлари асрлар оша дунё халқлари қалбларини тобора кўпроқ банд этмоқда, унинг таржималари орқали Иттифоқимиз халқлари ва яна бошқа қитъалар — етти иқлимда яшаётган элу элат унинг ҳаётбахш асарларидан баҳра олмақда.

Неъматилла Отажонов

Жаҳонгашта шеърят

Сўз мулкида шундай сиймолар бўладики, улар шуурининг ҳосиласи учун вақт ва чегара ўз ҳукмини ўтказа олмайдди. Бунинг боиси улар яратган дурдоналарнинг умумбашарийлиги ва ҳамма даврлар учун ҳозиржавоблигидир. Ҳазрат Навоийнинг нурли онги ва мусавфо қалбнинг маҳсуллари асрлар қаъридан маънавий юмушимизга камарбаста бўлаётганлиги, ўзбек сўзи сеҳрини сарҳадлар оша кўз-кўз қилаётганлиги реал ҳақиқат.

Немис публицисти (ГДР) Хоралд Вессел Тошкентдаги Адабиёт музейини кезар экан, Алишер Навоийнинг йигирмадан ортиқ тилларга ўгирилган қуйидаги сатрларига эътибор қилди:

**Олам аҳли бирингизким, иш эмас душманлиғ,
Ёр ўлинг бир-бирингизгаким, эрур ёрлиғ иш.**

Бу байрат дўстлик ва яхшиликнинг руҳий чақирғи бўлиб янграганини у мамнуният билан қайд этди.

Дарҳақиқат шоир миллий ва диний адоватлардан анча юксак туриб, дўстлик ва ҳамкорликка ундайди, босқинчилик ва зулмни лаънатлайди, инсонпарварлик ғояларини улуғлайди.

Навоий шеърятини ўзи ҳаётлик пайтидаёқ Урта Осиё, Афғонистон, Туркия, Эрон, Ҳиндистон ва бошқа жойларда машҳур ва манзур бўлганини адабий меросимиз манбълари, Навоий замондошлари қайд этдилар. XVIII асрнинг иккинчи ярми ва XIX асрнинг бошларига келиб Навоий асарлари Европа мамлакатларида кенг шуҳрат топди. Навоий ҳаёти ва ижодига оид илмий мақолалар эълон қилинди, шоир асарлари немис, француз ва инглиз тилларида чиқа бошлади.

Армени Ҳерман Вамбери «Маҳбул қулуб»нинг кириш қисмини, «Фарҳод ва Ширин»нинг айрим бобларини, бошқа асарлардан парчаларни немис тилига таржима қилди. Навоий адабий мероси ҳақида фикрлар баён қилди. (А. Вамбери «Чиғатоӣ тили», 173-187-бетлар, немис тилида.) А. Вамбери Урта Осиё бўйлаб қилган сайёҳатлари натижасида ёзган сафарномаларида («Очерки Средней Азии», С — Пг. 1866; «Путешествие по Средней Азии» С — Пг. 1874) ҳам Алишер Навоий ҳақида қуйидаги фикрларни баён қилган эди: «Энг буюк шоир Навоийни ҳамма ерда билишади», «Навоий жуда кам дунёга келадиган шеърят даҳосидир. У жуда маҳсулдор шоир. У ўзидан кейин шеърят, тарих, ахлоқ ва мантиққа оид 32 та алоҳида асар қолдирган».

Европада Алишер Навоий ва бошқа туркигўй шоирлар асарлари асосида яратилган лексикографик ишларнинг ўз тарихи бор. «Шеърят султонларининг султони» (Фузулий) Навоийнинг вафотидан анча (тахминан 50—60 йил) кейин яратилган «Абушқа» луғати Вена университети кутубхонасининг нодир китоблар бўлимида эъзозлаб сақланади. Мазкур луғатда, унинг номаълум муаллифи қайд этилмиша, Алишер Навоийнинг 28 та асаридан фойдаланилган. Бу ёдномани 1862 йили А. Вамбери чоп этишга тайёрлаган ва Пешт шаҳрида эълон қилинган. Европалик Шарқ адабиёти мухлислари А. Вамберининг «Чиғатоӣ тиллари бўйича дастур», француз П. де Куртейлнинг «Турк—Шарқ луғати», Зенкернинг «Турк-араб-форс луғати» ва Ч. Рёнинг Британия музейида сақланаётган «Турк кўлёмалари каталоги» орқали буюк Навоий асарлари билан танишганлар. Шу тариқа Алишер Навоий асарлари жаҳоннинг бошқа сўз заргарлари сингари Шарқ ва Ғарб маънавий дунёсини бойитишга, хорижий мамлакатлар адабиётшунослигида навоийшуносликнинг вужудга келишига сабаб бўлди. Алишер Навоий библиографларининг кафолатли эътирофларига кўра, мамлакатимиз ва ундан ташқарида ўзбек шоирининг ўлмас асарларига бағишланган 1000 дан ортиқ китоб, диссертация, мақолалар чоп этилган. Бугунги кунда ҳам Алишер Навоийнинг ўлмас асарлари жаҳоннинг кўплаб халқлари тилларига таржима қилинмоқда ва, табиийки, Навоий ҳақидаги тадқиқотлар кўлами кенгаймоқда.

Улуғ шоирнинг моҳир таржимонлари: булғор Стефан Станчев, Й. Милев, поляк В. Слободник, К. Яворский, аргентиналик Луис Орсетти, румин И. Олтеану, В. Мариан, француз Пьер Лугнет, В. Квиприне, чех Е. Кноблох ва бошқалар ўзбек шеърининг файзи, ҳикмати ва нафосатини ўз ўқувчиларига етказишга интиланлар.

Профессор Х. Юнгер (ГДР) таҳрири ва раҳбарлигида чоп этилган «Совет Иттифоқи халқлари адабиёти» мажмуасида доктор Г. Дудекнинг ўзбек адабиёти ҳақидаги анча муассал бой фактик материалларга суянган мақоласи берилган бўлиб, унда Алишер Навоий ижоди бундай баҳоланади: «Ўзбек адабиёти тарихининг равнақ олим ва шоир Алишер Навоий номи билан боғлиқ, унинг шеър ва дostonлари ўзбек шеърятининггина эмас, балки бутун Урта Осиё адабиётини юксакликка кўтарган асарлардир. Буюк даҳо ижодининг бош мавзуи — Ватанга муҳаббат, меҳнатга садоқат, ахлоқий юксакликка интилиш, шахс эркинлиги ва ҳақиқий инсоний севгидир. «Хамса» ўзининг ғояларга бойлиги билан, образларнинг тўлақонлиги билан жаҳон адабиётининг дурдоналаридан ҳисобланади».

Навой Самарқандда

Машҳур ёзувчи, шоир, публицист, Немис Санъат Академиясининг ҳақиқий аъзоси Альфред Курелла Алишер Навоийнинг таржимонлари қаторида ўзининг ҳам борлигидан фахрланар эди. У таржима устидаги иш ҳақида қуйидагича ҳикоя қилган: «Мен Алишер Навоийнинг асарларини ўзим учун нота-ниш бўлган эски ўзбек тилидан ағдардим. Оригинал тилини яхши биладиган ва немис тилидан хабардор мутахассисларнинг фикрича, таржиманинг урдасидан чиққан эмишман». (Мастерство перевода. М., 1959, 407-б.) Оригинал тилини ва таржима этилатган муаллиф ижодини сидқидилдан ўрганишдан ташқари, таржимон асл нусха ҳаётининг ижтимоий-тарихий шарт-шароитларини ҳам яхши билиши талаб этилади.

А. Курелла «Таржима назарияси ва амалиёти» мақоласида хорижий матн устида ишлаш йўллари хусусида ёзиб, русча матн ва сўзма-сўз таржимадан ташқари уни шеърнинг оригиналдаги жанри ҳам қизиқтирганини қайд этади: «...Мен айрим сифатлар, отлар ва феъллар учун ҳар бир сўзининг ости ва устига бир нечадан синонимлар ёзиб; «кўп қаватли» сўзма-сўз таржима қилиб беришларини сўрадим. Агар махсус қоғоз мавжуд бўлганида эди, мен шеърнинг қандай жанр-лашини ҳам қоғозга тушириб беришларини сўраган бўлардим. Лекин мен бошқа бир усулга мурожаат этдим. Таниқли ўзбек шоири Ғафур Ғулом ҳузурига бордим. У менга ўзбекча оригиналга хос музикани, оҳангни ҳис этишим учун икки соат мобайнида Алишер Навоий шеърларини ўқиб берди. Бу эса менга мушқавий пардаларни англашимга ёрдам берди. Шундан сўнг шоир яшаган даврни ўргандим, ўша даврга хос бўлган расмлар ва миниатюраларни йиғдим, шунингдек, бошқа манбаларга ҳам мурожаат этдим, шу йўл билан оригинал руҳига киришга интилдим». Альфред Курелла «Фарҳод ва Ширин»нинг таржимонигина эмас, балки улуғ шоир шеърятига ҳолис баҳо берувчи, унинг эстетик принципларини тўғри талқин ва тарғиб этувчи тадқиқотчи ҳамдир. Буржуа адабиёт-шуносларининг шоир ижодига нисбатан янглиш қарашларига, Навоий ўз салафларининг форсий ғазалларини туркчага таржимонидир, деган нотўғри даъвосига мантқан рад жавоб берди. «Кейинги йилларда олиб борилган ҳар тарафлама қўламли ва чуқур тадқиқотлар бу баҳонинг ғайриқонуний, ғайриилмий эканлигини кўрсатиб берди. Биз Алишер Навоийнинг Шарқ адабиётидаги «етти улуғ сиймо»дан орқада қолган жодкор сифатида эмас, балки улардан ўтиб кетаолган улуғ шоир сифатида тан оламиз. Алишер Навоий ўзининг ижтимоий ва сиёсий фаолияти билан халқнинг чуқур муҳаббатини қозонди. У неча асрлардан бери яшаб келаётган ва бундан кейин ҳам умрбоқий шеърятини туфайли донгдор ва ардоқлигича қолаверади», деб ёзади у.

Чехословакиялик И. Бечканинг гувоҳлик беришича, («Навоий Чехословакияда», «Шарқ Юлдузи» ж. 1968, 7-сон), Алишер Навоий мероси Прага ва Братиславада чиқарилган совет шарқи адабиётлари намуналарини қамраб олган дарслик ва қўлланмалардан муносиб ўрин эгаллаган. Н. Зимова-Горичцова ўзбек адабиётига бағишланган мақоласида «Муҳокама-тул луғатайн» асарининг ўз даврида ўзбек тили тараққиёти учун нақадар катта аҳамиятга эга бўлганини, шоир ижодидаги инсонпарварлик ғояларини таъкидлайди. У Алишер Навоий шеърятини ўрта аср ўзбек адабиётининг олий чўққиси деб баҳолаша, бошқа бир чех тадқиқотчиси Л. Гржебичек «Навоий ижоди фақат тилига кўра эмас, балки характериға кўра ҳам барча турк халқлари маданиятига дахлдордир», дейди.

Алишер Навоийнинг барҳаёт асарлари жаҳон бадииятининг ажралмас ва ноёб дурдоналари сифатида шухрат топаверади.

Шавкат Каримов

Алишер Навоийнинг Самарқанддаги ҳаёти ва ижодий фаолияти навоийшуносликда устод Воҳид Абдуллаевнинг (1912—1985) хизматлари туфайли кенг ёритилди; шу мавзудаги рисола бир неча марта қайта нашр этилди.

Бу мавзуга яна мурожаат этишнинг эҳтиёжи борми, деган савол туғилиши табиий. Бизнингча, бу мавзу эскирмайдиган ва ҳамиша изланишни талаб қиладиган мавзулардандир.

Самарқанд... Мўъжизакор меҳнаткаш инсоннинг теран фикри, моҳир қўллари билан бунёд этилган меъморий обидалари билан машҳур, не-не олим адибни, шоир носирни, мутафаккиру муаррихни, рассому хонандани, зарринқалам котибу мафтун этувчи навозандаю созандаларни етиштирган табаррук шаҳар. Самарқанднинг тарихий ёдгорликлари кўрилар экан, шаҳарнинг қадим кўчаларидан юрилар экан, уларда Жомий ва Навоий овозлари эшитилгандек бўлади, табаррук лойқадамларининг излари тасаввур этилади ва бу заминда юриш нақадар шарафли эканини ҳис қилади киши.

Абдураҳмон Жомий Самарқанд муҳитида баркамолликка эришишга нақадар интилган бўлса, улуғ ўзбек шоири Алишер Навоий ижодиётининг юқори зиналарга қадам қўйишида Мирзо Улуғбек яратган илмий-адабий муҳит таъсириро устоз Абуллайсийлар хонадонининг сабоғи ҳам шунчалик сезиларли ва самарали бўлган.

Алишер Навоий 24—25 яшарлигида — Хуросонда шоир сифатида танилган вақтда Самарқандга келган. Албатта, бу вақтгача унга Мирзо Улуғбек номи ҳам, Самарқанд шухрати ҳам маълум эди. Айни чоқда Алишер Навоийнинг номи ҳам Самарқанд адабий муҳитига нотаниш эмасди. Аммо у Самарқандга Хуросон ҳокими Абу Саид Мирзо томонидан сургун қилинган эдики, бунинг сабаблари шодравон Воҳид Абдуллаев рисолаларида асосли баён этилган. Қизғи шундаки, Навоий туғилишидан 14 йил олдин Шоҳруҳмирзо машҳур Қосим Анворни ҳам Самарқандга сургун қилганда Мирзо Улуғбек уни тантанали тарзда кутиб олиб, иззат-ҳурмат қилган. Аммо Алишерни иззат-ҳурматла кутгувчи Мирзо Улуғбеклар оламдан кўз юмган эдилар. Шунинг учун сургун қилинган мусофир тарзда Самарқандга келган Алишер авваллари анча қийналиб қолган. Шундай бўлса-да, у Самарқанд муҳитида ўз таланти, илмга чанқоқлиги билан дастлаб машҳур олим Фазлуллоҳ Абуллайсий диққатини тортган бўлса, кейинчалик Самарқанд олим ва адиблари назарига тушиб, ҳатто шаҳар ҳокими, шоиртабиат Аҳмад Ҳожибек Вафойи эътибори ва ҳурматиға ҳам сазовор бўлганди. Алишер Навоий Фазлуллоҳ Абуллайсий хонадонининг сеvimли фарзанди сифатида бу машҳур олим мадрасасида фикҳ илми, тилшунослик ва адабиётшунослик қоида-қонунларини чуқур ўрганди. Улуғбек мадрасасининг мударрислари Мавлоно Аълои Шойий, мавлоно Олим Самарқандийлардан таълим олди. Самарқанднинг ўша даврлардаги бошқа мадрасалари — Фирузош мадрасаси, Аҳмад Ҳожибек мадрасаси, Бибихоним мадрасаси, мадрасаи Сафиди олим ва илм толиблари билан яқин алоқада бўлди, Улуғбек қурдирган машҳур расадхонани кўрди, фалакиёт илми соҳасида кўлга киритилган илмий кашфиётлари билан танишди, шоирлари (масалан, Мирзобек), хунармандлари (масалан, Бобур) билан дўст тутинди. Самарқанднинг кўркам манзилларидан бўлмиш Кўҳакни (Чўпонота), Конигил ва ундаги дилрабо боғ-роғларни завқу шавқ билан томоша қилди, «Кўҳак суйи»нинг (Зарафшон дарёси) манзараларидан баҳраманд бўлди.

Ҳамул пуштаеким Кўҳак топти исм,
Не пушта жаҳон ганжи узра тилисм.
Ушоқ тош анго лаялу инжу киби,
Яшил сабзаси чархи мину киби.
Ки мансуб эрур анга Кўҳак суйи,
Нединким эрур жорий андин қуйи.

Алишер Навоийнинг Самарқанддаги ҳаёти ва ижоди ҳақида сўз кетганда хусусан Абуллайсийлар хонадонининг эътибори ва аҳамияти алоҳида таъкидланади. Чунки Навоийнинг ўзи ҳам асарларида бу хонадоннинг забардаст вакили Фазлуллоҳ Абуллайсийни, унинг фарзандлари Хожа Хованд Абуллайсий, Хожа Абулқосим Абуллайсийларни ниҳоятда ҳурмат билан эслайди, кейинчалик Ҳиротга борган ўғилларини қўллаб-қувватлайди. Натижада Хожа Абулқосим Абуллайсий анча таниқли адабиётшунослардан бирига айланади.

Алишер Навоий Самарқандда илм ўрганиш, шаҳар обидаларини кўриш, одамлари билан танишиш жараёнида ўзининг бадиий ижодини ҳам давом эттириб, ўзбек ва форс-тожик тилларида ғазалу муаммо, қасидаю маснавийлар яратди, мушоираларда қатнашди, ўқиш-урғаниш баробарида шеър ижоди билан ҳам машғул бўлди. Бу даврда яратилган асарлари кўздан кечирилган экан, уларнинг услубан тиниқлашганини, мазмунан теранлашганини, мантиқан асосланганини сезиш қийин эмас. Бундай асарлар кейинчалик Навоийнинг ўзи тузган биринчи девони «Бадоеъул бидоя»га ва «Девони Фоний»га киритилган эди. Шулардан Аълоий Шоший ва тўн тикувчи ҳунарманд Бобур ҳақидаги муаммоларни, отахони Сайид Ҳасан Ардашерга йўллаган маснавий — номасини, бир неча ғазалларини, Ҳусайн Бойқарога бағишланган «Ҳилолия» қасида-сини эслатиш мумкин. Айниқса, кейинги асарда Алишер Навоийнинг Самарқанддаги илмий-адабий муҳитдан баҳраманд бўлгани, хусусан Улуғбек илмий мактабининг таъсири кўриниб туради. Бунда фалақнинг Аторуди ва Баҳроми, Кайвону Зуҳаллари, Ою Қўёши шунчалик тасвирланганки, бу тасвир риёзиёт фанидан хабардор бўлган кишини ҳайратлантиради. Шу даврда ёзган иккинчи асари — Сайид Ҳасан Ардашерга шеърий мактуби эса, кўпгина фазилатлари билан бирга яна бир муҳим томондан аҳамиятли. Самарқандда 1466—1467 йилларда ёзилиб, Ҳиротга жўнатишган маснавийда Алишер Навоий ўзининг ижодий режалари ҳақида, яъни ўзбек тилида катта ҳажмдаги эпик асарларни ёзиш эҳтиёжи туғилиб қолса, уни бажаришга тайёрлигини айтган. Бу мулоҳазалар қуйидаги байтларда жуда тиниқ ва аниқ баён этилган:

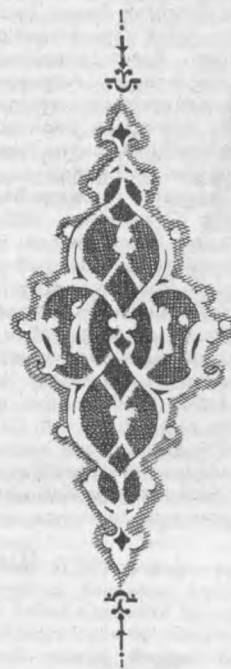
Мен улменки, то турк бедодидур,
Бу тил бирла то назм бунёдидур.
Фалак кўрмади мен киби нодире,
Низомий каби назм аро қодире.
Не назме дер эрсам мени дарднок,
Ки ҳар ҳарфи бўлғай анинг дурри пок.
Етар тенгридин анча қувват манга,
Ки бўлмас битирига фурсат манга!
Бу майдонда Фирдавсий ул гурд эрур,
Ки гар келса Рустам жавобин берур.
Рақам қилди фархунда «Шоҳнома»е,
Ки синди жавобида ҳар хомае...
Деди ўз тили бирла ул кони ганж,
«Ки, сисол бурдам ба «Шоҳнома» ранж!»¹
Ани дерга бўлса қачон рағбатим,
Эрур онча ҳақ лутфидин қувватим.
Ки ҳар неча нутқ ўлса қоҳил сарой,
Битигаймен ўттуз йилин ўттуз ой.
Агар хосса маъни, гар ихом эрур,
Анинг кунда юз байти ҳалвом эрур.
Вале, айт деб ким менга тутти юз,
Ки мен юз учун демадим икки юз...

Алишер Навоийнинг Самарқанд даври фаолияти шоирнинг кейинги даврдаги асарларида, жумладан «Хамса» дostonларида, «Мажолисун нафоис»ида ўзининг ижобий таъсирини кўрсатди. Натижада Самарқанд ва унинг атрофидаги жойлар тасвири, Мирзо Улуғбек, Риёзий Самарқандий, Мирзобек Самарқандий, Фазлуллоҳ Абуллайсий, Хожа Хованд Абуллайсий, Муҳаммад Олим Самарқандий ва бошқаларнинг зикрлари самимият билан таъкидланади.

Ўзининг ибораси билан айтганда, «Самарқанди фирдавсмонанд» ҳам Алишер Навоийни ҳеч вақт унутмади. Жумладан, XVII аср олими Сайид Шариф Роқим Самарқандий ўзининг «Таворихи касира» («Кўп сонли тарихлар») номли асарида

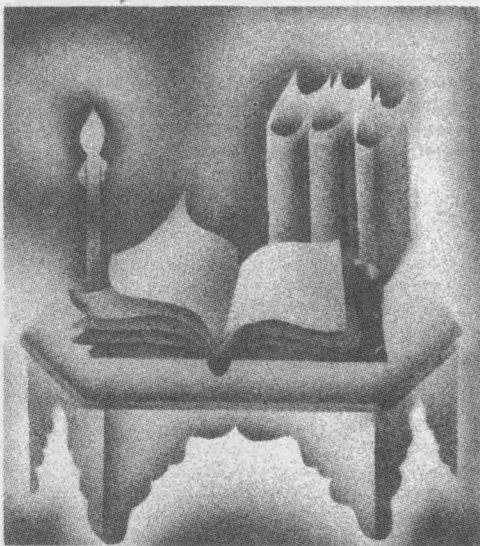
Алишер Навоийни «сўз мулкининг султони» деб ардоқлади, XIX аср котибларидан Мулло Муқимхон, Мир Абулхай, Саид Абдусалом маҳдумлар Навоийнинг турли асарларини («Хамса», «Ҳазойинул маоний») маҳорат билан кўчириб, шоир ижодининг мухлисларига тақдим этган эдилар. Алишер Навоий асарлари қўлёзма нусхаларининг кўпи Самарқанддаги шеър шинавандаларига маълум. Ҳатто унинг ҳаётлиги вақтида кутубхонасида ишончли котиби Абдулжамил 1484 йилда кўчирган «Хамса»си ҳам Самарқанд навойишуносларига маълум бўлиб, уни 1930 йилда машҳур шарқшунос Е. Э. Бертельс шу шаҳардан топиб, ўша вақтда Самарқандда бўлган илмий тадқиқот институти фондига топширган эди («Хамса»нинг бу энг қадимий ва нодир нусхаси ҳозирда Ўзбекистон Фанлар академиясининг Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтининг қўлёзмалар фондида сақланмоқда). У китобнинг Навоий кутубхонасидан қандай қилиб ва қачон Самарқандга келиб қолиши тарихининг ўзи қизиқ бир саргузашт қисса бўлмоғи мумкин.

Маълумки, Алишер Навоий Самарқандда уч-тўрт йил яшаб ижод этди. Кейин ҳам бу шаҳар билан алоқасини узмади, уни доим ёдида тутди. Шуларни ҳисобга олган ҳолда Самарқандда, хусусан Фазлуллоҳ Абуллайсий мадрасаси жойлашган Фақеҳ Абулайс маҳалласида Навоий музейини ташкил этиш масаласини жиддий ўйлаб кўриш даркор. Бу музейда «Навоий ва Самарқанд», «Навоий ва Абуллайсийлар хонадони» мавзуи кенг ёритилса, ҳамда, умуман Самарқанд ва Навоий билан боғлиқ мавзу — Самарқанднинг навойишунос олимлари, расомлари, муғанний ва хонандалари, Самарқандда Навоий номи билан аталган жойлар тарихи, Навоий аънаналарини давом эттирган самарқандлик шоирлар, Навоий асарлари Самарқанд саҳналарида каби масалалар ҳозирги замон талаблари асосида намойиш этилса, Навоий туғилган куннинг 550 йиллигига арзиғулик бир совға бўлур эди.

¹ «Шоҳнома»ни ёзиш учун ўттиз йил ранж чекдим.

СИЗ Навойни биласизми?

Яқинда редакциямиз Тошкент Давлат университетиде кираверишга ўзига хос бир тадбир ўтказди — жамоатчилик фикрини билиш мақсадида «Сиз Алишер Навойни биласизми?» деган мавзуда анкета тарқатди ва ўша ернинг ўзидаёқ юзга яқин жавоб олинди. Анкета саволларини, айрим жавоблардан намуналарни, профессионал навоийшунос олим билан ёш танқидчининг уларга шарҳларини эълон қилар эканмиз, бу муҳим тадбирга кенг ўқувчилар оммасини ҳам жалб этишни лозим кўрдик. Кўнглингиздаги, фақат кўнглингиздаги фикрларни кутамиз.

«Ешлик» анкетаси

1. Алишер Навой номи илк бора қачон эшитгансиз! У тўғрида болалик тасаввурингиз қандай эди!
2. Замондошларимизнинг Навой шахсига, ижодий меросига муносабати қониқарлими! Шахсан ўзингизнинг муносабатингиз-чи!
3. Навой асарларини ўқиб турибсизми! Сабаб! Охириги марта қайси асарини ўқидингиз!
4. Ҳазрат Навой сиймосини ўзингизча қандай тасаввур этасиз!
5. Алишер Навойнинг энг буюк хизмати нимада деб ўйлайсиз!
6. Ҳусайн Бойқаро ҳақида нималар биласиз! Унинг Алишер Навой билан муносабати тўғрисида-чи!
7. Навой асарларини ўқишни ёқтирмайдиганларни учратганмисиз! Сизнингча, нима сабабдан ёқтиришмайди!
8. Мактабда, Олий ўқув юрларида (хусусан, Сиз таълим олаётган даргоҳда) Алишер Навой асарларини ўқитиш савияси қандай! Нега қониқарли ёки нега қониқарсиз!
9. Ўқишни битирасиз, ўз соҳангиз бўйича ишлаб кетасиз. Умрингиз давомида Алишер Навой номига ёки адабий-илмий меросига алоқадор қандай хайрли иш қилишни истар эдингиз! Сабаб!
10. Умуман, Алишер Навойга алоқадор кўнглингизда сақлаб келган гапларингиз борми!
Марҳамат, сўз Сизга!
Саволларга қанчалик самимий, рост жавоб қилсангиз, умум ишига шунча ёрдам берган бўласиз. Исми шарифингизни ёзиш-ёзмаслик — хоҳишингиз, лекин ўқиш жойингизни, иш соҳангизни, ёшингизни кўрсатишни унутманг. Жавоблар қисқа, лўнда бўлсин.
«Ешлик» журнали редакцияси Сизга олдиндан миннатдорлик изҳор қилади!

С. Мўминов, Фаргона Давлат педагогика институти ўқитувчиси

1. Ҳали мактабга бормасдан олдин дадамдан, акамдан, бувим ва бошқалардан эшитганман...
2. Қониқарли эмас. Мен ҳам шу замон фарзанди сифатида Навой ижодий меросига муносабатимдан қониқмай яшайман. Тўғриси айтганда, жуда кўп объектив сабабларга кўра улўф бобомизни бир четга суриб қўйиб, баъзан бошқа нарсаларни ўқишга мажбур бўламиз.
3. Ўзимга қолса, мутолаага ажратиладиган вақтнинг аксарият қисмини В. И. Ленин ва Алишер Навой асарларини ўқишга сарфлар эдим. Бахтимизга, кейинги йилларда Навой асарларининг тўрт томлик изоҳли луғати, «Хамса»даги дostonларнинг насрий баёни ва қисқартирилган асл нусхаси қайта нашр этилди. «Хамса» менинг кундалик мутолаамга айланган.
4. Навой ва унинг замондошларини тасвирловчи мавжуд суратлар ҳеч ҳам менинг кўзимга сингишмайди. Рассомларнинг бундай «услуг»ларига ҳалигача тушунмайман.
5. Эътиқодига садоқатида. Кейинги пайтларда бу хислат ҳам камёблашиб бораётганга ўхшайди.
6. Ҳар ҳолда ҳақиқий дўст бўлганлиги рост. Билъакс, Алишердан Навой чиқмаган бўлур эди.
7. Тарихимизни, жуумладан, тилимиз тарихини яхши билмаймиз. Навой асарларини ўқишни ёқтирмайдиганларнинг фақат ўзларигина айбдор эмас. Бунга ҳаммамиз айбдормиз.
8. Алишер Навой асарларини ўқитиш савияси мактабда ҳам, олий ўқув юрларида ҳам (ҳаммасида эмас, албатта) қониқарсиз. Мутахассисларнинг ўзлари зўр эмас, уларни ҳам ўзларига ўхшаганлар ўқитган-да! Қайта қуриш муносабати билан адабий меросга бўлган муносабатларимиз масаласида ҳам катта ўзгаришлар қилиниши керак. Она тили ва адабиёт дарслари учун ажратилаётган дарс-соатлари кўпайтирилиши фақат яхшилик келтиради. Алишер Навой мероси улкан қаср ичиде турган хазинага ўхшайди. Бу қасрга кириш учун эса тил билишимиз керак.
9. Навой тарғиботчиларидан бири бўлишни ўзим учун катта бахт деб ҳисобаман.

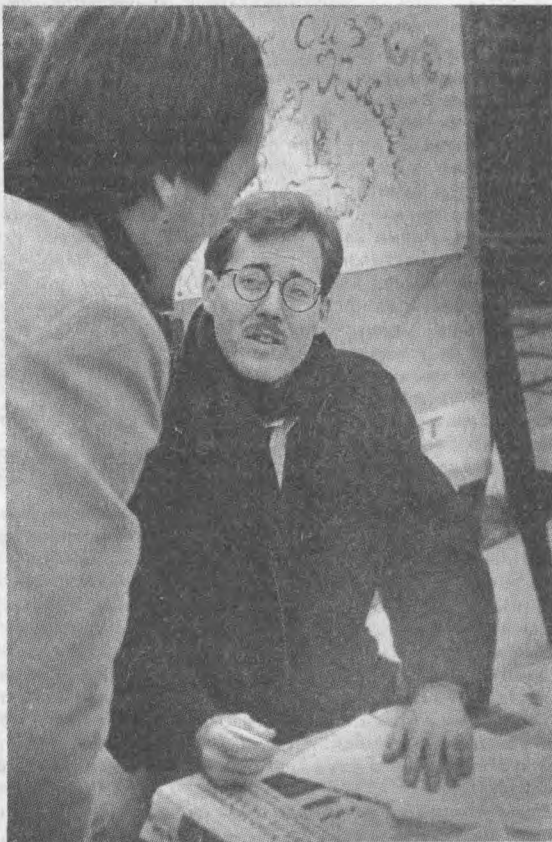
10. Ёппасига Навоийни ўқийлик. Шундагина сирли ва сеҳрли олам бизга янада жозибалироқ, гўзалроқ кўринади, бир-биримизга бўлган меҳримиз ортади, умримиз мазмунлироқ ўтади. Шу маънода хайрли иш бошлаган «Ёшлик» журнали ходимларига чуқур миннатдорчилигимни билдираман.

А. Журфак, 20 ёш.

2. Ҳозир Навоий тўғрисида баёнотлар уруғи кўпайиб кетди. Бундай сохта нарсаларни (асар эмас) кўрганда... кўйинг, мен айтмай кўя қолай. Саволнинг иккинчи қисми ноўрин.
4. Болаликдаги тасаввуримга «буюк» деган сўз кўшилди.
5. Саволни ноўрин деб ўйлайман.
6. У яхши киши, ўз даврининг атоқли шоири эди. Навоийга муносабати самимий бўлган. Мураккаб шароитда у кимга ишонини ҳам билмай ҳайрон бўлиб қолган. Ҳали бу тўғрида кўп иш қилиш керак.
7. Бундай одамлар билан жўрачилигим йўқ.
8. Бутунлай расво. Бир йил «Ўзбек адабиёти тарихи»ни ўқиб, ҳеч нарса ололмадим. Лекин домламининг илмий унвонлари улғун...
9. Олдиндан бир нарса дея олмайман. Бу ҳозирча сир, аммо ниёз бор.
10. Сизлар Навоий ижодини ўрганишга жуда кам эътибор беряпсизлар. «Ёшлик» журнари фаолияти мени қониқтирмайпти.

**Крейг Кеннеди (АҚШ),
26 ёшли тарих мутахассиси.**

1. Алишер Навоий ҳақида мен уч йил олдин эшитганман. Ушанда Оксфорд университетиде эски ўзбек тилини ўрганишни бошлаган эдим. Бир неча шоирлар қатори Навоийнинг айрим шеърларини ўқишга тўғри келди.

2. Афсуски, кўпчилик америкаликлар учун Навоий но яхши маълум эмас. Уни фақат мутахассисларгина билади. Америкада Навоий ҳақида бир неча мақола ва китоблар чиққан. Менимча, бу ҳали жуда ҳам оз. Истардимки, америкаликлар шоир ижоди ҳақида тўлароқ тасаввурга эга бўлсала. Ҳолбуки, бизда Беруний, Абу Али ибн Сино, Бобур сингалар сиймоларни анчагина яхши билишади. Масалан, «Бобурнома»нинг таржимаси ва асл нусхаси биргаликда нашр қилинган.

3. Алишер Навоий таржималари бор, бироқ жуда ҳам оз.

4. Биз Навоийнинг қиёфасидан кўра фикри ҳақида кўпроқ тасаввурга эгамиз, албатта. Чунки, масалан, Софокл, Платон кабиларнинг сиймолари ҳақида ҳам тасаввуримиз хира, бир уларнинг фикрларига реал эгамиз. Сиймо одам билан дундан кетади, фикр қолади.

5. Алишер Навоийнинг энг буюк хизмати, менимча, уни эски ўзбек тилини бениҳоя бойитгани, форсий билан биргаликда бу тилда ҳам гўзал асарлар яратганидир. Тўғри, Навоийдан олдин ҳам бу тилда шоирлар, айниқса Хоразмда, асарлар ёзишган, бироқ уларнинг тили Навоийникига нисбатан анчагина камбағал. Албатта, бу дегани уларни ўрганмаслик керак, деген хулосага олиб келмайди. Ҳар бирининг ўз ўрни ва аҳамияти бор.

6. Хусайн Бойқаро, менимча, Навоийга жуда катта ёрдам берган ва бу табиий, оддий ҳол. Ундан ташқари, ҳукмдор бўлиб мажбур ҳам эди. Шоҳ ўзини тарғиб қилиш учун ҳам бу иш қилар эди. Бунга мисол қадимги Грецияда истаганча топилади.

7. Афсуски, ўзбек тилини биладиган дўстларим билан Бобу ҳақида кўп гаплашганимиз ҳолда, Навоий ҳақида жуда кам фикрлашганимиз.

8. Мен Алишер Навоий учун балки иш қилмасман, бироқ Урта Осиё маданияти ва тарихи учун иш қилмоқчиман. Чунки Урта Осиё маданияти билан Навоий ижоди ўртасида буюк била алоқа бўлиб, менинг илмий ишим шу жиҳатдан Навоий асарларини, шахсини Америкада тарғиб қилинишига ёрдам беради деб умид қиламан.

10. Мен «Ёшлик» журнари редакциясига кўпроқ Урта Осиё тарихи ҳақидаги материалларни босишларини тилардим. Чунки тарих билан айниқса ёшларнинг тарбиясига ижобий таъсир қилиш мумкин.

Ўзбек ёшларининг ўз тарихларини, ўтмишларини кўпроқ билишларини, шу билан бирга менинг мамлакатим ҳақида ҳам кўпроқ нарса билишларини тилайман. Фақат билимги халқларни дўстлаштира олади.

Men think that we should translate more of the works of the great Uzbek poet, Ali Shir Noyi. We should not only translate his works, but also try to find and enjoy more of the latter without abandoning the former.

There are two qualities specific to every people, and good ones which every people should share. Let us try to find and enjoy more of the latter without abandoning the former.

10.10.74
Craig Kennedy

* Қисқача справка: К. Кеннеди 1961 йили Флорида штатида туғилган. Бундан уч йил бурун Оксфорд университетиде кандидатлик илмий ишини ёқлаган. Ҳозир Гарвард университетиде докторлик иши устида ишлаяпти. Шу кунларда ТошДУнинг ўзбек филология факультетиде стажировка ўтамоқда. К. Кеннеди анкета саволларига ўзбекча жавоб қилди.

Б. Қ. Амалий математика ва механика факультети, V курс.

1. Мен Алишер Навоий номидаги мактабда ўқиганман. Илк бор мактабга қадам қўйганимда эшитганман. У ҳақдаги тўла-роқ тасаввур менда кейинчалик уйғонди.

2. Замондошларимизнинг Навоийга муносабати қониқарсиз. Ижодига бўлган қизиқишни ҳам қониқарсиз деб ўйлайман. Сабаби — 6-, 8-синфлардагина унинг ижоди ўрганилади. Менимча, бутун ўрта мактаб курси бўйича ўрганилса, жуда яхши бўларди. Унинг китобларини ҳар хил нашриётлар, ноширлар ўз билганича қисқартириб, ўзгартириб чоп этаётирлар. Бу фақат Навоий ижодигагина тегишли бўлмай, бошқа классикларга ҳам алоқадордир. Қачонки, асл Алишер Навоийни ҳеч қандай қисқартиришсиз, ўзгартиришсиз нашр этилса ўшандагина аниқ бир тўхтама кела оламан. Чунки ижодкор асарларида унинг қалби, фазилатлари, дунёга, элга муносабати аён бўлади.

3. А. Навоий асарларини деярли ҳар куни ўқиймиз. Сабаби — менинг дилимда унинг ширин тили, пок туйғуси ҳайрат уйғотади. Мен ўзбек эканман, бошқа миллат ёзувчиларини яхшироқ тушунишим учун ўз тилим, ўз тарихимни ўрганишим керак.

6. А. Навоий билан Ҳусайн Бойқаро ўртасидаги муносабат менга анча қоронғи. Чунки неча йиллар бўлдики ўзбек миллиятининг тарихи мактабда ва бошқа жойларда яхши ўрганилмапти. Шоир ва подшо муносабатини тасаввур қилиш учун ўша давр сиеъатини жуда яхши ўрганган бўлишимиз керак. Мактабда Мирқарим Осим ижодини ўрганишга катта эътибор берилса. Кинорежиссёрларимиз Алпомиш, Тўмарис, «Юсуф ва Зулайхо» каби халқ яратган дostonлар асосида фильмлар яратсалар, мультфильмлар ишласалар. Маорифчиларимиз Ўзбекистон тарихини мактаб ва олий ўқув юртларида кенгрок ўргатиш учун озгина имкон яратиб берсалар ёмон бўлмасди.

7. А. Навоий ижодини ёқтирмайдиганларни кўп кўрганман. Сабаби: яхши тушунмаймиз, луғатлар жуда кам. Мактабда Навоий ижоди 8-, 9-, 10-, 11-синфларда атрофлича ўргатилса.

9. Мен ўз соҳам бўйича ишласам ҳам Навоий китоблари кўпимда, ғазали дилимда, тили эса менинг юрагимда пок сақланади. Атрофдаги одамларга у ҳақда, шоир ижоди ҳақида баҳоли қудрат тарғибот олиб бориш менинг ниятимдир.

Малоҳат, 20 ёш.

2. Замондошларимизнинг Навоийга қизиқишлари ўта кучли. Чунки бизнинг Марғилонда кекса аёллар йиғилишиб ғазалхонлик қилишади. Шунда Аҳмад Яссавий, Фузулий ва Машраблар қаторида Навоийнинг ҳам ғазаллари ўқилади. Мен Навоийга қизиқмаганимда филология факультетида ўқишга кирмасдим.

8. Мактабда қониқарсиз, ҳатто университетда ҳам қониқарсиз. Навоий ҳаёти ва ижодини ўрганишга ажратилган дарс-соатлари жуда оз.

9. Уқишни битиргандан сўнг, насиб этса, ўқувчиларимга: а) эски ёзув, б) аруз вази ҳақида кўпроқ маълумот бериб, ўргатиб уларни ғазалпараст қиламан. Чунки ўзим ҳозиргача қийналаман. Навоий асарларининг тўрт жилдлик изоҳли луғати чиққан эди: бор-йўғи икки минг нусхада, уни топиш амримаҳол. Илтимос, ўша китоб кўпроқ нусхада қайтадан чоп этилса. «Хамса» тўлиқ нашр қилинса. Мактабда эса, Навоийга ажратилган дарс-соатларини саккизинчи синфдан юқорироққа, тўққизинчи, ўнинчи синфларга кўчирилса.

Айниқса, эски ёзув болаларга ўргатилса.

ТoшДУ, III курс, 21 ёш.

1. А. Навоий номини илк бор 11 ёшда эканимда эшитганман. Дарсликдаги рубойларнинг мазмунидан келиб чиқиб, яхшиликка ундовчи бир инсон сифатида таниганман.

2. Бугунги навоийшунослар шу буюк тоғнинг ҳали забт этилмаган чўққиларини кўзласалар. Ўзим ҳам ҳали анча ўрганишим керак. Навоий ижоди ҳар бир филолог учун бир умрлик дарслиқдир.

3. Ўқиб тураман. Охирги марта «Лайли ва Мажнун»ни ўқидим. Баъзан тушуниб, баъзан тушунмай ўқийман-у, аммо туйғуларимга маълум ва номаълум таъсирларни ҳис этаман.

4. Навоий ўз замонаси зиддиятларидан холи бўлмаган. Аммо уни эзгуликка бўлган эътиқодига бир умр содиқ қолган бир зот деб тасаввур қиламан.

5. Навоийнинг энг буюк хизмати шундаки, у инсонийлик дарслигини яратган.

6. Ҳусайн Бойқаро ҳам шоирликнинг ҳаяжонли дамларини бошидан кечирган. Тахтан воз кечолмаганидек, шеърятни ҳам умрлик ҳамроҳи деб билган. Агар у шох эмас, бир зиёли бўлганида унинг Навоий билан дўстлигини Румийнинг Шамси Табризийга бўлган муҳаббати билан тенглаштирган бўлармикан...

Навоийни ўрганамиз

Табият ҳамиша қуёш томон талпинганидек, одамлар ҳам ўз доҳийларига, гениал олимлару адибларига ва санъаткорларига интиладилар, уларни яхшироқ билишга, танишга ҳаракат қиладилар. Халқнинг маданий савияси ҳам маълум даражада уларнинг шу соҳадаги билимлари билан ўлланади. Мусо ал Хоразмий, Форобий, Беруний, Ибн Сино, Алишер Навоий... Бу алломаларни ер юзидаги ҳамма халқлар танийди, чуқурроқ билишни истайди. Чунки улар инсониятни маънавий чўққиларга кўтарган кишилардир. Бинобарин, республикамиз ёшларининг вазифаси халқимизнинг фахри, гурури бўлган улғу зотларни ёшлиқдан ўрганиш, уларнинг асарларини меҳр билан мутолаа қилиш, бошқаларни ҳам бу ишга даъват этишдир.

«Ёшлик» журнали «Сиз Алишер Навоийни биласизми!» деган мавзуда анкета тарқатганлиги ва Тошкент дорилфунуни студентларидан юзга яқин ёзма жавоб олганлиги адабиётшунослик соҳасидаги муҳим янгилкидир. Хусусан, навоийшунослик бўйича бундай тадбир ҳеч қачон ўтказилмаган эди. Китобхонлар оммасининг Алишер Навоий ҳаёти ва ижодига қизиқишини, буни қанчалик билишини социологик планда ўрганиш навоийшунослик фани тараққиётига ижодий таъсир кўрсатиши мумкин.

Тарқатилган анкеталар бўйича олинган жавоблардан аввало шу нарса маълум бўладики, кўпчилик ёшларимиз, қайси факультетда ўқишдан қатъи назар, Алишер Навоий ҳаёти ва ижодига, шахсиятига, адабий-илмий меросига буюк ҳурмат ва эътиқод билан қарайдилар. Бўлажак журналистлардан бири: «Алишер Навоий энг билимдон, инсофли, шеърятни қадрловчи шахс» деса, амалий математика ва механика факультети студенти Қўшбоев Баҳром: «Алишер Навоий асарларини деяр-

ли ҳар кун и ўқийман», деб ёзади. М. М. Жарқинбоева: «Навоийни билмаслик — ўзбек халқини билмаслик» дейди. Бировни Навоий ижодининг халқчиллиги, асарларда ватанпарварлик ғояларини илгари сургани, хулқ-ахлоқ масалаларида ҳаммага ўрнаклиги ўзига маҳлиё қилган бўлса, бошқа бировларни шоирнинг шахсияти ўзига тортади. Э. Жабборов: «Мен унинг сиймосини юзларидан нур ёғилиб турган киши сифатида тасаввур қиламан», дебди. П. Чўмбоев эса, бундай ёзибди: «Навоий ўз даврининг зиддиятларига жавоб излаган, бу зиддиятларни халқи фойдасига ҳал этганини кўзлаган инсонпарвар, адолатпарвар шахс». Бошқа бир студент фикрини бундай ифодалаган: «Навоийнинг дунё миқёсидаги ўз ўрнини, аҳамиятини кўрсатиш бугунги куннинг энг муҳим масалаларидан биридир».

«Навоийнинг энг буюк хизмати нимада деб ўйлайсиз!» деган саволга кўпчилик: «Навоийнинг энг буюк хизмати — ўзбек тилига, ўзбек адабиётига асос солганида деб биламан», деса, бошқа бир гуруҳ талабалар: «У биринчи бўлиб ўзбек тилида асар ёзган», деган фикрни билдирган. Бу жавобларда ноаниқликлар мавжуд. Навоий ўзбек тилига эмас, ўзбек адабий тилига асос солган. Шу билан бирга, Навоий ўзбек тилида биринчи бўлиб асар ёзган эмас. Унга қадар Аҳмад Яссавий, Адиб Аҳмад Юғнакий, Хоразмий, Рабғузий, Лутфий, Атоий, Сакюкий каби ўнлаб шоир ва адиблар ғоят мароқли асарлар ёзганлар. Навоий эса, ўзбек адабий тилини турли шеърӣй формалар билан тўла ва мукамал шакллантирган.

Анкетадаги иккинчи савол марказий саволлардан. Бунга жавоб беришда анкета тўлдирувчиларнинг ярмига яқини ижобий, ярмидан кўпроғи, «замондошларимизнинг Навоий шахсига, ижодий меросига муносабати қониқарли эмас», деб жавоб берган. Буни салбий маънода тушуниш керак эмас. Бу хил жавоб эгалари республикамизда Навоийни ўқиш ва ўрганишнинг даражаси ҳозиргидан юқорироқ бўлишини истайдилар. Бу саволга 7-савол ҳамоҳанг. Унга ҳам анкета иштирокчиларининг ярми — Навоийни севмаслик, ўқимаслик мумкин эмас, деса, ярми — Навоийнинг асарларини «ўқиб тушуниш қийин» [Элназаров Ш. ва бошқалар]; Навоийни ёқтирмайдиган одамларни учратганман, сабаби: «Навоийнинг тили замонамиз тилига нисбатан оғир» [Лўпиев Ч.], деб жавоб берган. У. Абдуллоев [амалий математика ва механика факультетидан] эса: «Ғарбий оқимга берилиш кучлироқ бўлгани учун ўз шоирларимизга, жумладан, Навоийга эътибор кам!», демоқчи бўлади.

Ҳар қандай бўлса ҳам, масаланинг талқинида катта ҳақиқат бор. Чиндан ҳам, Навоий яшаб ижод этган даврдан буён беш аср ўтди. Бу орада тилимизда катта ўзгаришлар юз берди. Навоий асарларини эндиликда ҳамма ҳам ўқиб, осонликча тушуниб ололмайди. «Навоийнинг асарларини ўқишни ёқтирмайдиганларни ҳеч учратмаганман». Фақат: «Навоийнинг асарларини ўқиган билан тушунмайман, тушуниш қийин, шунинг учун ўқишимнинг ҳожати йўқ», деювчиларни учратганман. Жумладан, мен ҳам деярли унча тушунмайман, лекин тушунишга ҳаракат қиламан», деб ёзади Ўзбек филологияси факультетининг биринчи курс студенти Х. Жамиллов.

Чиндан ҳам бугунги кунга келиб, Навоий асарларини тушуниш учун маълум даражада эски ўзбек тилини ўрганиш, арабча, форсчадан хабардор бўлиш, махсус лугатлардан, Навоий ҳақидаги адабиётлардан фойдаланиш талаб қилинади. А. Навоий мероси улкан қаср ичида турган хазинага ўхшайди. Бу қасрга кириш учун эса тил билишимиз керак, деб ёзади Фарғона Давлат Педагогика институтининг ўзбек тилшунослиги кафедрасининг тадқиқотчиси С. Мўминов ва давом этиб дейди: «Бахтимизга кейинги йилларда Навоий асарларининг тўрт жилдлик изоҳли лугати, «Хамса»нинг насрий баёни қайта нашр этилди».

Кўпчилик жавобларда улуғ шоир ва мутафаккир Навоий ҳаёти ва ижоди омма орасида, ёшлар ўртасида етарли тарғиб ва ташвиқ этилмаётганидан ўринли ташвишлар сезилади. Уларнинг баъзилари келажакда ўз фаолиятларини шу билан боғлашга истак билдирибдилар.

Анкета саволларига жавоб берувчилар Навоий асарларини ўзбошимчалик билан қисқартрилиб нашр этилаётганидан, Навоий асарларига тузилган тўрт томлик лугатнинг тиражи ниҳоятда камлигидан, Навоий ҳақидаги илмий тадқиқотларнинг ҳам инсофсизларча кам нусхада чоп этилаётганидан норози бўлиб гапирганлар. Ўйтирозлар жуда ўринли, масалан, кейинги йилларда «Фан» нашриёти эълон қилган «Алишер

Навоий «Хамса»си» китоби [мақолалар тўплами] атиги 2086 дона, Е. Исҳоқовнинг «Навоий поэтикаси» асари 1100 дона бо-силган, холос. Натижада бу хил китоблар кенг ўқувчилар оmmasига етиб бормаган. Шу билан бирга анкета тўлдиришда қатнашганларнинг аксари қисми мактабларда, ҳатто олий ўқув юртларида ҳам Навоий ҳаёти ва ижодини ўқитиш ғоят паст савияда эканлигини, эски ёзувни ўрганиш эътибордан ғоят чет-даллигини, ўқитувчиларнинг тайёргарлиги етарли эмаслигини рўй-рост ёзганлар, мисоллар келтирганлар. Демак, бундан олий ўқув юртларидаги адабиёт кафедралари, шу жумладан, ТошДУнинг ўзбек адабиёти тарихи кафедраси жиддий хулосалар чиқариши керак.

Бўлажак мутахассислар Навоийни ўқитиш ва тарғиб этишнинг янги усуллари ҳақида ҳам ўйлаб кўрганлар. С. Мўминов бу ҳақида: «Менга қолса, олий ўқув юртларида Алишер Навоийнинг адабий мероси ва тилини ўрганиш учун адабиёт ва тил тарихи предметларининг бир кўрниниши сифатида алоҳида курс ташкил этилишини истаيمان», деб ёзибди. Математика факультети студенти А. Ҳусайинов эса: «Алишер Навоий ҳақида яхши фильм яратилиб, йил давомида бир неча бор кўрсатилса!» дейди.

Анкеталарни тўлдиришга баъзилар ҳурмат ва ихлос билан, баъзилар эса... ҳатто такаббурлик, қўполлик, ҳафсаласизлик билан ёндашганлар. Биз ундайларни маданиятсизликда, билимсизликда айблаб қўя қолсак ҳам бўларди, лекин ёшлар ўртасида бундай муносабат қаёқдан пайдо бўлганини, бунга кимлар айбдор эканини ҳаммамиз жиддий ўйлаб кўришимиз керак.

Демак, республика навоийшунослари, адабиёт муаллимлари олдида навоийшуносликнинг аҳволини, улуғ шоир ҳаёти ва ижодини, унинг меросини ўрганишнинг, илмий тарғиб этишнинг савиясини кескин яхшилаш, ёшларнинг навоийшунос олимлар, ёзувчилар ва шоирлар билан учрашувларини ташкил этиш, ҳар хил адабий викториналар ташкил этиш талаб қилинади. «Ёшлик» журнали ўзи бошлаган хайрли ишни яна давом эттирса, вақти-вақти билан ёшлар орасида шундай анкеталар тарқатиб, жавобларнинг айримларини эълон қилиб турса, дурст бўлур эди.

Абдуқодир Ҳайитметов

«Навоийга?.. адабиётчилар жавоб берсин!»

Ўзбек элининг дарди бор эди, фикри бор эди, лисони — сўзи, оламга ёйгулик овози бор эди; даҳони — Навоийни кутарди.

Жамият бир қалқидио исён туғилди — Навоий дунёга келди! Мана беш асрки, бу исён сўнмай, дунёга ғавго солиб кел-япти. Мана беш асрки, Навоий Бобур бўлиб, Бедил бўлиб, Машраб ва Эркин Абдулла бўлиб шеър айтяпти, бу қўҳна қуёшнинг кўзлари очиқ экан, яна кўп даврлар шоир бўлиб ашёр битади. Инсон қалбининг навоси — Навоийси сўнмас.

Мана беш аср...дан кейин, халқимиз ёппасига саводхонликка эришган, «эскилик қолдиқлари»дан батамом қутулай деб қолган пайтларимиз, изғиринли куз кунларининг бирида уч-тўрт тиниб-тинчимас, Тошкент Давлат дорулфунуни дарвозаси олдида курси қўйиб, ўтган-кетганга илтижо қилишади: «Навоий меросига оид мулоҳазаларингизни тўрт энлик ёзиб беринг, укажон, сингилжон, акажон...»

Кимдир ҳеч қандай маъносиз бош иргийди-да, шошиб жўнаб қолади. Бошқа бири анкета ва эълонларга узоқ қараб туради, гўё маъноли бош тебратади: «Ҳа-а, — дейди, кўзларини ўткир-ўткир қисиб қўяди. — Бу яхши, — деб давом этади. — Надо же, — деб тугатади-да, савлат тўкиб кетаверади. Олифта бир йигит ҳиринглаб бошқасини чақиради: «Бахти, Навоий тўғри-деса...» Унис қисталайди: «Бошқа ишинг йўқми, жур бу ёқ эй ўргилдим». Адабиётшунослар, навоийшунослар ўтишади... ўтавершади.

Хуллас, ўша кун анкетанинг иккинчи саволига энг кўп ва тўлиқ жавоб олинди, десак бўлади. Ҳазрат Навоийнинг ўзлари эса ўз замондошларигагина эмас, бугунги одамларга муносабатини «чекланган дунёқараш» билан қуйидагича билдирган эди:

...Ким бор эди бошимга кўп меҳнатим,
Йўқ эди бош қошиғали фурсатим.
Менда бу мобайн эрур зорлиқ,
Халқ жафосига гирифторлиқ.
Бир дам улус меҳнатидин ком йўқ,
Бир нафас эл жавридин ором йўқ...

(«Ҳайратул аброр»)

Ҳартугул, жавоб олинмади эмас, олинди. Дорилфунуннинг бир фоиз талаба ва ўқувчилари Навоийни писанд қилдилар. Навоийни «писанд қилганларга минг бора қуллуқ».

Жавоб берганларнинг аксарияти мутафаккир номини эсини таниганидан буён билишини («Муножот»ни эшитганимдан бери!», катталар у ҳақда кўп гапиришганини («Мен беш ёшга тўлганимда отам: «Уғлим, Навоий сендай вақтида ўқишни билган», деган эди. Шу кундан сўнг мен ҳам опаларим ёрдамида «Алифбе»ни ўргана бошладим»), кишиларнинг унга ўзгача меҳри бўлганини («Опаларим кашталарига расмини солиб тикишар, бундан мен унинг яхши одам бўлганини англадим») ёзишади. Мана шу мурғак тасаввурни вояга етказиш, уни билимга, эътиқодга айлантириш учун ҳукумат ўрта ва олий мактаб очиб қўйибди, адабиёт дарсларини жорий қилибди. Бироқ... «Навоий асарларини ўқиш сависиси мактабда ҳам, олий ўқув юртида ҳам қониқарсиз. Мутахассисларнинг ўзи билимдон эмас — уларни ҳам ўзига ўхшаганлар ўқитган-да!»

«...Мактабда қониқарсиз. Олий ўқув юртидаги аҳволни мактабга келатган ўқитувчилар аҳволдан англаш мумкин...» «Ўрганиш соатлари жуда-жуда оз!» «То 10-синфгача Навоий ҳақида ҳеч нарса билмай ўқибмиз. Муаллим кирарди, «гениал шоир, зўр шоир» деяверарди, биз ҳам шунини такрорлайверардик».

Сўнги мулоҳазани журналистика факультети студенти ёзган, журналистлигига борадими, озгина «ошириб» ҳам юборади: «Мен ҳатто филология факультетида ҳам Навоийни билмаган муаллимларнинг кўпчилигига шубҳа қиламан. Бир профессор бор. Қанча вақт бекор кетди, ҳеч нарса ўрганмади, профессор бўлса «5» қўйиб берди. Ана сизга савия!»

Албатта, шу пайтгача бу талабалардан дилидаги гапни биров сўрамаган ва бу бефарқлик аҳволни шу даражага олиб келган. Бу ерда гап профессорнинг ёки студентнинг қайсиниси айбдор эканида эмас, балки шу ҳолат бугунги кунда реал эканида. Эътибор берсак, мактаб ва олий ўқув юрти орасидаги муносабатда ўзига хос «онангга бор, отангга бор» муҳити пайдо бўлгани сезилади. Мактаб [аниқ қилиб айтсак — болалар!] институтни битириб келган диплолли мутахассиснинг ношудлигидан нолийди, студент бўлган ўқувчининг билимсизлигидан. Хўш, нима қилмоқ керак!

Бизнингча, ҳар қандай инқилобнинг зарурий шартини каби бу замирининг ҳам энг заиф, лекин ҳал қилувчи ҳалқасини топиш керак. Бу ҳалқа эса бизнингча, юқоридаги гапнинг «мактабни тугатиб» ва «студент бўлган» жумлалари оралиғида жойлашган. Журфак ва филфак талабалари билан [айниқса, сиртки ва кечки бўлимдагилар билан!] суҳбатлашиб туриб, улардан нега айнан шу факультетга кирганини бир суриштириб кўринг-а. Гўё ҳазиллашаётгандай «математикадан имтиҳон бўлмагани учун» деб қулишади-да, гапни бошқа ёққа буришади. Бу — ҳазиллашиб айтилган ҳақиқат! Анкета жавобларига эътибор берайлик. Жавоб берганларнинг аксарияти [уларнинг жуда кўпи шу икки факультетда ўқишади!] Навоий асарларини ўқиганлари билан тушунмасликларини, унинг «тили мураккаб»лигини ёзишади. Хўш, шундай экан, нимага абитуриентлар учун Навоий ижодидан имтиҳон топшириш [оғзаки кириш имтиҳони билетларининг деярли ҳаммасида шоир ижоди хусусида савол бор!] олий математикадан имтиҳон топширишдек қийин бўлмаслиги керак!! Ахир, Навоий ижоди адабиётнинг олий математикаси эмасми!! Нима учун институтга киришни хаёл қилган абитуриент учун Навоийни алгебрадан кам билиш кафолати берилган! Нима учун келини диплолли бўлишини хоҳлаган қайнота уни етаклаб тўғри филфакка келади-ю, матфакка бормайди!!

Сезаётган бўлсангиз, гап барибир яна ошна-оғайнигарчиликка [ҳатто, Навоий билан боғлиқ масалада ҳам!] бориб тақалляпти. Агар ҳудди шу ҳалқани уза олсак, мактаб — адабиёт ўқитувчисидан, студент эса, профессордан ёлчир эди.

Албатта, бу ҳали масаланинг фақат ташкилий жиҳати. Навоий ижодининг эмас, умуман маданиятимиз тарихини, илмимиз тарихини ўрганиш учун мактабларда эски ўзбек ёзувини ўрганишни йўлга қўйиш керак. Баъзиларга бу ёзув ҳудди илон ёки чаён кўргандек таъсир қилади, бу ёзув ҳақида гапирсангиз, динни тарғиб қилаётгандай қарашади. Ҳолбуки, бу ёзувнинг, умуман, дунёдаги барча ёзувларнинг ҳар қандай диндан тарихан кўна эканлиги, белкурак билан гул ўтказиш ҳам, одам ўлдирish ҳам мумкин эканлиги қундай равшан. Ахир, ўзбек халқи маданияти ва илмининг ҳозирча бор-йўғи ярим асрлик тарихигина рус имлоси билан боғлиқ бўлиб, камда УН АСР-лик онгли ҳаёт тарихимиз ўша биз менсимай қарайдиган эски ёзув билан битилган. Бу ёзувни умумхалқ миқёсида билмай туриб, маданий меросга тўлалигича эга бўлиш мумкин эмас. Бу ёзувни билиш фақат филологгагина эмас [ҳозир, ҳатто матн-шунослар ҳам бу борадаги билимлари билан мақтанолмайдилар!], тарихчи ҳам [марказдаги тарихчиларнинг таржимонларига эмас, ҳақиқий муаррихларга!], шифокорга ҳам, этнографга ҳам, астрономга ҳам, реставратор устага ҳам, атеистга ҳам керак. Боринг ана, юқоридаги касбларни бирортасини қилмаганлар дунёнинг жуда катта қисми аҳолиси гаплашадиган, ёзадиган имлони билиб қўйса зарар қилмайди. Бироқ бир эзгу ишга асқотади. Чунки билим ҳозиргача ҳеч кимга ҳалақит бермаган.

Навоий асарларини чоп этиш, ижодини ташвиқ қилиш хусусида ҳам анкета жавоблардан кўп таъналар ўқиймиз: «Навоий асарларини тўла ҳолда ўқишни истайман. Танлаш шарт эмас, ўзимиз танлаб оламиз, ахир ёш бола эмасмиз!», «Навоий ҳақида ахборот эмас, одамларга унинг ўзини бериш керак», «Наҳотки, шундай буюк шахс таваллуди бир-иккита баҳсу адабий кеча билан тугатиб қўйилаверса...», «Кўп ёшлар юрт тарихини яхши билмайди, Навоий асарларини тушунвермасликка шу ҳам сабаб бўлса керак». Ва ҳокимзо.

Дарҳақиқат, неча ўн йиллардан буён шоир асарлари тўла ҳолича босилмагани, «Навоий асарлари тилининг лугати» жуда оз нусхада чоп этилгани, мутафаккир ижодининг оммалашуви... тўсиқ бўляпти. Навоийшуносларнинг, маданиятимиз тарихи билан шуғулланувчи олимларимизнинг катта меҳнатларини камситмаган ҳолда жамоатчилик учун қизиқарли тил ва услубда яратилган оммабоп [м. Н. Комиловнинг «Ибн Сино ва Данте», О. Валихоновнинг «Ғазал нафосати», Б. Қосимовнинг «Излай-излай топганим» китоблари каби] китобларнинг ўта кам эканлигини ҳам айтиб ўтиш керак...

Жавобларни ўқир эканмиз, 9-саволга берилган қуйидаги икки жавоб бизни шукронага йўналтирди. Бир қизча ёзибди: «Агар Навоийни ўқиб тушунсам эди, шу — хизматим бўларди». Яна бир йигит: «Навоийни ўқиб даражасига етсам, шоир учун катта хизмат қилган бўламан». ...Ҳазрат Навоий «Ҳайратул аброр»да «чўчиб» ёзганлар:

Ошиқи ғамнок дегайлар бари,
Кўнгил кўзи пок дегайлар бари
Кўзни ўқуш саяй ила забт этгамен,
Етса кўнгул забтига иш нетгамен.
Оҳ, менинг ҳолима юз қатла оҳ...

Демак, ҳозирча Навоийни кўзимиз забт этибди, агар кўнглимиз ҳам забт этса, биздан саодатли халқ бўлмас!

Раҳмон Қўчқоров

Алишер Навоий туғилган куннинг 547 йиллиги муносабати билан Адабий танқид бўлими адабиёти-мизнинг энг кенжа вакилларида айримларига «Навоий ижоди ва навоийшунослик» масаласида қисқача мулоҳазаларини ёзиб беришни сўраб мурожаат қилди.

«Меҳр кўп кўргуздим, аммо...»

Навоийга муносабатимиз унинг улуғ даҳосига муносиб эмас. Буни тан олмоқ керак.

Навоийни ўрганиш учун унинг китобларини кетма-кет босиб чиқараверишнинг ўзи камлик қилади. Жиддий ўзгариш бўлишини истасак, аввало, мавжуд аҳволни яхшилаб англаб олишимиз, бўлғуси ишларимизни шундан келиб чиқиб ривожлантиришимиз лозим. Ушандагина бирон арзирли натижага эришамиз.

Ҳозир аҳвол қандай?

Биз ҳеч қачон Навоий темурийлар даври маънавий ҳаётининг маҳсули эканини унутмаслигимиз керак. Дастлаб қилиб билан яратилган бу салтанат доимо қиличга таяниб яшамаган. Темурнинг ўзи ҳам фан ва маданиятнинг ўсишига маълум даражада ҳомийлик қилган, Шоҳруҳ ва Улуғбек эса мамлакатни иложи борича тинч йўл билан бошқаришга интилганлар. Қолаверса, Темурнинг ғалабаларига унинг саркардалиқ талантидан кўра, халқнинг мўғуллар истибодига қарши уйғонган нафрати кўпроқ замин ҳозирлаган. Кейинчалик халқ онгидаги уйғониш ҳаётнинг бошқа тармоқларини ҳам қамраб олди ва маънавийта чуқур силжишлар бўлишига олиб келди. Навоий — ижтимоий ҳаётдаги кўтарилишнинг чўққисидир. Шунинг учун ҳам Навоийни ўша тарихий шароитдан ажратиб олиб ўрганиш кўнгилдагидек самара бермайди. Аксинча, тарихни сохталаштиришга олиб келади. Ҳолбуки, биз Темур ҳақида, унинг давлатни бошқариш услуби ҳақида, мамлакатнинг ички ҳаёти ҳақида, парчалана бошлаган салтанат ҳақида, муқаррар инқирознинг маънавийта кўрсатган таъсирлари ҳақида деярли ҳеч нарса билмаймиз. Албатта, бизга Темур керак эмас, аммо ўша даврнинг тарихи керак-ку! Бутун мураккаблиги, қарама-қаршиликлари билан керак. Ўша давр тарихини ўрганиш навоийшуносликка ҳам катта таъсир кўрсатган бўлар эди. Биз Навоийни, унинг дардларини, орзу-интилишларини аниқроқ, тарихан конкретроқ тушунган бўлардик. Бусиз ишларимиз олға силжймайди — қуруқ сафсатабозликдан нарига ўтолмаймиз.

Навоийни юзакни тушунганимизнинг иккинчи сабаби ҳам тарихга боғлиқ: темурийлар салтанатининг парчаланиб кетиши эндигина шаклланаётган бутун бир халқнинг тарихдай сочилиб кетишига олиб келган. Бу эса энг катта маънавий йўқолишларимиздан биридир.

Қизиқ парадокс. Қаранг, Навоий ўзбек адабий тилига асос солди, демак ўзбек халқининг вужудга келганини моддий ва маънавий далил билан тасдиқлади, лекин шу пайтда бу юрт майда беклик ва хонликларга бўлиниб кета бошлаган эди. Ўзбек халқининг асосий қисми яшаётган территорияда феодал бошбошдоқлик давом этаверди. Бу ҳол халқнинг ўз буюк фарзанди ижодига жиддийроқ муносабатда бўлишига имкон бермади. Тўғри, Абдуллахон замонида халқ Бухоро амирлиги кўл остида территориял бутунликка эга бўлди, лекин бу дамба зулматдан нур қидириб чарчаган халқ хурофот ботқоғига ботиб улгурган эди: илоҳиёт маданиятдан устунроқ мавқега эга бўлди. Хурофот эса Навоий сиймосидаги тараққий-парвар мутафаккирни унчалик хушлайвермасди. Бу ҳол Навоийнинг фақат тор доирадагина маълум ва машҳур бўлишига олиб келган. Биз бугун Навоийга ўша дамлардаги муносабатнинг аччиқ аламини тортяпмиз деб ўйлайман. Бу сабоқни доимо ёдда тутиш керак.

Яна бир асосли сабаб — Навоий ижод қилган тил билан ҳозирги тилимиз ўртасидаги жиддий тафовутларга боғлиқдир. Биз хоҳлаймизми, йўқми, у тилдан фойдаланишимиз тобора қийинлашиб бормоқда. Энди Навоий асарларини эски ўзбек тилидан ҳозирги ўзбек тилига «таржима» қилишга ёки ўша эски тилни ўрганишга мажбурмиз...

Бундан ташқари, Навоий ижоди қадимги Шарқ фалсафаси билан уйғунлашиб кетган. Хўш, қадимги Шарқ фалсафасини ўрганмасдан туриб Навоий қарашларини тушунишимиз мумкинми? Йўқ, албатта. Навоий осмондан тушмаган. У ўша фалсафа замида ўсиб, вояга етган. Шарқ фалсафаси тафаккурининг энг илғор йўналишларини ижодий ривожлантирган, бойитган. Буни англамасак, «Навоий беҳад буюк!»дан нарига ўтолмаймиз.

Ўзбек тилида қадимги Шарқ фалсафасига доир адабиётлар жуда кам. Масалан, кўпчилики суфизм ҳақида, тасаввуф назарияси ҳақида кенг маълумотга эга деб айта оламизми? Таассуфки, йўқ. Лекин тасаввуфни билмасдан туриб Навоийни билмаман дейиш кулгули ҳолдир.

Ниҳоят, қуйидаги жиҳатга ҳам эътибор бериш керак: Навоийни яратган тарихни, Навоий тилини, қадимги Шарқ фалсафасини ўрганиш мумкин, лекин барибир Навоийни тушунмаслик ҳам мумкин. Чунки Навоий образларининг, тимсоқларининг, умуман, ўша давр адабиёти символиксининг ўзи бир олам. Буларни атрофлича ўрганмасдан туриб, халққа тушунтирмасдан туриб навоийшуносликда, Навоийни тарғиб қилишда муваффақиятга эришиб бўлмайди. Буларсиз Навоий биз учун сирли ва сەҳрли чўққи бўлиб қолаверади.

Мусурмон НОМОЗОВ

Машаққатсиз роҳат бўлмас

Биз — бугунги кун ёшлари Навоийни биламизми? «Ҳа» деб жавоб беришди тенгдошларимиз: Алишер Навоий XV асрда яшаб ижод этган буюк шоир, халқпарвар, фан ва санъат ҳомийси, ўзбек адабий тилининг асосчиси, «Хамса» муаллифи ва ҳоказо... Навоийнинг савобли ишлари, асарлари, мавзуси, ғоявий-бадний олами тўғрисида яна кўп гапиришимиз мумкин, аммо... Биз Навоийни энг умумий тарзда биламиз. Асарларини чуқур таҳлил этиш, унинг ғоя ва образлари дунёсини англаб етиш кудратига эгамизми? Йўқ! Нега? Биз Навоийни жуда кам мутолаа қиламиз. Кошқиди мутолаанинг ўзи биланоқ тушуниб кетаверсак. Унинг ижоди гўё бир денгиз. Бу улкан денгиз остида дуру гавҳарлар яширинган. Бу денгизнинг сура-тини кўрамиз, унинг остидаги қимматбаҳо маъданлар — маъноларни билиш учун эса сув остига тушиш лозим.

Навоийни атрофлича билмаслигимизга фақат тил мураккаблиги сабаб бўлаётгани йўқ. Чунки сўз ёдлаш билан бу тўси-ни енгил мумкин. Биз — ёшлар Навоий яшаган давр фалсафасини яхши билмаймиз. Давр ва ижодкор фалсафасини билмай туриб маданий мероснинг мағиз-мағизигача англаш мумкин эмас. Биз тарихни яхши билмаймиз, жумладан, халқимиз мураккаб тарихий тараққиётга эга эканини ҳар доим ҳам тўлиқ ҳис этавермаймиз. Тўлиқсиз тасаввур тарихий шахсларга бўлган ёндошишимизни ҳам кемтик қилиб қўяди. Бизлар учун Навоий қаҳрамонларидан Фарҳод — буюк инсон, Мажнун — вафодор ошиқ, Искандар — одил шоҳ... Аммо Навоий яшаган даврда инсонни оддий инсон сифатида, илоҳийликдан холи деб талқин қилиш, фарҳодлару мажнунларни ўлдирган замонани қоралаш, шоҳни адолатга чақириш ҳам жасорат эканини ҳамма вақт ҳам англайвермаймиз.

Биз умуман ўзбек классик адабиётининг ўзига хос хусусиятларини атрофлича билмаймиз. Рамзлар, қахрамонлар, Шарқ афсоналарисиз Навоийни ҳам чуқур билиб бўлмайди. Карл Маркс: «Агар сен санъатдан завқланмоқчи бўлсанг, бунинг учун сен бадий маълумотга эга инсон бўлмоғинг зарур» (Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-изд. т. 42, ст. 151.), деган эди. Бизнинг Шарқ адабиёти бўйича бадий маълумотимиз тўмтоқ. Устозларимиздан яхши аъёнларни етарлича ўзлаштириб олмаяпмиз. Тўнғич авлод олимларига раҳмат, улар совет навоийшунослигига асос солиб, уни ривожлантирдилар, Навоийни оммага танитишда катта ишларни бажардилар. Бу ёғида-чи?..

Ўзбек оиласида фарзанд дунёга келди. У эртақлар, қўшиқлар тинглаб вояга етади. Лекин у боғчада замонавий шеърларни ёд олади, мактабда асосан Европа адабиётининг таъсири остидаги бадий асарларни ўқиб ўсилади. Унинг бадий диди Ғарб бадий адабиётининга фаҳмлай олади, холос. Бундай бадий маълумотли ёш китобхон «Лайли ва Мажнун»ни ўқигач, нега Мажнун ҳадеб нола қилаверади, нега ишқ дардида Лайлини деб хушидан кетаверади, нега Шарқ шоирлари бир-бирларига «назира» ёзаверадилар, деб савол бериши табиий (бундай саволларга И. Ғафуров «Ўттиз йил изҳори» номли китобида қисман жавоб берган). Ғарб ва Шарқ адабиётининг ўзига хос хусусиятлари бор, уларни билмай туриб, муайян адабий ҳодисаларни чуқур таҳлил қилиб бўлмайди. Бизларда шарқона кўникмалар шаклланмас экан, биз Шарқ санъати ва адабиётдан етарлича завқ ололмаймиз, завқ олмасдан бадий асарни ўқиш ижодкорнинг салоҳиятини белгилашга ҳалал беради. Навоий меросини янада кенгроқ тарғиб қилиш керак. Бизга Шарқ адабиётининг ўзига хос хусусиятларини ёритувчи қўлланмалар зарур.

**Муҳит ичра чўммай нечүкким наҳанг,
Киши урса бўлғайму гавҳарға чанг.**

Яъни, денгиз қаърига наҳанг балиқдек шўнғимасдан туриб, одам сув остидаги гавҳарга чанг уриши мумкинми? Қимматбоғ гавҳарни олиш учун заҳмат чекиш, юзишни ўрганиш, сув остига тушиш керак. Биз Навоий меросидек улкан денгиз дурларини қўлга киритишни ўрганишимиз даркор. Зеро, улуғ шоирнинг ўзи ҳар бир қийинчилик эвазига роҳат қилинади, роҳат машаққатсиз қўлга киритилмайди, деган эди.

Афтондил ЭРКИНОВ

«Навосиз улуснинг навобахши» бўлайлик

Ҳа, биз Навоий ҳақида кўп нарса биламиз. Лекин Навоийнинг ўзини биламизми? Шоирни яхши билиш учун унинг ўзи билан бевосита суҳбат қуришимиз керак бўлади. Чунки билвосита суҳбатнинг ҳар дақиқасида биз Навоийни йўқотиб қўйишимиз мумкин. Ҳозирча келажақда рўй бериши мумкин бўлган фожиани тан олишдан кўра, ўтмишда йўл қўйган хатола-римизни тан олиш қийинроқ бўлиб турибди.

Дорилфунунда ўқиб юрган кезларимизда Навоийнинг қуйидаги байтлари ҳаммамизга ёд бўлиб кетган эди:

**Навосиз улуснинг навобахши бўл,
Навоий ёмон бўлса, сен яхши бўл.**

Бир кун ана шу байтни таниқли шоирларимиздан бири ўз мақоласида бошқачароқ қўллаганини кўриб қолдик. Яъни, қуйидагича:

**Навосоз улуснинг навобахши бўл,
Навоий ёмон бўлса, сен яхши бўл.**

Байтнинг биз билган варианты бенаво, бечора элнинг чора изловчиси бўл, Навоий унинг чорасизлигига чора топа олмай ёмонотлик бўлган бўлса, сен унинг чорасизлигига чора топгину яхши ном ол, деган маънони билдирар эди. Бизни ҳайрон қолдирган юқоридаги талқин бўйича эса, байт мазмуни бутунлай ўзгариб кетарди. Тортишиб кетдик. Бу «янгилик» навоийшунос домламизни саволга тутиш учун яхши баҳона бўлди. У бир оз ўйлашиб турди-да, «Шунинг учун Навоийнинг ўзини ўқиш керак-да!», деди. Бу гап биз учун ҳам қизиқ, ҳам даҳшатли янгилик бўлди: демак, шу пайтгача Навоийнинг ўзини ўқимабмиз-да?

Бугун, ҳеч бўлмаса, Навоийни билмаслигимиз сабабларини билиб олайлик.

Гап фақат араб илмосидами? Бунинг бошқа сабаблари йўқми? Навоийни билмаймиз-у, китоблар яратамиз. Навоийни билмаймиз-у, шеър ёзишдан уялмаймиз! Навоийни билмаймиз-у, кўкрагимизга муштлаб «халқим» деймиз...

Биз шаккоклик қилмоқчи эмасмиз, лекин илмий доираларда Навоийнинг ўзини ўрганишдан кўра у ҳақда ёзилган асарларни «ўрганиш» авж олаётгани кишини андак ранжитади. Ҳатто бундай асарлар рўйхатини тузиш билангина илмий даража олиб кетганлар бор. Балки илм учун бу нарсалар ҳам керакдир. Лекин ҳали шоирнинг ўзини ҳис қилмасдан туриб у ҳақда гап юритиш ақлдан бўлмаса керак. Олимларимиз Навоий оламини кашф қилиш ўрнига, кўп йиллардан буён: «унинг ижоди романтизм методига хосми ёки реализмга яқинроқ турадимиз?» деган «улкан муаммони» ҳал қилолмай оворадирлар.

Адабиётшунослигимизда Навоийнинг илмий-фалсафий дунёқарашини тўла очиб берилган эмас.

Биз Навоий ижодининг Шарқ ва Ғарб Уйғониб даврлари ўртасида муҳим бир халқ ўрнини бажарганини биламиз. Лекин бу халқнинг аҳамиятини тўла тушуниб етиш учун аввал ўша даврнинг ўзини тўла билишимиз керак.

Олий ўқув юртларидаги аҳволни олинг. Биз талабалikka муносиб ёшлардан мутахассислар тайёрлаш ўрнига беш йил давомида шу номга нолийқ арзандаларни студентлик даражасига етказиш билан овора бўламиз. Ва улар шу даражага етмасдан ҳам диплом олиб чиқиб кетишади. Ораларида диплом иши ёзиб «навоийшунос» бўлиб олганлар қанча!

Яна бир оғиз сўз Навоийга граждонлик муносабатимиз ҳақида. Юртимизда Навоийнинг ўз музейи йўқ. Ваҳоланки, у яшаган ва таълим олган Улуғбек мадрасаси (Самарқандда) бус-бутун. Шу ёдгорлик асосида Навоийнинг Мовароуннаҳрдаги ҳаёти ва ижодини акс эттирувчи музей ташкил этиш имконияти бор. Олимларимиз қўлида, турли илмий-маданий ташкилотларда сақланаётган шоирнинг қўлёзма девонлари, унга замондош ижодкорларнинг хотиралари, Навоий ҳақидаги илмий, адабий, санъат асарлари бу музей учун яхши кўргазмаларга айланиши мумкин, албатта.

Республикамизда Навоий қадамжолари бўйлаб илмий-маданий тадбирлар ўтказиб турсак, Навоийнинг ҳақиқатан бизга замондош эканига ўзимиз ҳам ишонган бўлар эдик.

Навоийни биламизми? Бу саволга ҳарқалай ижобий жавоб бергинг келади. Ҳа, Навоийни биламиз. Лекин бу «билим» билан бобомизни йўқотиб қўймасмиканмиз?..

Муртазо ҚАРШИБОВ

Равшан
Файзиёв

Сажда

Юрагим — қаноти чиққан полапон, тиниқ тилаклари қайрилиб ёмон, бўлиб кўп бераҳм, бўлиб беомон, мен — ҳаётсеварга ҳовучлатди жон. Энди тор келибми кўкрагим — қафас, ё ошно бўлибми ҳаяжон, ҳавас, қилибми ўзича парвозларга қасд, бермади ҳаловат, тинчлик бир нафас. У билди: оламда осмонлар бордир ва унда учганлар шод-бахтиёрдир, у учмоқ истади, ичим-чи, тордир, шундан куш ййлади: дунё озордир, орзу-умидимнинг бари бекордир.

Мен уни қандайлар овутайин, о, орзуси, умиди бўлса бедаво, у учмоқ истайди, истайди, аммо, кўкрагимда унга етсайди ҳаво. Бу мустар қушимга ичим ачийди... мана, кўкайларим илиди, ийди, қуш тинди, «тўнни тескари кийди», ҳолидан бир хабар олсам қанийди. Қанийди ашула айтганимча шўх, сўнган умидига сола-олсам чўғ, қушгинам, кўкракни очар замон йўқ.

Бир қанот қоқиб сўнг тинган полапон, бағрим боғларини айладинг пайҳон, қошингда турибман ҳол сўраб, ҳайрон, мен фақир фуқаро, сен ҳазрат, ҳоқон, сўйла, иродангда қоврилди-ку, жон. Рухингни синдирган қай Ширин, Лайли, ё соғинтирдими самолар сайли, ёки зўр келдими замоннинг зайли, айтгин тушқунлигинг, айт энди, майли. Кўкларни кўзлаган умид-орзу-ийм, ёмғирлардан ёлғиз паноҳим, уйим, кўнғироқ-кўнғироқ қўшиғим, куйим, не учун мўк тушиб ййғладинг юм-юм?! Эй, менинг бори-йўқ амал-аъмолим, дунёни сайр этган хотир-хаёлим, тойларни толдирган шиддат-шамолим, нега ўйга ботдинг, не кечди ҳолинг?!

Қушгинам, бир мўддат ростлаб нафасни, айт, бошинг банд қилган ҳою ҳавасни, кўксимдаги осмон — орзулар пастми? Оромимни олган безовта тушим, безовта туш сабаб учган эс-хушим, кўксимни ёролма тинчиган муштим, кўкрак — қафасдаги юрагим — қушим, бир эртак тинглашга келарми ҳушинг?!

Қадим назм боғида хушхон булбул бор эди, кўп ёруғ ниятларга ҳамнафас, ҳамкор эди, меҳрда барчага тенг — ердай хокисор эди ва лекин ўзи эса меҳрибонга зор эди. Шу сабабли ул қушнинг кўзлари кўп нам бўлди, сўнг золим замон ичра ўзи чироқ, шам бўлди, ёғдусига ёр қолиб, чиркайчалар жам бўлди.

Хушбўй деб суйса гулни, ундан ёмон ис чикди, тилло топдим деганда тутганлари мис чикди, во дариф, дил уйдан бир тонг шубҳа — из чикди. У шундай дилдан ишонч — тиллосини йўқотди, ўғриларга ўзича шеърлар айтиб ўқ отди, дўстни эслаб кўнглида ёруғ-ёруғ тонг отди ва лекин тиллосини дўстининг уйдан топди.

Дўстларнинг дўстлиги чиқаркан ёлғон, вафо шевасига қилганча гумон, яна дўст олдида ном олиб ёмон, бўлса ҳам нотавон, бўлса ҳам нодон, кўксида сақлади ин софу имон. У барибир дилига эзгу-ниятлар тўйди, агар кимнидир суйса, астойдил ва чин суйди, шу муҳаббат туфайли кўнгли кўп бора куйди. Сўнг зинҳор ул булбулнинг кўзлари нам бўлмади, кўкларга етган боши ҳеч қачон ҳам бўлмади, не кечса ич-ичида — юзида ҳам бўлмади. Узини эр билса у ўзгаларни шер билди, эл-улуснинг олдида қадрин тупроқ, ер билди, қарғалар ғийбат билса, у қўшиғу шеър билди. Меҳри келиб куйласа, оғир — енгил, ел бўлди, қаҳри келиб куйласа, бағритовлар сел бўлди, ғийбатдан бўшамаган ғанимлар ҳам эл бўлди. Шеъри-чи, уйкудаги дунёларга бонг берди, тун ичра қолганларга оппоқ-оппоқ тонг берди, кимлигин билмасларга сезим, ақл, онг берди.

Алдов оловида куйса-да кўнги, ишончлари синиб, бўлса ҳам чил-чил, куйган, кўнги билан яна астойдил, хаста ишонч билан мудом-муттасил, зоҳир қилганича юзда табассум, куйлади, куйлади, куйлади маъсум. Келгум, деб васлга келмасидан ёр, ошиқ юрагига берганда озор, бу ҳолни кимлардир қилганча бозор майда гап-сўзлардан курсалар ҳам дор, куйлади, куйлади, куйлади тақрор, золим замонни титратиб зор-зор.

Тунлар кўзларига уйку инмади, тўғриси, нимадир — уйку билмади, довул-долғада ҳам сира синмади, куйлашдан тинмади, асло тинмади. Бошидан ёмғирлар ёғаётган пайти, бошида юлдузлар ёнаётган пайти, оталар боласидан тонаётган пайти, есирлар юраги қонаётган пайти, у мустар, мунғайиб муножот айтди. Бундан-чи, сайёдлар фикр олдилар, кўрқиб жойларида қотиб қолдилар, кейин жам бўлишиб ўйга толдилар ва олтин қафасга бир гул солдилар. Қуш эса тез етиб гулнинг қошига, боқиб юзидаги шабнам — ёшига, сўради не кунлар тушмиш бошига. Ердан садо чикди, у гул-чи, бесас, кўкдан садо келди, у-чи, бенафас, турди, тураверди бесўз, беҳавас. Булбул чидамасдан учди-я чапдаст, сўнг яна заминга бўлди чаппа-рост — унинг бошларида осмон эди паст, уни оғушига олганди қафас.

Сайёдлар дедик: «Бизлар Султон, Шоҳ, ҳакни синдиргаймиз темир бўлсин хоҳ, фақат ҳаётимиз мазмунсиздир оҳ, сен қўшиқлар айтиб бўлганча маддох, озурда жонимиз овутигн гоҳ-гоҳ. Овозинг кўп яхши, тилинг сўзга бой, яна бевафодир сен суйган ул ой, энди яшашингга энг покиза жой — мана шу сержило, серҳашам сарой, тез кунда кўникиб қолгунг, ҳойнаҳой».

Кунлар ҳам ўтдилар тақрор ва тақрор, олтин қафасга ҳам келсада баҳор, қуш яшайверди-ей осмонига зор, олис-олисдаги ошиёнига зор. Сайёдлар хурраму хурсанд юрдилар, ўзларича давру даврон сурдилар ва мудом булбулни хомуш кўрдилар, сўнг ундан жам бўлиб кўнги сўрдилар: «Мақсадинг нимадир, сўйла, эй булбул, жимсан-ку, ёнингда барқ урса ҳам гул, туришинг бизга ҳеч келмади маъқул, куйлаб қалбимиздан аламларни юл, куйлаб юракларни шод айла буткул». Бу гапга қушчанинг кўкайи тўнди, сўнг у «тақдирига кўникди, кўнди» — бутун бўйи баста овозга дўнди:

**«Ғурбатда ғариб шодмон бўлмас эмиш,
Эл анга шафиқу меҳрибон бўлмас эмиш.**

**Олтун қафас ичра гар қизил гул битса,
Булбулга тикандек ошиён бўлмас эмиш».**

Юрак, фаслдан сўнг фасллар кечди, асрлар кетидан асрлар кечди, ёмонлар кечдилар, асллар кечди, вақт барча-барчасин сув каби ичди, фақат қуш зорига замонлар ҳечдир. Мана, бошда баҳор — ҳаво келадур, ҳавога ийланиб наво келадур, бир мустар муножот — аво келадур.

Қушгинам, ашула айтганимча шўх, тўнган умидингга сола олмай чўғ, турибман, сўзимда, кўзларимда ўқ, фа-

қат бу кўкракни очар замон йўқ. Айтгин, мен қандайлар кирай ичимга, кимга ёлворайин, суянай кимга, қай йўсин орзулар солай кўксимга?! Барибир ўксима, қушим, ўксима! Бу ҳали баҳордир, сўнг ёз келади, ўйларингга ҳамдард, ҳамроз келади, шўх куйлар таратиб шўх соз келади, ахир мозий тўлиб овоз келади. Менингни, тошлардан яралган бошим, умидларим улкан — оғирдир тошим, турибман қалтираб кўзларда ёшим, юксак юлдузларни соғинар лошим, қушим, қанотингга жамла бардошинг!

АДАБИЙ МЕРОС ◆ АДАБИЙ МЕРОС ◆ АДАБИЙ МЕРОС ◆ АДАБИЙ МЕРОС ◆ АДАБИЙ МЕРОС ◆ АДАБИЙ МЕРОС ◆ АДАБИЙ МЕРОС ◆

«Навоийдан сабоқ олдим»

Улкан оқин Бердақ (Бердимурод Қарғабой ўғли) фикрлаш тарзи, мавзу доирасининг кенглиги билан демократик оқимдаги қорақалпоқ шоирлари қаторида алоҳида ўрин эгаллайди. Айни кунларда, «Навоийдан сабоқ олиб», Махтумқули оҳангларига жўровоз ижод қилган Бердақ таваллудига 160 йил тўлди. Мазкур сана республикамиз адабий жамоатчилиги томонидан кенг нишонланмоқда.

Бердақ

Қачон роҳатланадирсан?

Илми ғойибдан сўзлама,
Ўзганинг ёрин кўзлама,
Меҳнатсиз дунёни излама,
Жонни ўтга соладирсан.

Заҳмат чекиб топ дунёни,
Сутдан ҳалол билгин ани,
Кўп қилсанг ўзинг гуноҳни
Ёмон отлиқ бўладирсан.

Паст одамга бурмагин юз,
Номаҳрамга қилмагин сўз.
Ўзга ёрга солмагин кўз,
Ўз ёрингдан қоладирсан.

Устоз тутсанг асло қайтма,
Топиб сўзла, гап кўпайтма,
Дўст сирини ёвга сотма,
Эл бузуғи бўладирсан.

Чин эр бўлсанг, элни ёқла,
Элинг берган тузни оқла,
Дўст меҳрини маҳкам сақла,
Элда мирзо бўладирсан.

Бўлай десанг элда мирзо,
Халқу юртни қилгин ризо.
Ғарибларга берма изза,
Ўзинг зиён кўрадирсан.

Тўғри қилсанг ниятингни,
Халққа ўгирсанг бетингни,
Сийласанг ғариб-етимни
Чин элпарвар бўладирсан.

Феълинг кетиб, нафсинг очма,
Молим бор деб, тўлиб тошма,
Ночорларга оёқ босма,
Ўзинг ночор бўладирсан.

Кўлинг узма эл-элатдан,
Нари юрма жамоатдан,
Қочар бўлсанг, қоч ғийбатдан,
Ғийбат ёмон, биладурсан.

Емай-ичмай тўплаб молни.
Беҳудага қийнаб жонни.
Сийламасанг ҳеч меҳмонни,
Қачон роҳатланадирсан?

Фарқи бўлар сўз деганнинг,
Нархи бўлар ўз деганнинг,
Халқинг бўлсин излаганинг,
Шунда даврон сурадирсан.

Бердимурод чертиб созни,
Баҳор айлаб қишу ёзни,
Рўза тутмай, беш номозни
Мудом қазо қиладурсан.

Бир йигитга

Ўзин абжир билган йигит,
Қаттиқ кетиб борасан сен,
Биздан сенга панду ўгит,
Зеҳн солиб қарасанг сен:

От чопганда бой ўғлисан,
Тўхтаганда бир пулликан,
Ўзингча Хива хонисан,
Фуқаронгимиз, сўрасанг сен...

Ботир йигит элга боқар,
Қашқалдоқ қуш қўлга боқар,
Хотинлардай йўлга боқар,
Сендай йигит, қарасам мен.

Иним, бунча қаттиқ қочма,
Нор туядай кўпик сочма,
Ошга бурнинг тегар, шовма,
Кўп уятга қоласан сен.

Пулим кўп деб солма сен жар,
Қувма, дунё тутқазмас бар,
Отадан олтов бўлсанг ҳам гар,
Ватан учун донасан сен.

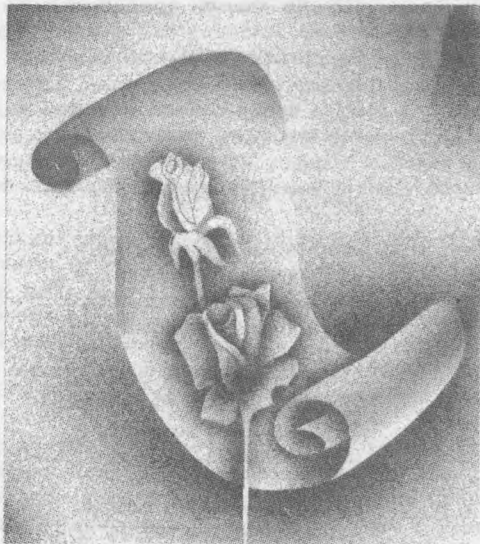
Бердақ айтар раҳми келиб,
Юришингдан ваҳми келиб,
Мени эшит, ақлинг кириб,
Иним, ҳали боласан сен!

Музаффар Аҳмедов
таржималари

Умаркул Эгамов

Болаларимиз поқми, яхшилар?

Болалар, ўсмирлар, катталар ўртасида бўлаётган номаъқулчиликларни эшитиб, гувоҳи бўлиб, нега шундай гуллаб-яшнаган даврда бемаза ишлар кўпаймоқда деб ўйлаб қолдим. Бу савол билан ўзимга ҳам, бошқаларга ҳам қайта-қайта мурожаат этдим, баҳоли қудрат мулоҳаза юритдим.

Мен кўпинча ишимга алоқадор «совершенно секретно» деган хатлар оламан, қарорлар билан танишман, музокараларда қатнашман... Надоматлар бўлсинки, болалар орасида бўлаётган ишларни ҳатто сувга ҳам айтиб бўлмайди. Мен бу мақолани катта қозонда қайнаш учун ёзмадим ёки оғизга тушиш учун «зўр билан мушталашмоқчи» ҳам эмасман. Лекин мен оддий бир Совет граждани сифатида, оддий бир ўзбек фарзанди сифатида маҳаллам, қишлоғим, республикам, Ватаним болалари, ўсмирлари тақдирига бефарқ қарай олмайман!

Муаллиф

Бола деганида биз мурғак қалбни — ҳаёти ножўя ишлардан йироқ, шўхликка ўртоқ, қуралай кўз, тиниб-тинчимас, покиза дилни тушунамиз. Шунинг учун ҳам баъзи яхши одамлар тўғрисида, «Жуда бола феъл-да! Мунча боладай содда бўлмасал!» деб сўзлаймиз.

Ишдан ҳориб келаётган ота дарвозида «Дадажон», деб қучоқ очиб юрган фарзандини кўриб, чарчоғини бутунлай унутиб юборади. Бемор она бошини жажжи дўмбоғи силаб қўйса бас — у сархуш тортиб, оғриқни унутади: ширини билан сўхбатлашишга тушади. Болалар, қандай яхши! Оҳ, қантдек ширин, покиза улар!

Область ижроия комитетида кенгашдан чиқиб ўйлаб қолдим. У ердаги гаплар менга жуда қаттиқ таъсир қилди. Нега ҳаётимиз кундан-кунга фаровон бўлаётгани сари болалар ўртасида жиноят қилувчилар, унда қатнашувчилар камайиш ўрнига кўпайиб бормоқда? Нега улар безбет — нафақат бир-бирларига, катталарга ҳам гап қайтарадиган бўлиб боришмоқда? Нима учун дилозорликни касб қилишмоқда?!

Улар орасида ножўя ҳаракатлар, болаликка хос бўлмаган бераҳмлиқ, кўполлик одат тусига қирапти. Чақалоқликда покизалик рамзи бўлган оҳу кўзлар шумшукона пирпирайди. Подваллардан, чердақлардан қўллариди шприц, оғизларида папиросу каллалари ҳар хил химиявий моддалардан қарахт ҳолда топилмоқда. Сабаби нима бунинг? Шундай масалалар биргина ижроия комитетлардагина эмас, кўплаб муассасаларда муҳокама этиляпти: кимлардир ишдан олиниб, кимлардир ишга қўйилмоқда. Болалар учун спорт клублари, иншоотлари қурилмоқда, ишга туширилмоқда. Боринги, боболаримиз орзу қилган тинч осмон, кўм-кўк денгиз, қумлоқ қирғоқ, ёруғ синфхоналар, асфальт кўча, тоғу қирлар, мўл дастурхон болаларнинг инон-ихтиёрида. Хуллас, кўнгил тусанган нарсалар муҳайё, кийимлари ранг-баранг... Нега унда бахтли болаларимиздан баъзилари жиноятчилар рўйхатидан жой олишмоқда? Ажабки, рўйхат кундан-кунга кўпаймоқда. Сабаб? Тўқликка шўхликми?!

Келинг, биргаликда ўйлаб кўрайлик. Бола — бу ҳар бир қарашида қизиқиш, ҳайрат, ҳадик, ҳаракатида тақрорийлик, тақлид мавж урган «ноловой» организмдир. Биз катталар эса болалар қилаётган ҳар бир ҳаракат бизларга тақлид эканига эътибор қилмаймиз. Айниқса, «катталар» ниҳоятда иш билан бандмиз, вақтимиз тизгиз. Ҳамиша шошилганимиз-шошилган. Соат миллари бизларга ҳукмдор!

— Замонанга қойил қолдим, — деган эди амаким Инъом бова, — ҳаммангни иш билан калла-патра қилиб ташлади-я! Бир минутгаям шиминг ер искамайдиган бўлиб қолди барингни!

Ҳа, асримиз шошмакор, тезкор. Уйқисираган боламизнинг юзини ювар-ювмас дастурхонга ўтқазамиз. Ним қоронғида гурос-гурос мактабга жўнашади. Шу билан кечгача хайр. Улар чўнтагидаги биз берган чақалар билан ишдан қайтганимизча кўчада сандирақлаб юришади. Баъзан яхши оила фарзандининг безорилигини эшитиб ёқа ушлаймиз: «Шундай оила фарзанди-я!» деб кўюнамиз. Отасининг «қўй оғзидан чўп олмаганини», онасининг мунис-мўтаъбар эканини эслаймиз: «Болаларга нима бўляпти ўзи?»

88 йил болалари... Каттани кичик қилиб қўйган шумшиқ болалар!

Шанба кунини эди. Тушликка чиқдим. Яқинроқ ошхонада тамадди қилиш мақсадида Ленин кўчасидан эски шаҳар томонга секин кетялман. Сал олдинда балаъни бир йигит билан қиз кетяпти. Йигит қизнинг елкасидан оҳиста ушлаб олган. Худди кинолардагидек. Унг тарафда кўп қаватли уйлар. Чапда область алоқа бўлими жойлашган бино. Йўлнинг икки четида автобус бекатлари. Нарироқда ярмарка. Кичик бозорча. Одамлар гўж-гўж, кўча болаларга тўла. Ноҳосдан қиз қоқилиб кетди. Йигит уни ушлаб қолди. Қиз миннатдорчилик ила йигитни астагина ўпди. Йигит қизнинг сочини силади. Қўл сирғали белга тушди. Йигит яна беадабчилик қилди: пастроққа... Болаларнинг кўзи шуларда. Катталар бефарқ ўтиб боришар, Лайли ва Мажнунлар эса бор дунёни унутишгандек ялашиб-юлқашарди.

Кечки пайт ишхонанинг деразасидан ташқарига қараб турибман: Ленин майдонидан ҳар кунгидек болалар қийқириғи эшитилляпти, болалар ҳайкал атрофида қувлашиб ўйнашмоқда.

Каттароқ қизлар коляскада укаларини тебратишиб ўтиришибди: гоҳ-гоҳ олдларидан югуриб ўтаётган дўмбоқчаларга пўписа қилишиб, ҳай-ҳайлашади. Ажойиб манзара. Нарироқда эса ёш ўзбек йигит билан қиз кўчага тескари ўгирилиб ўтиришибди. Драмалардагидек. Иккаласи ҳам шаҳарликка ўхшамайди. Йигитнинг сочи қирилган, бошида дўппи. Қизнинг эғнида атлас кўйлак. Дақиқалар сари улар ораси яқинлашиб бормоқда. Хиёл ўтмай гавда бир. Қани энди уларни ажратиб кўр-чи! Болалар ўйнашмоқда, болалар қийқиришмоқда. Лекин қувлашганда ҳам, сакрашганда ҳам, сирпанишганда ҳам кўзлари — ўша ёқда. Катталар ўтиб боришмоқда. Катталар бифарқ...

Министрликда кенгаш тугагач, «Облрестройтрест»нинг бош инженери машинасида Жиззахга жўнадик. У ўғилчасини ҳам Тошкентга олиб тушган экан. «Пахтакор» стадиони тўғрисидаги боғда тўхтадик. Фаворалар отилиб ётибди. Ёз кун эмасми, уйда диққинафас бўлиб ўтиришни истамаган одамлар болаларини етаклаганча боғда сайр қилиб юришибди. Скамейкаларда-чи?! Скамейкалар банд! Скамейкаларда сочлари ёйик, ёйилмаган қизлар, жинси шим кийган йигитлар: бири — қўл силлашган, бири — ялашган, баъзиларнинг қўллари бири-бирига чамбарак бўлиб кетган. Ҳатто бир қиз узала тушиб ётиб ҳам олибди: бошини йигитнинг болдирига қўйиб олган, хўроз дон чўқилагандек йигит ҳар замонда энгашиб қўяди... Бола билан боғга ҳам киролмайсан. Чорасиз машинага қайтдик.

Худди шу ҳолни трамвайда қўриб, жаҳлим чиққандан титрай бошладим, мизяга оғриқ кирди. Уч йигит ўта маданиятликдек суҳбатлашишар, балогат ёшидаги эркакча кийинган ўзбек қиз эса... бирининг тиззасига ўтириб олибди. Йигит қўлини унинг қўлигидан ўтказиб «қўлфлаб» олган: ҳеч нима бўлмагандек суҳбатлашиб кетишяпти. Яна болаларга текин томоша, катталар эса бифарқ кетишяпти.

Оқшом пайти уруш қўрбонлари учун қурилган Галаба боғида сайр этдим. Хаёлим паришон. Ҳар йилги гул қўйишлар, митинглар кўз ўнгимда намоён бўлади. Тақдир тақозоси билан чет элларда қолиб кетган ўзбекларни ўйлайман: эҳ, уруш бўлмаганида эди!.. Шу пайт ўтлар ораси шитирлайди. Чўчиб қарайман — йигит ва қиз... Уч-тўртта ўроқ кўтарган болалар дарахтлар орасидан мўралаб, пойлаб туришибди. Нариги томонда ўт ортишга мўлжалланган ғалтаклари, велосипедлари... Бу ҳолни кўриб милиция сержантга арз қилдим.

— Кўзингизни кўр, қўлоғингизни кар қилинг! — деди у. — Сизга қонун бор, лекин уларга қонун йўқ. Тағин «туҳматчи» сифатида жазоланиб кетман!

Аслида, қонун йўқ эмас, қонун бор. Фақат баъзи жойларда ўша қонунларнинг «кўзи кўр, қўлоғи кар», холос.

Кўчамиз бурчагида бир уй бўлар эди. Кўпчилик кириб чиқарди. Аёл қадри булғанган бу хонадон маҳалла аҳлининг бошини эгарди. Ҳеч ким тартибга соломасди. Келганлар калта еса ҳам, участковой, колхоз раисига айтишса ҳам ярамас ҳол такроланаверар эди. Уй — отарчилай маркази, бузуқ аёллар маскани эди. Бундай «кўли калталиқдан» ўша аёлнинг оғзи катта, тили узун: «Нима дейсан?! — дерди у насиҳат қилганларга. — Бу ихтиёрини нарсал!» Маиший бузуқлик билан пул топишни ихтиёрлик деб оқлаган ўша хонадон энди йўқ. Аммо худди ўшандай маиший бузуқлар болаларга «ўрناق» бўлишмайдими?! Муҳаббатнинг қадри, севгининг қадри шунчалик хор бўладими?.. Ҳайвоний нафсага раъй бериб, инсон фарзанди эканлигини унутган кимсалар эртага мактаб боласининг фарзанд кўрганини эшитиб, уни лаънатлашса ажаб эмас. Юқори синф болалари қуйи синф қизининг орзу-хавасини зўрлик ила чилпарчин қилишганини эшитишса, балким улар тоғларига ҳам чанг солишар. Лекин ўзларининг ифлос қилиқлари билан ёшларни жоноятга етаклаётганларини билишармикан?! Ҳаммасини билишади. Ҳаммасини сезишади. Улар ҳаётда ўзларидан бошқа нарсани тан олмайдиган тубанлар, инсон қиёфасидаги маҳлуқлардир!

Бола тарбияси ҳозирги вақтда бир дақиқа ҳам бўшастирилмайдиган муҳим масаладир. Биз болаларимизга ҳамма нарса беряпмиз-у, лекин яхши тарбия бера олмаяпмиз. Ҳозирги замон боласи оилада, мактабда ва кўчада тарбия топяпти. Демак, ё оилада, ё мактабда, ё кўчада бола тарбиясига пўтур етмоқда. «Кўзидай» боламиз «бўрига, покиза қизимиз — енгилтак аёлга айланмоқда.

Микрорайондаги 2-уй олдда стадион қурилди. Ҳар кун болалар гавжум. Футбол ўйнайдилар. Катталар томошабин. Катталар у ёқ-бу ёққа ўтиб туришибди: оғизда папирос, қўлда газета. Деразаларда ҳам томошабинлар... Болалар футбол тегишмоқда-ю, лекин жағлари бир-бирини сўкишдан чарчамайди. Етти маҳаллага шанғиллаб сўкинишмоқда: «Турғун, онангни палон қилай, баққа таша!.. Юра, Юра! Ҳа-я, энангни эшшак!..» Бир инсон йўқки, ҳой болалар, нима деясанлар деса! Гол уришса — қарсақ чалишади, сўкинишса — жилмайишади, муштлашишса — тескари бурилишиб, ўз ишлари билан банд бўлишади.

Тўйхонадаман. Дарвоза олдда сиполик билан қўл қовуштириб қатор турибмиз. Болалар ҳам кўп. Нарироқда потирлашиб иккитаси муштлашиб қолишди. Катталарга эрмак топилди.

— Ҳасаннинг ўғлини ур! Аҳмаднинг ўғли хом экан-да ҳали...

— Оёғидан ушла, торт-торт! Тишлавол, тишла!!

Болада шундай куч, энергия мужгасамки, у гўё ҳаво тўлдирилган қўл тўпига ўхшайди. У энергиясини вақтида сарфламаса, касал бўлади. Буни текшириш учун бир профессор 5 ёшлардаги бола ҳаракатини такрорлайди: сакраса — сакрайди, чопса — чопади, бирор нимага тирмашса — тирмашади, баққирса — баққиради. Оқибати... тақлидчи профессор 3,5 соатдан ўтмаёқ ҳушидан кетади. Биз болалардаги бу куч, бу ғайрат, бу энергияга тўғри йўналиш бера олмас эканмиз, тузатилмаас хатога йўл қўйган бўламиз!

Оилапарвар ўртоқлар, сиз боадаб бўлганингиз билан кўчада бифарқ бўлсангиз, билингизки, рўй бераётган жиноятларга сиз ҳам шеркисиз! Болалар олдда дарс-соатни — маошн кўпайтириш учун жанжал қилаётган, ислоҳотни «ёза-ёз» деб тушунаётган, қўлини белги тираб, бармоғини бигиз қилиб бир-бирларига «заҳар» сочаётган мўтабар ўқитувчилар, олтин медаль билан ўрта мактабни битирган ўқувчингизнинг «қора курси»да ўтирганини кўриб асло ажабланманг. Чунки унинг шундай киши бўлиб «вояга етиши»да сизнинг ҳам ҳиссангиз катта!

— Келингиз билан бир ёш қиз ҳам туғуруқхонага борган экан. Лекин у фарзанди туғилгач, эртасига болани ташлаб ўзи қочиб кетибди. — Шофёрим Пўлатнинг бу гапи юрагимни пармалайди.

Сабабини қидираман, ўйлайман. «Ҳаёт кечириб енгил бўлгани сари енгилтаклик кўпайиб бормоқда», деб куюнишади кексалар.

Хаёллар, хаёллар... Китоб очганда, телевизор қаршисида, уйда, кўчада ҳам мени хаёллар тарк этмайди. Сабаби нима? Сабаб! Нера?!.

— Болалар билан бир хонада телевизор кўргани уяласан киши, — дейишади катталар.

Кейинги пайтларда инқилобий мавзудаги фильмларни тез-тез кўрсатишмоқда. Ватанпарварлик, қаҳрамонлик ҳақидаги кўрсатувлар ҳам айна мударо, лекин баъзан ўзимизнинг фильмларимиз ҳам чет элга тақлид бўлиб кетяпти. Айниқса, лирик фильм қаҳрамонлари кино тугагунча ҳам қаравотдан тушишмайди: ўпишишни-ку болаб кўрсатишади — аёл эркакнинг сочини силаганча оғзини балиқдай каппа-каппа очиб, ютоққандай бир-бирларига елимланиб қолишади. Илгари бунақа эмас эди, пьесаларимизда ҳам, видеофильмларимизда ҳам «айниш» бошланди.

Идеоология фронтимиз сал бўшаар экан, унинг қалқонини бемаъни «ўқлар» тешиб ўтаверади ва болаларимиз, ўсмирларимиз, қариб қуйилмаган кекса бўйдоқларни қони қизийверади. Оқибатини тушунганимизда эса кеч бўлади.

Ҳамма миллатда бўлганидек ўзбек халқида ҳам асрлар мобайнида тўпланган ибратли одатлар жуда кўп: эрта туриб юзингни юв, каттага салом бер, кичикка меҳрибон бўл, дастурхондан молдек туриб кетма, нонни увоғини ҳам кўзингга сурт ва ҳоказо.

Баъзилар ўзбек оилаларида болаларни тоза чегаралаб ташлайди дейишади. Бу нотўғри! Ота-боболаримиз ҳамма нарсанинг оқибатини ўйлашган. Сабр-қаноатни, меҳнатсеварликни, покизаликни, билимли бўлишни тарғиб этишган, ўргатишган. Яхши нарса бўлса душманингдан ўрган, деган мақолга амал қилиш, яхшисини билиб, ёмонини итқитиш лозим.

Нима, биз катталар ёлғиз қолганда аёлга қандай муомала қилишни, ўпишишни билмаймизми?! Бизни «овунтириш» учун,

маданий дам олиш учун енгил-елпи кўрсатувларнинг нима кераги бор?! Мабодо боланг иккинчи сменада ўқиса, қани уни назорат қилиб кўр-чи! Икки телевизорли оилалар камми? Умуман, болалар билмайдиган катталарнинг сир-асрори қолмади ҳисоб. Узимиз кичкинани катта қилиб қўйяпмиз.

Натижада муҳаббатнинг ширин шароби ўтлар орасида, дархатлар панасида, машинада, девор тагида, подвалларда, подьездларда, паркларда, чердакларда, парта остида, парта устида, умумий ётоқхоналарда татиб кўриляпти. Қизлар майиб, чакалоклар увол, йигитлар бошини ушлаган, судхона эшиклари гавжум, бухгалтерлар алимент ўтказишдан чарчашган...

Бир марта муҳаббатнинг ширин шаробини татиган қиз ҳаёни унутиб, кўнгли тусаган эркак билан чинни пиёласини уруштириб кетаверади. Болаларининг бири қора, бири сариқ... Болаларнинг кўз олдида онаси бир кун Ваня амакиси билан чой ичишиб ўтирибди, бошқа куни «дядя Аҳмед» пакет кўтариб келади. Емон нарсани ёритиш бефаросатлик — бу сезилмаган тарғиботдир. Бирорта жиноятни очсак, икир-чикиригача матбуотда ёритамиз: энди жиноят қилиш йўлини билмаганлар билишади, билганлар ҳушёрроқ ҳаракатга ўтишади.

Никоҳ узугисиз, ёр-ёрсиз, оқ либосу оқ фотиҳасиз гўшангага кираётганларни ҳаётнинг ўзи жазо ламоқда, улар ўз характерларидан топишмоқда. Оқибати — кўнгиллари вайрон, кўз-ёшлари дарё!!! Тагин газета ва журналларга ёзишади, «Нима қилай?» деб.

Самарқандда бир қизни кўрдим. Қирқ кокили тақимига тусади. Бошида дўппи, эгнида дўппи рангидеги ҳарир либос. Бу қиз худди эртактлардаги парига ўхшарди. Енида турмуш ўртоғи, икки фарзанди. Улар оҳиста юришиб олдимиздан ўтиб кетишиди. Ҳаракатлари, кийимлари, сочлари, дўпписи бирам ўзига ярашганки! Енидаги болаларини айтмайсизми! Қани, ҳамма қизларимиз ҳам шундай сипо, босиқ, ўзини тутат билган бўлса!

Беихтиёр журналда ўқиганларимни эслайман. Кимнидир оти бир йўловчига ёқиб қолади. «Бир минай», — деб сўрайди у. Отга мингач: «Энди олиб бўлсан!» — дейди ва отга қамчи уради. «Шошма, яхшининг боласи, шошма! — деб қичқирганча унинг орқасидан югуради отнинг эгаси. — Гапимга қулоқ сол, майли, от сеники бўла қолсин!» «Хўш, нима дейсан?» дея нопок ўғри отнинг жиловини тортади. «Барака топкур, қилган ишингни, алдов билан отга эришганингни бировга айтма! Бошқаларни бузма!!! Отимдан кечдим!», дейди у.

Ҳа, ўртоқлар, «суд очерк»ларида тарбия кучи бўлмаса, тарбияга пугур етадиган бўлса — матбуотларимизда сенсацион материаллар ёритиш керак эмас! Мақсадсиз ёзилган бир жумла ҳам минглаб нохушликларга туртки бўлиши мумкин.

— Оғзингни юм! — дейишади кексалар. — Бола бор, ўйинга машғул бўлиб ўтиргани билан қулоғи шу ёқда. Ҳамма нарсанга ақли етади.

Баъзи хонадонларда шунчалик бефарқликки, ётиш-туриш болалар билан бир. Эр-хотинлик ҳам бир хонада! Қоронғи деб ҳирсингизга эрк бериб, ақлингизни йўқотманг!

Умуман, бутун соҳада бўлгани каби газета-журналларда, радио-телевидениеда ҳам ишимизни қайта қуришимиз керак. Олдимизда аниқ мақсад бўлсин, оммани эзгуликка чорласин, етакласин!!!

Ушбу мақолани ўқиган ўртоқ, тоза ношукр, тили аччиқ экан-да, дейиши мумкин. Начора, виждоним буюргани шу — дилимдаги дардим тилимга чиқди, холос. Тилимдагини қоғозда кўраёсиз. Кимга қандай таъсир қилади — ўзларига ҳавола. Мен асло ҳамма болалар расво бўлиб кетишяпти демоқчи эмасман. Лекин кейинги йилларда болалар ўртасида ҳам «салбий ҳолатлар» кўзга ташлана бошлади. Емондан яхши чиқди деб суйинма, яхшидан ёмон чиқди деб куйингин. Ҳаётда яхши болалар жуда кўп.

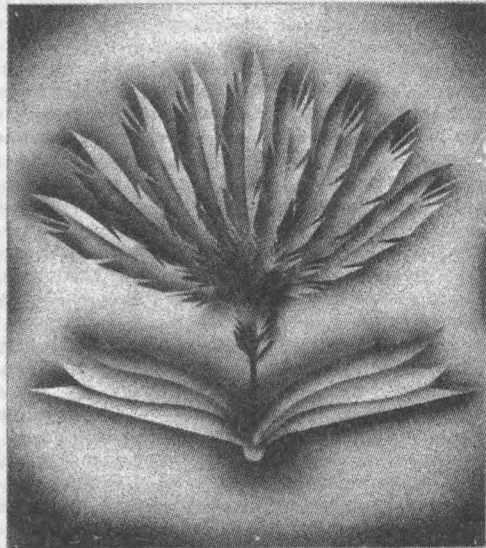
Мақсадимиз — болаларимиз, меваларимиз тоза бўлсин, пок бўлсин, келажакка боп бўлсин!!!

ЕЛПИГИЧ ◆ ЕЛПИГИЧ ◆ ЕЛПИГИЧ ◆ ЕЛПИГИЧ ◆ ЕЛПИГИЧ ◆ ЕЛПИГИЧ ◆ ЕЛПИГИЧ ◆ ЕЛПИГИЧ ◆ ЕЛПИГИЧ ◆ ЕЛПИГИЧ

Муродбой
Низонов

Кўйлак Учун мавзу

Яшириб нима қиламан: ошиб-тошиб ётган дунём йўқ, рўзгор маош билан арзимас қалам ҳақи ҳисобига ўтиб турибди. Бунга ҳам кийинишимиз, ҳам еб-ичишимиз, ҳам меҳмон қутишимиз, қолаверса, ора-чорада тўймаъракаларга бориб «рўйхат»дан ўтиб қайтишимиз керак.

Навбати билан ҳаммасининг ҳам йўли топилиб турибди. Фақат бир нарсани сира уддалаб бўлмапти: икки йилдан бери хотинга «сув париси»дан кўйлаклик олиб беролмаяпман. Ваъда қиламан, лекин амалга ошмайди. Агар уни бажарадиган бўлсам, бир ой мобайнида бутун рўзгорни қариндош-уруғларнинг елкасига юлашга тўғри келади. Бунга қурғур ор-номус кўтармайди. Ахийри, эндиги отпусада арзигулик нарсанга ёзиб шунинг пулига кўйлак олиб бераман, деб қасам ичдим. Хотин девордаги календардан кунларни ҳисоблаб чиқиб, отпускамни сабрсизлик билан кута бошлади. Унга кўйлак, менга бўлса кўйлакка етгулик пул бўладиган асар ёзиш зарур.

Ҳаш-паш демай отпуссага ҳам чиқдим. Ҳамма умидим илҳомдан. Тушгача бир даста, тушдан кейин бир даста қоғоз қоралайман. Хотин мен ўтирган жойга пашшани ҳам йўлатмайди. Худди янги тушган келинчақдай қўл-оёғи чаққон. Лекин кечқурун куни билан ёзганларимни йиртиб ташлашимни кўрганда бор умиди пучга чиқиб, косани косага, қошиқни қошиққа ураверади. Шунгача овқатланиб улгурсак улгурдик, улгурдасак—ҳаммамиз оч қоламиз. Эртаси чошгоҳгача унга гап қотиш мумкин эмас.

Шу аҳволда отпусканинг ўн куни ўтди. Ёзган нарсам йўқ. Ҳеч бўлмади. Икки оғиз сўзининг бошини қўша олмайман. Ун иккинчи кун деганда, эрталаб хотиним апил-тапил кийина бошлади.

— Жоним, йўл бўлсин? — деб сўрадим журъатсизлик билан.

— Онамникига! — деди у зарда билан. — Белим букчайиб, тишим тўкилиб тушганича йўқ! Қаламга қараб қолмаган бирортаси топилиб қолар!

— Менда нима айб? Яхши нарса ёзай, чиқарай, рўзгор ўнгансин дейман. Ахир, мавзу топилмаса нима қилай?!

— Бу баҳона эмас! Нима, сен мавзу топилмайдиган жойда яшаяпсанми?.. Атрофингда тиқилиб ётибди-ку у?!

— Қани ўша мавзу, ахир? Аразлагандан кўра, менга ана шу атрофимда тиқилиб ётган мавзунинг топилмаган ҳамма нарсани биларди.

Хотиним сал шаштидан тушгандай бўлди.

— Масалан, Латиф дўкончини ёз; оғзи тўла тилла тиш, иккита энгил машинаси, учта телевизор бор. Уйига борсанг, музейга тушгандай кирган эшигининг тошқолмай қоласан. Дўконининг қандайлигини биласанми?

— Хўш, қандай экан?

— Чинакам очилдастурхоннинг ўзи. Бир-икки сўм ортиқ берсанг, қушнинг сутиниям топиб беради.

— У айтганинг яхши, лекин... барибир эски мавзу. Китобхонлар дўкончилар тўғрисида турли танқидий асарларни ўқийвериш, энди унга қарагилари ҳам келмай қолди.

— Унда автобуслар ҳақида ёз. Бу шаҳарда автобусда юриш учун кийим эмас, махсус резинка либос керак. Бўлмаса кийимингга на тугма, на фикимланиб, сўкилмаган бирор жой қолади.

— Худди шу ҳақда яқиндагина район газетаси катта мақола берди.

— Болалар боғчаси ҳақида ҳеч нарса ёзилгани йўқ-ку?

— Нима деб?

— Масалан, биринчи болани олиб борганда «йўл очар», кейин ҳар байрамда энагасига рўмол, тарбиячисига кўйлак, мудирасига бирор совға-салом...

— Ҳозир бу икки одамнинг бирига аён нарса-ку.

Хотиним яна гезариб кийинишга тушди.

— Сен жўрттага ёзмай ўтирибсан. Агар ўзингга туфли олмоқчи бўлсанг, чой ичиб ўтириб ҳам ёзиб ташлардинг. Мени билмайди деб ўйлаяпсанми ё?

— Атайин шундай қилаётган бўлсам, ҳар нарса бўлайин-э, — дедим қизишиб. — Мавзу йўқ, каттароқ, муҳимроқ мавзу керак. Яна бир ўйла-чи, сенинг бошинг тўзук ишлайдиганга ўхшайди, янги фикрлар туғилиши мумкин. Қани, бошла.

Мақтов ёқмайдиган одам борми? Хотиним анча юмшаб қолди.

— Каттароқ мавзу... ҳам, мисол учун... айтмоқчи, нега квартирани ёзмайсан? Етти йилдан бери навбатда тураммиз, ҳали-бери яқинлашай демайди. Ҳамон ўша 737 ўриндамиз.

— Яқинлашмагани яхши. Квартира ўлганларнинг ноласини эшитсанг, етти йилдан бери ижарада турганинга хурсанд бўлиб кетасан. Айниқса, қишда уларнинг совқотишлари. Э, худо сақласин...

— Телеграмма масаласи-чи? Утган йили курортдан юборган телеграмманг ўзингдан икки кун кейин келди, ахир.

— Бу ҳозир модага айланиб кетган. Ўзидан олдин келадиган телеграммаларни одамлар ёмон кўриб қолишган.

— Бўлмаса нон комбинати ҳақида ёз. Кеча қўшининг уйида нон синдиришган эди, ичидан бир қарич латта чиқди.

— Тош чиққанида қаёқда эдинг? Лекин бу ҳақда ҳам телевизорда икки марта кўрсатишди.

Хотиним оғир тин олди.

— Бўлмаса, ориқ молни фермада қолдириб, семизини сотиб юрган ферма мудирлари ҳақида ҳам аввал ёзилганми?

— Ёзилганда қандай! Лоф бўлмасин-у, ҳозир ҳар ойда биттаси қамалаяпти ўша мудир-шудирларнинг.

— Яхши, қўявер ҳаммасини, мана, ёзилмаган бир мавзу бор. Номини сенга ўхшаш анави бир ёзувчи бор эдию... ким эди?

— Гапиравер ким бўлсам.

— Ушанинг сен ҳақингда бўлмағур гаплар айтиб юрганини эшитдим. Унингча сен энгил-елпи мавзуларда асар ёзармишсан. Катта ёзувчиларга ўхшаб гердаярмишсан. Бу югуришинг сомонхонагача эмиш... Ана шунинг бахиллиги ҳақида бир нарса ёз.

— Э, бу энгилроғи-ку. Устимдан ариза ёзганида қаёқда эдинг?

— Бўлди, — деди хотиним шахд билан ўрнидан туриб, — ҳалидан бери бошимни қотирганинг етар! Бўлди! Бас, кетаман!

Энди хотинимни юмшатишнинг ҳеч иложи қолмади.

— Омон бўлгур, шу кетишингда қачон қайтасан? — деб сўрадим йиғламсираб.

— Пьесанг қўйилганидан кейин, — деди у.

— Бай-бай, жоним, уни театрга топширганимга икки йил бўлди, яна икки-уч йил кутайлик. Сабр таги сар олтин, сарғайган етар муродга, дейдилар.

Хотин сабр қилишдан кетишни афзал билди... Лекин, кутилмаган омадни қаранг: хаёлимга бирданига қўл урилмаган мавзу лоп этиб келдию маҳкам миямга ўрнашиб олди. Хотиним ҳали дарвозадан чиқиб улгурмаган экан.

— Топди-им! — дедим изидан ҳовлиқиб чиқиб.

— Нимани топдинг? — деди хотиним киноя билан.

— Нимани бўларди, янги мавзунинг да, кун буйи икковимизнинг ораммизда бўлган гапни оқизмай-томизмай қоғозга туширсам борми, эҳ-ҳе, миҳдай ҳикоя бўлар экан-ку. Шунинг ёзамиз.

— Бэ, қанақасига яхши мавзу бўлади бу?

— Бўлганда қандоқ! Ахир, биз бир мавзу топамиз деб қанча мавзунинг ниқобини очиб ташлабмиз-ку. Яна, унинг устига ҳеч бир ёзувчи кўйлак олиш учун бундай усулда асар ёзолмаган, мен бўлсам ёзаман.

Хотиним бир зум иккиланиб турди-да, нохуш изига қайтди.

— Лекин бир шарт билан, — деди у, — ҳикоя чиқмай турибоқ пулини қўлимга олиб келиб берасан.

Бундай ваъда бериш унча қийин эмас эди. Кўндим. Сиз балки, бу ҳикояни эндигина эшитиб тургандирсиз, бизнинг хотин бўлса унинг пулига келган кўйлакни аллақачон бир ювиб кийди...

Муҳаббат ИУЛДОШЕВА. 1964 йилда Тошкент область Калинин районида туғилган. ТошПИ тоғ-кон металлургия инженерлари факультетида таълим олган. Ҳикояси «Ёшлик»да биринчи марта эълон қилинмоқда.

И. В. ПЕТРЯНОВ-СОКОЛОВ. Кўзга кўринган совет олими. 1907 йилда туғилган. У физика ва химия соҳасида кўпгина кашфиётлар қилган. СССР Фанлар Академиясининг ҳақиқий аъзоси. Фанда эришган ютуқлари учун 1971 йилда Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвонига сазовор бўлган. У филтрлаш материалларини яратишда бутунлай янги илмий йўналишни асослаб берди. Бундан ташқари, электр ва унинг хусусиятларига оид янги ихтиролар қилган. У Ленин ҳамда СССР Давлат мукофотларининг лауреати.

Шукур СОДИҚ. 1959 йил Самарқанд областининг Нарпай районида туғилган. ТошДУнинг журналистика факультетини тамомлаган. Шеърлари республика матбуотида эълон қилинган.

Эшқобил ШУКУРОВ. Сурхондарёнинг Қумқўрғон районида 1961 йили туғилган. ТошДУнинг Ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. Республика телевидениесининг адабий-драматик кўрсатувлар Бош редакциясида муҳаррир. «Сочлари сунбул-сунбул» китобининг муаллифи.

Саидолим ҲАЙДАРОВ. 1960 йили Қўқон шаҳрида туғилган. ТошДУнинг Ўзбек филологияси факультетининг кечки бўлимида ўқиш билан бирга Ўзбекистон Ёзувчилар союзи аппаратида хизмат қилади. Шеърлари «Ёшлик» журналичада илк бор эълон қилинмоқда.

ЁШЛИК

«Молодость»
ежемесячный
литературно-художественный,
общественно-политический журнал
На узбекском языке

Орган ЦК ЛКСМ Узбекистана и
Союза писателей Узбекской ССР

Рассом: Х. ЛУТФУЛЛАЕВ
Техник редактор: Т. РАҲИМОВ
Корректор: М. ТУРСУНОВА

Адресимиз:
700117, ЧГСП, Тошкент, «Правда» газетаси
кўчаси, 60-уй.

Т е л е ф о н л а р
Бош редактор — 78-94-05
Бош редактор ўринбосари — 78-49-83
Масъул секретарь — 78-97-07
Проза бўлими — 78-97-58
Поэзия бўлими — 78-77-16
Публицистика, адабий танқид ва санъат
бўлими — 78-17-47

Редакция хажми 12 босма листдан ортиқ
роман ва 8 босма листдан зиёд қиссалар
қўлёзмасини қабул қилмайди.

Бир босма листгача бўлган асарлар
авторларига қайтарилмайди. Редакция ўз
тавсиясига кўра амалга оширилган таржима
асарлар қўлёзмасинигина қабул қилади.

Журналдан кўчириб босилганда «Ёшлик»дан
олинди», деб изоҳланиши шарт.

Босмаҳонага 22.12.87 й. да туширилди.
Босишга 2.02.88 й. да рухсат берилди.
Р-13669. Қоғоз формати 84×108¹/₁₆.
Қоғоз ҳажми 5,25 лист.
Шартли босма листи 8,82. Нашриёт ҳисоб
листи 12,6. Тиражи 337142 нусха.
Буюртма № 2347.
Баҳоси 50 тийин.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
«Ёш гвардия» нашриёти.
Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети
нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ ордени
босмаҳонаси.

Тошкент,
«Ёшлик», № 2, 1988. «Ёш гвардия» нашриёти.